

Liutauras Kraniauskas ir Laimonas Beteika

Kvaišalų geografija posovietiniame mieste: nelegali narkotinių medžiagų apyvarta ir narkomanija Klaipėdoje, 1990-2010 m.*

Santrauka. *Studijoje aptariami kvaišalų geografijos pokyčiai, įvykę Klaipėdoje 1990–2010 m. Prietaikius erdvinę analizę, siekiama įvertinti piktnaudžiavimo narkotinėmis medžiagomis ir nelegalios kvaišalų apyvartos koncentraciją, nustatyti šių reiškinių sąsajas su konkrečiais urbanistinės erdvės režimais ir svarbiausias erdvines slinktis posovietiniu laikotarpiu. Studijoje panaudoti geoduomenys apie 1351 nusikaltimą, susijusį su nelegalia narkotikų apyvarta, ir apie 1510 registruotus narkotikų vartotojus. Duomenys paimti iš dviejų socialinės kontrolės registru – Klaipėdos priklausomybės ligų centro ir Klaipėdos Vyriausiojo policijos komisariato. Erdvinę analizę parodė, kad svarbiausi kvaišalų geografijos pokyčiai mieste nulemti anoniminės narkotikų platinimo ekonomikos formavimosi, kuris prasidėjo apie 1997–1999 m. Ankstyvuojų posovietiniu laikotarpiu mieste narkotikų vartojimas ir nelegali apyvarta vyko pagrindiniuose socialiuose tinkluose, kur svarbus vaidmuo teko pasitikėjimui ir tiesioginei komunikacijai, o kvaišalų saugojimo, gamybos, apyvartos ir vartojimo vietos dažnai sutapdavo. Tokių socialinių tinklų erdvinė sklaida mieste buvo atsitiktinio pobūdžio, todėl jų negalima buvo lengvai identifikuoti pagal erdvinius atributus. Tačiau anoniminės kvaišalų ekonomikos, grindžiamos tik pinginiais santykiais, formavimasis labai aiškiai diferencijavo kvaišalų vartojimo ir apyvartos vietas. Svarbiausios platinimo vietos tapo miesto prekybos centrų prieigos, turgus ir naktiniai klubai. Sociologiškai tokių kvaišalų geografijos pokyčius galima interpretuoti kaip perėjimą nuo subkultūrinių tinklų, kuriuose cirkuliavo vietinės gatvinės farmakologijos žinios, prie globalių vartotojiškos kultūros nuostatų įsigalėjimo „narkotikų ekonomikoje“.*

Raktažodžiai: *nelegali narkotinių medžiagų apyvarta, nusikaltimai, narkomanija, posovietinis, miesto erdvė, erdvinė analizė.*

Keywords: *drug crime, drug abuse, urban space, post-soviet, spatial analysis.*

Įvadas

Sociologinės ir psichologinės studijos jau senokai įtikinamai parodė, kad kvaišalų var-

tojimas glaudžiai koreliuoja su įvairiausiomis nusikalstamomis veiklomis (Goldstein 1985; Powers et al. 1991; Baumer 1994;

Blumstein 1995; Baumer et al. 1998; Bennett and Holloway 2005; Manzoni et al. 2007; Bernasco and Block 2011) ir kad šie du reiškiniai miesto erdvėje dažnai yra vienas greta kito (Schmid 1960; Pandey and Coulton 1994; Curtis 1998; Craglia et al. 2001; Lum 2008; Lipton et al. 2013). Narkotikų vartotojai nusikalsti gali dėl įvairių priežasčių. Kriminologas Paulas Goldsteinas (1985) gan taikliai reziumavo tris svarbiausias priežastines jungtis tarp kvaišalų vartojimo ir nusikaltimo: 1) nusikalstama dėl psichofarmakologinių reakcijų, kai tiesioginis narkotinės medžiagos poveikis stimuliuoja agresyvų ir smurtinę elgseną aplinkinių atžvilgiu; 2) dėl ekonominių paskatų, kai narkotikų vartotojui reikia prasimanyti pinigų kvaišalų dozei; 3) dėl sisteminių ar struktūrinių nelegalios kvaišalų apyvartos aplinkybių, pavyzdžiui, kai kvaišalais prekiaujančios gaujos pradeda tarpusavyje konkuruoti dėl teritorijų ir rinkos arba kai kvaišalų vartotojai nelegaliai įsigyja ginklus savigynai.

Greta tokio psicho-socialinio elgsenos aiškinimo, kur kalbama apie priežastinius ryšius individualaus veiksmo lygmenyje, egzistuoja ir ekologinės sociologijos tradicija, verčianti pripažinti gyvenamosios aplinkos poveikį žmogaus elgsenai. Miesto ekologijos tyrimai beveik šimtą metų viešosios politikos formuotojams teigia vieną ir tą patį dalyką – miestuose narkotikų vartotojai gyvena skurdžiausiuose ir nesaugiausiuose rajonuose, kur telkiasi įvairios socialiai marginalizuotos grupės, kaip etninės mažumos, bedarbiai, benamiai, vienišos motinos, neturintis išsilavinimo jaunimas. Tokiuose socia-

linės atskirties arealuose, tranzitinėse zonose ir erdvinėse miesto „kišenėse“ daugiausiai nusikaltimų įvyksta dėl susilpnėjusios socialinės kontrolės, menkų bendruomeninių ryšių, apleistos urbanistinės infrastruktūros ir nusivylimo ateities galimybių atžvilgiu (Zorbaugh 1929; Faris and Dunham 1939; Wilson 1987; Pandey and Coulton 1994; Morenoff and Sampson 1997; Jean 2007; Ceccato and Oberwittler 2008).

Nors kvaišalų vartojimo ir nusikaltimų sąsajos yra akivaizdžios ir išsamiai tirtos, ši dviejų socialinių nukrypimų jungtis nepaliauja žadinti mokslininkų smalsumo tikrinti šios jungties stiprumą, kelti naujas hipotezes, į analizę įvedinėti naujus kintamuosius, ieškoti naujų techninių sprendimų ir pažinimo instrumentų. Šiame straipsnyje irgi svarstomi gana tradiciniai klausimai: kaip narkomanija ir nelegali kvaišalų apyvarta, kurią pasiseka išaiškinti teisėsaugos institucijoms, susijusios viena su kita? Kaip paaiškinti šių dviejų reiškinų erdvinį artumą ar nuotolį mieste ir jų geografinės slinkties ilgalaikėje perspektyvoje? Kur gyvena kvaišalų vartotojai ir kodėl policija nelegalias narkotines medžiagas atranda specifinėse miesto vietose? Tačiau skirtingai nei tradicinės studijos, kuriose dažniausiai ieškoma sąsajų tarp dviejų kintamųjų – narkotikų vartojimo ir nusikaltimo – individo lygmenyje, mus domina dviejų įvykių erdvinės konfigūracijos urbanistinėje aplinkoje. Daugelis tyrinėtojų analizuoja priežastinę veiksmų seką (narkotikų vartojimas – nusikaltimas – narkotikų vartojimas – nusikaltimas ir t.t.) ir jai būdingus socialinius-psichologinius pra-

sižengėlio bruožus ar materialius gyvenamosios aplinkos atributus. Tačiau šioje studijoje mes atsiribojame nuo dviejų įvykių priežastingumo tyrimo ir pirmiausiai ieškome atsakymų apie prasminius miesto erdvės bruožus ir jų transformacijas. Mūsų studija yra miesto sociologijos tyrimas, kurio dėmesio centre – lokali kvaišalų geografija ir jos kaita.

Skiriasi ir mūsų analizuojamo nusikaltimo prigimtis. Tradiciniuose tyrimuose labiau domimasi narkotikų vartotojų padarytais turтинiais ar smurtiniais nusikaltimais, kurie atneša žalą kitiems visuomenės nariams, o mes tiriamo *nelegalią kvaišalų apyvartą*, kur iš esmės nėra nukentėjusiųjų ar aukų (Schur 1965) ir kur svarbus vaidmuo tenka pagrindiniams socialiniams tinklams, grindžiamais pasitikėjimu (Erickson 1981; Gambetta 2009; Taylor and Potter 2013).

Pagrindinis mūsų studijos užmartymas yra erdvinis dviejų *socialinės kontrolės registrų duomenų sugretinimas*, leidžiantis identifikuoti socialinės rizikos grupių koncentraciją ir erdvines slinktis mieste. Pasielkus policijoje užregistruotų nusikaltimų ir narkologinėje įskaitoje esančių asmenų gyvenamosios vietos geoduomenis tiriami du nehomogeniški įvykiai (Lum 2008) – su nelegalia kvaišalų apyvarta susiję nusikaltimai ir piktnaudžiavimas narkotinėmis medžiagomis. Siekiame parodyti svarbiausius miesto struktūros elementus, kur šie įvykiai dažniausiai nutinka kartu, o kur ne, ir pateikti sociologinį tokių įvykių koncentracijos paaiškinimą.

Sprendimas sugretinti dviejų socialinės kontrolės registrų duomenis grindžiamas

prielaida, kad socialinės kontrolės registrai fiksuoja tuos įvykius, kai socialinės normos pažeidimas arba jo padariniai yra pasiekę *ekstremaliausią* savo formą. Policijos užregistruotas nusikaltimas nėra tik paprasčiausia reakcija į įvykį ir jo apskaita. Tai yra reakcija į nusižengimo socialinę traktuotę, kai įvykis suprantamas kaip *tikrai peržengiantis toleruotinos elgsenos ribas*. Todėl oficiali kriminalinė statistika yra socialinio nepakantumo registras, įgalinantis veikti socialinės kontrolės institucijas. Nors yra nemažai teisingos ir įžvalgios kritikos, kad policijos registrų duomenis kriminologijos studijose reikia vartoti labai rezervuotai, kad registrai parodo tik policijos darbo organizavimą, kad kriminalinė statistika atspindi tik policininkų šališką suvokimą apie nusikaltimo svarbą, kad ji neparodo tikrų nusikalstamumo apimčių ir pan. (tokių studijų apžvalgą ir kritiką žr. Kiškis 2012), mūsų manymu, nusikaltimų statistikos duomenys fiksuoja tuos įvykius, kur visuomenė atvirai reikalauja kriminalinės justicijos. O tai sociologinėje studijoje yra labai svarbu. Kita vertus, jei kalbame apie narkologinius registrus, čia irgi susiduriama ne su konkrečios ligos ar jos epidemijos registracija, bet socialine ligos interpretacija. Narkotikų vartotojo ar jo artimųjų kreipimasis narkologinės pagalbos sykiu yra ir individualus noras išeiti iš socialinių nusižengimų erdvės, ir pasitikėjimo socialinės kontrolės institucija išraiška (bent jau nuo tada, kada atšauktas priverstinis sergančiųjų narkomanija gydymas). Kitaip sakant, narkologinis registras atskleidžia ne tik socialinių problemų mastą ar lokalizaciją, bet ir

pasitikėjimo visuomene ženklus. Todėl abu socialinės kontrolės registrai – kriminalinis ir narkologinis – yra svarbūs socialinių pokyčių indikatoriai, kur ne tik vedama individualių įvykių apskaita. Registrai leidžia smulkmenose pamatyti didesnius socialinius reiškinius bei prasmingai ieškoti jų paaiškinimo. Visi šioje studijoje panaudoti empiriniai duomenys paimti iš Klaipėdos Vyriausiojo policijos komisariato nusikaltamų veiklų registro ir Klaipėdos priklausomybės ligų centre saugomų asmens ligos bylų¹.

Mūsų studijos dėmesio centre yra nelegali kvaišalų apyvarta ir jų vartojimas Klaipėdoje 1990-2010 m. Tokį pasirinkimą lėmė kelios priežastys. Pirma, analizuojamu laikotarpiu Klaipėda išsiskyrė gana aukštais nusikalstamumo rodikliais bendrame Lietuvos kontekste. Nors gyventojų skaičius mieste palaipsniui mažėjo, nusikaltimų skaičius augo. Ši tendencija aiškiai prieštarauja populiariai nuomonei, kad daugiau nusikaltimų padaroma ten, kur yra didesnė gyventojų koncentracija. Antra, dėl patogios geografinės padėties Klaipėda, kaip ir kiti buvusios Sovietų Sąjungos uostamiesčiai prie Baltijos jūros, buvo patraukli vieta narkotinių medžiagų tranzitui. Tačiau lokaliai kvaišalų rinkai didesnį poveikį darė ne jūros keliu gabenami narkotikai, o namudiniu būdu išgaunamos narkotinės medžiagos bei vietinės reivo subkultūros. Taip pat lokalią kvaišalų rinką veikė ir geras susisiekimasis su

Kaliningradu, kur visu posovietinius laikotarpiu registruoti labai aukšti sergamumo narkomanija rodikliai (Vyshemirskaya et al. 2008). Būtent iš Kaliningrado srities 1990-1999 m. aguonų žaliavos aktyviai gabentos vietiniams narkotikų vartotojams sausumos keliu. Trečia, per du dešimtmečius urbanistinė Klaipėdos struktūra pakito labai nežymiai, tačiau nusikalstamumo ir sergamumo narkomanija dinamika buvo gana permaininga. Atsižvelgdami į urbanistinės struktūros pastovumą ir pasirinkdami ilgalaikę perspektyvą, mes kvestionuojame kai kuriuos urbanistinius tyrimus, susaistančius nusikaltimų dažnį su namų, teritorijų ar kvartalų išplanavimais.

Studijai formą suteikė ne išankstinis teorinis modelis ar interpretacija, bet darbas su gausia empirine medžiaga, nuolatiniai jos patikslinimai, duomenų vizualizavimas, vaizdinių stimuliuojami klausimai bei įžvalgos. Tikriausiai dėl šios priežasties empirinė medžiaga, kuria laikome vertinga pasidalinti su kitais tyrinėtojais, mūsų studijoje akivaizdžiai užgožia gausių užsienio tyrinėjimų ir juose svarstomų klausimų rato pristatymą. Daugelis erdvinių tyrimų, kurie domisi lokalia kvaišalų geografija, yra bandymai patikrinti abstrakčių kintamųjų sąsajas sudėtingomis skaičiavimo procedūromis ir atrasti statistiškai reikšmingą ryšį tarp socialinio veiksmo, urbanistinės infrastruktūros ir socialinių požymių koncentracijos. Tačiau dažnai po sudėtingų matematinių manipu-

¹ Pasinaudodami proga, norime nuoširdžiai padėkoti Klaipėdos VPK ir Klaipėdos priklausomybės ligų centro darbuotojams, kurie pasitikėjo tyrėjais ir suteikė galimybę pasinaudoti pirminiais šių institucijų registrų duomenimis.

liacijų prieinama gana trivialių išvadų, o neretai vienų mokslininkų tyrimai paneigia kitų mokslininkų rezultatus.

Lietuvoje kvaišalų geografijos tyrinėjimų nėra gausu. Viena vertus, mokslininkams sunku prieiti prie pirminių duomenų, kuriuos saugo Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. Kita vertus, duomenų parengimas analizei, jų susaistymas su erdviniais parametrais yra kruopštumo, nemažai laiko ir pastangų reikalaujantis dalykas. Tikriausiai dėl šių priežasčių, nusikalstamumo geografijos tyrinėtojai Lietuvoje dažniau dirba su agreguotų duomenų masyvais, kur nusikaltimai, susiję su nelegalia narkotikų apyvarta, inkorporuojami į bendresnių nusikalstamumo tendencijų tyrinėjimus (Pocienė et al. 2010; Ceccato and Lukytė 2011; Eismontaitė ir Beconytė 2012). Nusikalstamumo tyrimuose vagystės, plėšimai, viešosios tvarkos pažeidimai sudaro didesnę viso duomenų masyvo dalį, todėl su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis susiję nusikaltimai, kurių santykinė dalis visų nusikaltimų struktūroje yra apie 1-3 proc., tiesiog ištirpsta ir neįgyja aiškesnės erdvinės išraiškos. Į erdvinę analizę šios grupės nusikaltimai tiesiog neįtraukiami dėl menko jų kiekio (Stankevice et al. 2013).

Įdomius, bet nedidelius Lietuvos miestų kvaišalų geografijos bandymus galima atrasti brazilės Vania Ceccato tyrinėjimuose, kur domimasi nusikalstamumo ir saugumo klausimais posovietiniuose miestuose (Ceccato and Lukyte 2011). Ji tyrė 2004-2005 m. skirtinguose Vilniaus administraciniuose rajonuose užregistruotus nusikaltimus, susiju-

sus su nelegalia kvaišalų apyvarta. Tyrimas parodė, kad šių nusikaltimų erdvinė sklaida Vilniuje primena nelegalios kvaišalų apyvartos tendencijas vakarietiškuose miestuose. Vilniaus centras išryškėja kaip centrinė kvaišalų prekybos vieta, nes lengvai pasiekiami viešuoju transportu. Tačiau gausiausiai nusikaltimų užregistruota Naujininkuose, kurie žinomi kaip socialiai apleistas gyvenamasis rajonas (ten pat: 86). Ceccato pastebėjo, jog paradoksalu tai, kad kvaišalų koncentracija Vilniuje nesutampa su tuo, kaip nesaugiai vilniečiai jaučiasi vienam ar kitame miesto rajone (ten pat: 90). Panašių išvadų priejo ir saugumo jausmą Vilniuje tyręs Pranciškus Juškevičius (2006). Pasitelkęs matematinės analizės metodus, jis nustatė, kad kuo toliau nuo Vilniaus miesto centro, tuo labiau gyventojai identifikuoja silpnesnius narkomanijos egzistavimo požymius.

Aišku, šalia fragmentiškų tyrimų egzistuoja ir teisėsaugos institucijų sukurti erdvinės analizės įrankiai. Nuo 2012 m. veikia internetinė svetainė „Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenų žemėlapis“, kuriame pavaizduoti visi nuo 2010 m. registruojami nusikaltimai ir kuris suteikia neblogą atspirties tašką imtis rimtesnių kvaišalų geografijos tyrinėjimų.

Ar šie fragmentiški kvaišalų geografijos bandymai Lietuvoje ir užsienio mokslininkų dideli projektai gali paaiškinti tai, kas vyksta kituose Lietuvos ir buvusios Sovietų Sąjungos miestuose posovietiniu laikotarpiu? Įdomių įžvalgų pateikta nemažai, bet jos sykiu stimuliuoja ir metodologinę abejonę. Moksliniuose bandymuose atsiriboti nuo

urbanistinės erdvės konkretumo ir abstrakčiu kalbėjimu pasiekti objektyvumą dažnai prapuola laiko matmuo ir istoriškumas, kuris socialiniam reiškiniui suteikia jo konkretų empirinį pavidalą. Daugelio Vakarų Europos ar JAV didmiesčiuose atliktų studijų rezultatai apie kvaišalų geografiją mieste ir jų pagrindu sugeneruotos interpretacinės schemos yra neveiksmingos posovietiniame kontekste, nes iš esmės skiriasi į sociologinio tyrimo akiratį papuolę socialiniai fenomenai, jų mastai, struktūrinės atsiradimo sąlygos ir prasmų sistemos. Kita vertus, nekritiškai reprodukuoti anglosaksiškos miestų sociologijos analitinius modelius ir ieškoti nusikaltimų ar narkomanijos sąsajų su etnine gyvenamosios aplinkos kompozicija, etninėmis mažumomis ar gyventojų segregacija posovietiniame mieste yra nelabai korektiška tiek metodologiniu, tiek politiniu, tiek etiniu požiūriu.

Savo studijoje mes siekiame išlaikyti analizuojamo reiškinio sąlytį su konkrečiu istoriniu kontekstu ir parodyti jo kaitą laike. Tai mums padaryti leidžia dažnai vartojama sąvoka „posovietinis“. Ji žymi ne tik ideologinę, politinę ir socialinę sistemų permainą, bet ilgalaikį, procesinį socialinių pokyčių suvokimą, kur socialinio veiksmo ir urbanistinės infrastruktūros lygmenyje dvi sistemos susiduria ir ilgą laiką konkuruoja tarpusavyje. Kitaip sakant, „posovietinis“ nėra tik aprašomoji sąvoka, žyminti perėjimą ar virsmą, bet metodologinė prielaida, įgalinanti empirinėje medžiagoje ieškoti dviejų sistemų konkurencijos ženklų, susidūrimų, sugyvenimo ar prieštaravimų. Nors pati prielaida gali pasirodyti savaime suprantama,

nereikalinga paaiškinimo ir trivialia, ji yra vienas iš svarbiausių visos studijos atspirties taškų. Manome, kad apsisprendimas tirti kvaišalų geografiją istorinėje perspektyvoje leidžia išvengti kai kurių abstrakčios kiekybinės analizės trūkumų.

Straipsnį sudaro trys didelės dalys. Pirmoje dalyje apžvelgiamas bendresnis narkomanijos ir kovos su ja kontekstas vėlyvuju sovietmečiu ir posovietiniu laikotarpiu. Čia daugiau kalbama apie diskursyvias analizuojamo reiškinio formas, kurios struktūruoja ne tik visuomeninį empirinio reiškinio suvokimą, bet ir socialinės kontrolės institucijų veiklos gaires. Tai lyg empirinio reiškinio priešistorė, suteikianti neblogą pagrindą vėlesnei empirinei analizei. Antra straipsnio dalis yra techninio pobūdžio aprašas, pristatantis empirinę medžiagą ir kai kuriuos analizės sprendinius. Apraše siekiama paaiškinti, kaip ir su kokiais duomenimis dirbama, kodėl pasirinktas vienas ar kitas techninis sprendimas. Trečioji dalis skirta erdvinei duomenų analizei ir sociologinei jos interpretacijai. Siekiama parodyti ir paaiškinti nusikaltimų, susijusių su nelegalia narkotinių medžiagų apyvarta, ir kvaišalų vartojimo erdvines sąsajas Klaipėdoje.

I. Kvaišalų vartojimo diskursas sovietinėje ir posovietinėje erdvėje

Tiriant kvaišalų vartojimo sąsajas su nusikalstamumu dabartiniuose Lietuvos miestuose svarbu įvertinti platesnį ideologinį kontekstą, struktūravusį narkotikų kontrolės diskursą ir jo institucinę terpę: kada ir kaip narkotinių medžiagų vartojimas Lietu-

voje tampa opia socialine problema, mobilizuojančia visuomenės rūpestį, kokios buvo kvaišalų vartojimo tendencijos bei visuomenės reakcijos į narkomaniją vėlyvaisiais Sovietų Sąjungos gyvavimo metais ir po jos griūties². Trumpam atsigręžti į sovietinį kontekstą yra būtina, nes jame susiformavę visuomeniniai vaizdiniai vis dar gyvybingi: jie veikia mūsų kasdienį suvokimą ir kontrolės institucijų veiklą; jie mus palieka posovietinio paveldo įkaitais ir sykiu stimuliuoja siekį išsivaduoti iš sovietinės praeities stigos. Jų negalima ignoruoti, nes tai yra sudėtinė mūsų socialinės tikrovės dalis. Bet prieš pereinant prie konkretesnės, nors ir fragmentiškos istorinės apžvalgos, norisi aiškiau įvardinti kelias metodologinio pobūdžio prielaidas, struktūruojančias mūsų interpretaciją.

Visuomeninis žinojimas apie kvaišalų vartojimą, jo socialinius padarinius ir iš to kylančios baimės neatsiranda savaime, kaip atskiro individo kasdienės patirties išdava. Nuogąstavimai ir baimės yra galios institucijų medijuotos žinojimo formos, priklausančios socialinės kontrolės diskursui. Iš pradžių jos atsiranda kaip specializuotas socialinių procesų pažinimas ir refleksija, būdinga tik nedideliame profesionalų ir ekspertų ratui; vėliau tampa platesnių socialinių ir

politinių programų prielaidomis, kurios turi būti iškomunikuotos plačiai visuomenei jai suprantama kalba, padaryti socialinį reiškinių matomų ir tokiu būdu pateisinti valdžios pastangas stiprinti socialinę kontrolę. Būtent socialinės kontrolės diskursai padaro kai kurias elgsenos sritis probleminėmis ir reikalauja politinio sprendimo. Jie pateikia socialiai sukonstruotą vaizdinį, kuris ne tik paaiškina, kas vyksta, bet ir struktūruoja savitą visuomenės santykį su konkrečiu socialiniu nukrypimu bei iš tokio santykio kylančių veiksmų, emocijų bei kognityvinių struktūrų repertuarą. Socialinės baimės yra istorinio proceso rezultatas, jos neatsiranda staiga.

Viešumoje disciplinarinio diskurso reprodukuojamas žinojimas ilgainiui pavirsta veiksmingomis sveiko proto kategorijomis, įgalinančiomis gana aklaui ir patikliai priartinti valdžios veiksmams. Tokiame kalbiniame ir ideologiniame kontekste gimsta ne tik konkretūs kontrolės organizavimo būdai bei institucijos – stebėnčios, kategorizuojančios, skaičiuojančios, ribojančios, persekiojančios, kontroliuojančios ar užkardančios socialiai nepriimtina elgseną, – bet ir konkrečios kvaišalų vartojimo praktikos, kurios skleidžiasi kaip santykis su pačia disciplinarine aplinka ir jos primetamais apri-

² Kalbant apie Sovietų Sąjungą ir posovietinį kontekstą, šioje studijoje daugiau dėmesio skirta kvaišalų vartojimo problemoms europinėje SSRS teritorijos dalyje – buvusiose Baltijos respublikose, šiaurės vakarų Rusijoje, Ukrainoje ir Baltarusijoje. Šiame regione narkotikų vartojimo ir nelegalios apyvartos tendencijos buvo visai kitokios nei Tolimuose Rytuose, Centrinės Azijos ir Kaukazo respublikose. Pastarieji du regionai vėlyvuoju sovietmečiu išsiskyrė iš bendro konteksto ir kėlė nemažai problemų teisėsaugos institucijoms dėl narkotinių medžiagų žaliavos gavybos, opijaus tranzito iš Afganistano ir kasdinių vartojimo praktikų (Lee 1991a, 1991b, 1993; Paoli 2002; Golunov 2007; INCB 1987, 1988, 1989, 1990).

bojimais. Kitaip sakant, kontrolės diskursas ir deviantinio elgesio praktikos persipina tarpusavyje giliai prasiskverbiančiais dialektiniais ir simbiotiniais čiuptuvėliais, priverčiančiais kiekvieną domeną greitai ir jautriai reaguoti į pokyčius kitame. Nors kvaišalų vartojimo ir jo kontrolės diskurso dinamiką koreguoja farmakologinis progresas ir naujai atrandamos cheminių medžiagų jungtys, kai kurios „gatvinės farmakologijos“ (Hunt et al. 1984) praktikos ir žinojimas – kaip ir kokias derinti medžiagas tinkamam efektui išgauti bei pačiam susimeistraiuti būtiną narkotiką – išlieka gajūs bei stabilūs gan ilgą laiką. Jie, kaip laiko patikrinti lėtos savinaikos būdai, sėkmingai atlaiko naujų svaiginimosi madų konkurenciją.

1.1. Nutylėtos tikrovės ir epistemologinis prabudimas

Iki 1980-ųjų Sovietų Sąjungoje apie kvaišalų vartojimą ir jo pasekmes beveik niekas viešai nekalbėjo. Ilgą laiką, kaip ir daugelis kitų sovietinė sistemos ydų, narkotikų problema oficialiai neigta (Babaian 1971; БЛЮДИНА 2006) arba nutylima (Neuhauer 1990; Lee 1991a). Nors sovietų teisyne egzistavo įstatymai, skelbiantys kovą narkomanijai³, kriminalizuojantys narkotikus ir įteisinantys priverstinį narkomanų gydymą⁴, bei veikė valstybinės narkotinių medžiagų priežiūros institucijos⁵, narkomanija nebuvo viešai aptarinėjamas klausimas. Jos mastai ir situacija buvo žinomi tik nedideliam, uždaram ekspertų ratui bei aukščiau-

³ Pirmoji kovos su narkomanija ir narkotinių medžiagų platinimu kampanija Sovietų Sąjungoje prasidėjo 1964–65 metais (Габини 1977, 1987; Чарный и Папоров 2004; БЛЮДИНА 2006). Apie 1960-tuosius padidėjus nelegalių narkotinių medžiagų apyvartai šalies viduje, daugelis sovietinių respublikų sugriežtino bausmes už disponavimą narkotinėmis medžiagomis, išplėstas draudžiamų narkotinių medžiagų sąrašas, vykdomi reidai prieš narkotikų prekeivius, respublikų Vidaus reikalų ministerijose sukurti pirmieji savarankiški kovos su narkotikais skyriai. 1962 m. balandžio 7 d. Rusijos SFSR Ministrų Taryba priima įsaką Nr.405 „Dėl papildomų priemonių kovai su alkoholizmu ir narkomanija“, 1965 m. SSRS Vidaus reikalų ministerija parengė pirmąją pažymą apie narkomaniją Rusijos SFSR. 1969 m. priimtas SSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl kovos su narkotinių medžiagų grobstymu, neteisėta gamyba ir prekyba priemonių stiprinimo“, o 1974 m. balandžio 25 d. įsakas „Dėl kovos su narkomanija stiprinimo“ (Nr. 5928-VIII). Kai kurie tyrinėtojai teigia, kad pastarąjį teisės aktą simbolizavo Sovietų Sąjungos politikos perėjimą nuo medicininio požiūrio į kvaišalų vartojimą prie kriminalinės traktuotės (Медведев 1996; БЛЮДИНА 2006).

Pavyzdžiui, Gruzijoje kova su narkomanija prasidėjo 1967 m., kada sukurta tarpžinybinė komisija, turėjusi ne tik kovoti, bet ir tirti šią problemą. Įdomus faktas, kad būtent šioje Sovietų Sąjungos respublikoje atlikta pirmoji didelė ir išsami sociologinė studija apie kvaišalų vartotojus, esančius ne tik medicininėje įskaitytoje, bet ir atliekančius bausmę šios respublikos įkalinimo įstaigose. Tyrimą 1967–1974 m. atliko prie Gruzijos VRM įkurta Nusikalstamumo sociologijos mokslinių tyrimų laboratorija (Габини 1977, 1987). Beveik 300 psl. studija pavadinimu „Narkotizmas“ publikuota 1977 m. Ji turėjo slaptumo grifą ir buvo skirta tik tarnybiniam naudojimui. Kai kurie šio tyrimo rezultatai sovietų žiniasklaidoje pristatyti tik 1987 m., praėjus beveik dviem dešimtmečiams. Toks sovietinės valdžios „atvirumas“ kalbėti apie narkomanijos problemą, kad ir labai pavėluotas, labai nustebino amerikiečių žurnalistus (Shabad 1987).

sios valdžios atstovams, atsakingiems už socialinę piliečių kontrolę. O pastarieji tikrai nebuvo suinteresuoti viešinti socialinių sovietinės sistemos blogybių, galinčių pakenkti jų įvaizdžiui ar diskredituoti sovietinio gyvenimo būdą tarptautinės bendrijos akyse⁶. Sovietų Sąjungoje skelbti informaciją apie narkotikų vartojimą žiniasklaidoje draudė ir įvairūs Sveikatos ministerijos potvarkiai, argumentuojantys draudimą tuo, kad viešai prieinama informacija apie narkotikus bei jų poveikį gali žadinti smalsumą ir netiesiogiai paskatinti piliečius imtis pragaištingų farmakologinių bandymų su kvaišalais (ИЗДАЙЛОВА 1989).

Kita vertus, kvaišalų vartojimo problemą iš dalies užgožė ir kitas socialinis reiškinys – alkoholizmas. Girtuokliavimo mastas Sovietų Sąjungoje buvo keliais tūkstančiais kartų didesnis nei narkomanijos, kaip ir valdžios rūpestis blaiviu savo piliečių gyvenimo

būdu. Būtent šios problemos sprendimui mobilizuoti svarbiausi socialiniai ir komunikaciniai resursai – apie piktnaudžiavimą alkoholiu ir nepakantumą jam kalbėta viešai, skelbiamos valstybinės antialkoholinės kampanijos. Pavyzdžiui, jau nuo 1958 m. SSRS Komunistų partija siekė sugriežtinti prekybą alkoholiu bei sukontroliuoti socialinius girtavimo padarinius šalies teritorijoje⁷, bet griežčiausia kovos su alkoholizmu kampanija prasidėjo tik 1985 m.⁸, kartu su *Perestroika*. Tais metais padidintos visų alkoholinių gėrimų kainos, sutrumpintas alkoholinių gėrimų parduotuvių darbo laikas (parduotuvės veikė tik nuo 14 iki 21 val.), įvestas naujas amžiaus cenzas (alkoholis parduodamas asmenims tik nuo 21 metų amžiaus) bei ribojamas stipriųjų gėrimų pardavimas vienam asmeniui – vienu metu pirkėjas galėdavo nusipirkti ne daugiau nei du butelius degtinės ar vyno.

⁴ Pavyzdžiui, 1966 m. rugpjūčio 26 d. priimtas Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl chroniškų alkoholikų ir sergančių narkomanija priverstinio gydymo ir darbinio perauklėjimo“. Įsakas įtvirtino nuostatą, leidžiančią nuo 6 mėnesių iki 2 metų priverstinai gydyti žmones, turinčius priklausomybę nuo narkotinių medžiagų. Vėliau priverstinio narkomanų gydymo nuostata įtvirtina ir Lietuvos SSR Sveikatos apsaugos įstatyme (1972-12-10, Nr.35-286) bei galiojo iki 1991 m. kovo 1 d.

⁵ Pavyzdžiui, Nuolatinis narkotikų kontrolės komitetas prie SSRS Sveikatos ministerijos.

⁶ Gali būti, kad būtent dėl informacijos apie kvaišalų vartojimą, gaminimą ir platinimą slaptumo ir riboto naudojimo tik tarnybiniais tikslams daugelis vakariečių mokslininkų narkomanijos problemos pradžią Sovietų Sąjungoje susaisto su *Perestroikos* laikais, o ne su 1960-taisiais. Dominuojančias vakariečių interpretacijas apie narkomaniją Sovietų Sąjungoje galima atrasti Neuhauser (1990), Lee (1991a) ir Paoli (Паоли 2000) parengtose ataskaitose.

⁷ 1958 m. išleistas SSRS Ministrų tarybos ir Komunistų partijos Centro komiteto įsakas „Dėl kovos su girtavimu stiprinimo ir tvarkos įvedimo prekiaujant stipriais alkoholiniais gėrimais“. Antroji pokarinė kovos su alkoholizmu kampanija paskelbta 1972 m. gegužės 16 d., išleidus įsaką Nr.361 „Dėl priemonių kovai su girtavimu ir alkoholizmu stiprinti“.

⁸ 1985 m. pradžioje išleistas SSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl kovos su girtuokliavimu stiprinimo“. Vėliau išleisti Ministrų tarybos potvarkis „Dėl priemonių girtavimui ir alkoholizmui įveikti, naminės degtinės varamui išgyvendinti“ (1985-05-07), kurie greitai įgyvendinti visose sąjunginėse respublikose ir Lietuvoje (1985-05-23).

Viešajame diskurse kvaišalų vartojimo problema atsiranda tik 1986 m., po XXVII Sovietų Sąjungos Komunistų partijos suvažiavimo deklaracijų viešumu kovoti su visomis socialinėmis blogybėmis šalies viduje (TSPK 1986). Vėlyvojo sovietmečio viešumo politika – *glasnost* – imperatyviai reikalavo ilgai slėptų sovietinio gyvenimo ydų išviešinimo, moralinio atsinaujinimo ir savikritikos, todėl nekeista, kad narkomanija žaibo greičiu tapo aktuliu visuomeninio susirūpinimo ir diskusijų objektu.

Atsiribojant nuo ideologinės viešumo kampanijos kritikos ir vertinat ją sociologiniu požiūriu, galima pasakyti, kad tuo metu įvyko savotiškas episteminis lūžis: tai, kas anksčiau priklausė gana uždariems kriminaliniam ir psichiatriniam diskursams ir kas buvo išimtinai ekspertinio pažinimo objektu, tapo integralia viešojo diskurso dalimi. O šio diskurso ideologiniam įgalinimui, produkavimui ir reprodukavimui pajungtos naujos socialinės grupės – žurnalistai, sociologai, psichologai, rašytojai, menininkai, švietimo sistemos specialistai, komjaunimo ir komunistų partijos lyderiai. Viešai pradėta kalbėti apie viską, kas anksčiau griežtai cenzūruota ir laikyta tabu. Kaip ir kitos to meto populariojoje sovietų žiniasklaidoje pasirodantių sensacingos temos, kaip prostitucija, nusikalstamumas, nestatutiniai santykiai karinėse struktūrose ar aukštų pareigūnų

korupcija, narkomanijos problema žadino ir visuomenės smalsumą, ir baimes. Viešai išsakomas rūpestis narkomanija pilnai atitiko klasikinį moralinės panikos scenarijų (Cohen 2011 [1972]; Goode and Ben-Yehuda 2009; Thompson 1998): jis stimuliuojo intensyvesnį problemos aptarimo viešumoje poreikį bei socialinės kontrolės institucijų intervencijų būtinybę (Kramer 2011).

Vėlyvojo sovietmečio žiniasklaida gana greitai pradėjo eksploatuoti oficialiai palaimintą narkomanijos temą. Jei 1985 m. Sovietų Sąjungos žurnaluose ir dienraščiuose nebuvo nei vienos žinutės apie narkomaniją ar jos sukeltas problemas, tai 1986 m. šia tema publikuota 140 straipsnių. Iš jų 94 tekstai skirti kvaišalų problemoms skirtinguose Sovietų Sąjungos regionuose (Козырев 1988; Neuhaus 1990). Net tarptautinėse organizacijose 1986 m. oficialieji Sovietų Sąjungos pareigūnai pirmą kartą pripažino narkomanijos problemos svarbą – spartų asmenų, turinčiųjų priklausomybę nuo narkotinių medžiagų, skaičiaus augimą šalies viduje ir būtinybę aktyviai kovoti su šiuo blogiu (INCB 1986). Anksčiau Sovietų Sąjunga nepraleisdavo progos pasigirti tarptautinėms organizacijoms ir teigdamas, kad šis reiškinys yra sėkmingai kontroliuojamas ir faktiškai neegzistuoja (Babaian 1971; INCB 1980; Мецабаев 1996)⁹.

Ideologiškai paakinti sovietų mokslininkai irgi ėmėsi aktyvesnio ir atviresnio kvai-

⁹ Iki 1986-ųjų oficialūs atstovai teigė, kad Sovietų Sąjungoje piktnaudžiavimas narkotikais būdingas tik chroniškiems ligoniams arba turintiems negalę, kai narkotinį poveikį turinčios medžiagos iš esmės naudojamos fizinio skausmo malšinimui. Todėl dažniausiai piktnaudžiauta morfinu, kodeinu, promedolu ir efedrinu. Narkotikų vartotojai šių medžiagų įsigydavo nelegaliai – arba sufalsifikavus medicininius receptus, arba tiesiog vagiant medikamentus iš ligoninių bei vaistinių

šalų vartojimo klausimų svarstymo. Pavyzdžiui, Sovietų Sąjungoje apie 80 proc. visos mokslinės literatūros apie priklausomybę nuo narkotikų, jų sukeltas sveikatos ir socialines problemas publikuota 1985-90 m. (Lee 1991b); 1988 m. pradėtas leisti specializuotas žurnalas *Narkologijos klausimai* (rus. – *Вопросы наркологии*), skirtas medicininiais, psichologiniais, farmakologiniams ir socialiniams narkotikų vartojimo klausimams. 1986-1989 m. organizuojamos didelės apimties sociologinės apklausos apie kvaishalų vartojimą (Габини 1992, Калачев 1989, Левин и Левин 1991).

Tai, kad narkomanijos grėsmė tapo integralia viešojo diskurso dalimi, liudijo ir įvairios šios temos interpretacijos meninėse formose. Visuomenės vaizduotę virpino 1986 m. literatūriniam žurnale *Naujasis pasaulis* (rus. *Новый мир*) publikuotas žymaus kirgizų rašytojo Čingizo Aitmatovo romanas

Ešafotas (rus. – *Плаха*). Tai buvo pasakojimas apie jauną žurnalistą, kuris sumanė parašyti straipsnį apie hašišo gamybą bei vartojimą ir nutarė pats sudalyvauti visame gamybos-gaminimo-tranzito-prekybos procese. Didelį įspūdį sovietinei visuomenei darė ir filmas *Adata* (rus. – *Игла*, 1988 m., režisierius Rašidas Nugmanovas) apie bergždžias jauno vaikino pastangas padėti savo merginai, vartojančiai narkotines medžiagas. Net ankstyvasis lietuviškas pankrokas moralinėje panikoje pasisėmė kūrybinio įkvėpimo ir dainoje „Pilnas miestas narkomanų“ subversyviai panaudojo viešojo diskurso figūrą oficialios jaunimo kultūros kritikai¹⁰.

Sociologiniu požiūriu, sparčiai besiplečiantis viešasis diskursas įdomus tuo, kokia problemos interpretacija ir tipinis narkomanija sergančio žmogaus vaizdiny pasišlyti kasdienei žmonių sąmonei. Nesvarbu, kiek virtualiai piešiamas tų laikų narkomano¹¹

(INCB 1987; Меабедев 1996). Panaši piktnaudžiavimo medikamentiniais preparatais tendencija išliko gajai ir vėlyvuosiu sovietmečiu. Tačiau nuo 1986 m. tarp turinčių narkotinių priklausomybių pradeda dominuoti augalinės kilmės kvaishalai – hašišas ir opiumas, kurie sudarė apie 60-80 proc. visų nelegaliai vartojamų medžiagų Sovietų Sąjungos teritorijoje (INCB 1987, 1988, 1989, 1990; Olsen 1986; Габини 1992; Паолі 2000).

¹⁰ Lietuviško pankroko grupės WC daina *Pilnas miestas narkomanų!* sukurta 1986 m.

Pilnas miestas narkomanų!

Gal todėl, kad laisvu laiku nėra kur nueit.

Mes norime jaunimo klubo ir kavinės,

Kur neskambėtų šlykštus disco.

Mes norime jaunimo klubo ir kavinės,

Kuriame skambėtų metalas ir pankrokas,

Post-punk ir hardrokas.

Gal tada nebūs ir narkomanų!

¹¹ Žodis „narkomanas“ turi labai platų negatyvių konotacijų lauką, kuris paverčia šią sąvoką stigmos ženklu. Šiame tekste mes siekiame išvengti nevalingo šios sąvokos vartojimo, todėl dažniau vartojame ilgesnes sąvokas, priklausančias medicininiam diskursui: „turintys priklausomybę nuo narkotinių medžiagų“ ar „sergantis narkomanija“. Tačiau svarstant vėlyvojo sovietmečio diskursą, mes kai kuriose teksto vietose specialiai palikome sąvoką „narkomanas“, kadangi ją žymime viešojo diskurso sukurta vaizdinį. Ji tekste nevartojama kaip analitinis apibūdinimas, įvardijantis konkrečią žmonių kategoriją.

paveikslas atitiko tikrovę ar ne. Jis, ilgainiui tapdamas veiksminga sveiko proto kategorija, leido sovietinės visuomenės nariams aiškiau apibrėžti individualų santykį su savo socialine aplinka ir ideologiškai įgalinti kontrolės institucijų veiklą. Vėlyvuoju sovietmečiu narkomanijos diskurse galima išskirti tris svarbius kvaišalų vartotojo bruožus.

Pirma, piktnaudžiavimas bei priklausomybė nuo narkotinių medžiagų laikyti išimtinai miestietiško gyvenimo būdo ir jaunimo reiškiniu. Tipiškas kvaišalus vartojančio žmogaus portretas: jaunas žmogus, iki 30-ties metų amžiaus, gyvenantis didmiestyje. Tokį vaizdinį galima atkurti tiek iš žurnalistinio pobūdžio straipsnių (Shabad 1987, Olsen 1986, Козырев 1988, Левин 1988), tiek iš viešai skelbtų sociologinių tyrinėjimų (Lee 1991b; Габини 1977, 1987, 1992, Калачев 1989, Левин и Левин 1991), tiek iš oficialių valdžios atstovų pareiškimų tarptautinėse organizacijose (INCB 1987, 1988).

Antra, skirtingai nuo anglosaksiškos miesto sociologijos, kuri dažnai socialinės elgsenos nukrypimus susaisto su socialine dezorganizacija ir bendruomenių silpnėjimu, tautinėmis mažumomis ar socialiai pažeidžiamomis grupėmis, Sovietų Sąjungoje buvo siūloma kiek kitokia interpretacija. Kvaišalus vartojo nepritapęs bei nusivylęs sovietiniu gyvenimo stiliumi jaunimas, ypačingai deviantine elgsena pasižymintys pa-

augliai. Viešajame diskurse kvaišalų vartojimas spekuliatyviai priskirtas neformaliajam jaunimui ir įvairioms subkultūroms (stileivoms, hipiams, pankams, liuberiečiams) ir delinkventiniams paaugliams (Pilkington 1994; ЧИЛАКТЕ 1994). Simbolinę subkultūrų ir kvaišalų jungtį visuomeninės sąmonėje formavo ideologinė vakarietiškos popkultūros kritika. Siekiant atbaityti jaunus žmones nuo „buržuazinės visuomenės“ gyvenimo būdo imitacijos, sovietų spaudoje dažnai pasitaikydavo straipsnių apie pragaistingus hipių, pankų ar roko muzikantų bandymus su narkotinėmis medžiagomis. Puoselėti subkultūrinį gyvenimo stilių buvo tolygu vartoti kvaišalus. Bent jau tokia nuo seno dominavo sovietinės valdžios nuostata drausminant neformalų jaunimą (Risch 2005).

Pavyzdžiui, Leningrade, kur buvo stipri roko muzikos bendruomenė, nemažai žymių roko muzikantų dėl savo ekstravagantiškos laikysenos ir nihilistiško požiūrio į sovietinį gyvenimo būdą dažnai įtarinėti vartojant narkotines medžiagas, nors patys muzikantai tai neigė (Cushman 1995). Kvaišalų vartojimo ir maišto muzikos subkultūrų artumą iš dalies liudijo ir subkultūrinio jaunimo kasdienė kalba. Ji buvo pilna žargono, turinčio tiesioginių nuorodų į narkotikų vartojimą ir jų sukeltus pojūčius, tačiau dažnai skolinta kalba ir žodžiai vartoti visai kituose kontekstuose (Pilkington 1994)¹². Kai kurie vakarų

¹² Kai kurios vėlyvojo sovietmečio subkultūrų sąvokos, perimtos iš kvaišalų vartotojų ir turinčios rusų kalbos šaknis, vis dar aptinkamos kasdienėje kalboje ligi šių dienų: „kaifas“ (malonumas), „torčialinti“ (būti apdujusias nuo kvaišalų), „torčiokas“ (vartojantis narkotines medžiagas), „gliukai“ (narkotinės haliucinacijos), „pychalinti“ (rūkyti marihuaną) (Kudirka 2014).

mokslininkai labai greitai kvaišalus vartojančio jaunimo problemą perinterpretavo pasitelkę Roberto Mertonio anomijos teoriją ir paskelbė vėlyvojo sovietmečio bei ankstyvojo posovietinio laikotarpio narkomanus sisteminiais atsiskyrėliais (angl. – *retreatists*) (Paoli 2002, Паоли 2000; 21). Tačiau toks požiūris, mūsų nuomone, yra gana spekuliatyvus. Jis labiau grindžiamas vėlyvojo sovietmečio subkultūrų sukurtomis savirepresentacijomis ir pasakojimais apie kultūrinę rezistenciją prieš sovietinę sistemą, tačiau už akiračio palieka žymiai platesnį motyvacijų ar priežasčių, paskatinusių vartoti kvaišalus, spektrą.

Trečia, kvaišalų vartojimas viešajame diskurse greitai buvo susaistytas su nusikalstama veikla. Jei 1986-ųjų žiniasklaidos straipsniuose narkomanija traktuota kaip savarankiška socialinė problema, vedanti jaunimą prie savinaikos ar atsiribojimo, tai 1987-1988 m. problemos sureikšminimui pajungiamas ir kriminalinis diskursas. Žurnalistinius pasakojimus apie augantį narkotikų vartotojų skaičių vis dažniau lydėdavo nusikalstamumo statistika – kiek nusikaltimų padarė šie žmonės, kiek jų yra įkalinta, kokia žala padaryta visuomenei. Pavyzdžiui,

1988 m. sovietinėje žiniasklaidoje rašyta, kad per metus narkomanai įvykdo apie 40 tūkst. įvairiausių nusikaltimų (Козырев 1988), o 80-90 proc. visų kišenvagysčių ir 30-40 proc. visų vagysčių iš butų irgi yra jų darbas (Lee 1991a; 49; Neuhauser 1990; 71)¹³. Anzoras Gabiani, vienas pirmųjų sovietinių sociologų pradėjusių išsamiai tirti socialinę narkomanijos problemos pusę, nurodė, kad atilikus didelę sąjunginę sociologinę studiją¹⁴, 51,2 proc. jo apklaustų narkomanų jau buvo nusikaltę ir atlikę bausmę įkalinimo įstaigose. Kas antras teistas už nusikaltimus susijusius su narkotinėmis medžiagomis, o kas ketvirtas – už narkotinių medžiagų tranzitą bei platinimą (Габиани 1992). Kadangi kvaišalų kaina žymiai viršijo vidutinės sovietinio piliečio pajamas, jų negalima buvo įsigyti nepažeidus įstatymų (Lee 1991a, 1991b; Neuhauser 1990; Габиани 1992)¹⁵. Beveik 36 proc. respondentų nurodė, kad per mėnesį kvaišalams jie išleisdavo daugiau nei 500 rub., o 25,7 proc. – apie 100-500 rub. (Габиани 1988). Tokios išlaidos narkotinėms medžiagoms turėjo gąsdinti paprastus sovietinius piliečius, kadangi vidutinė alga šalyje tebuvo 200-235 rub.

¹³ Užsienio autoriai savo studijose dažniausiai percituoja skaičius, pasirodžiusius sovietų žiniasklaidoje.

¹⁴ Apklausą atlikta 1988-1989 m. Apklausti 2998 respondentai. Ji vyko Latvijoje, Primorkso, Stavropolio, Gorkio, Novosibirsko ir Lvovo regionuose, Maskvoje ir Taškente.

¹⁵ Pavyzdžiui, opiumo (1 gr.) buvo galima įsigyti už 75 rublius Taškente (1987 m.), už 200 rublius Gruzijoje (1988) bei 250 rublių Tadžikistane (1989); 1 kg. hašišo, pigiausią narkotiką Sovietų Sąjungos teritorijoje, – už 700-1500 rublių. Brangiausia narkotinė medžiaga buvo morfijus – viena ampulė kainavo 50 rub. Grubiai skaičiuojant, priklausomybę nuo narkotinių medžiagų turintis žmogus per dieną turėdavo išleisti nuo 30 iki 300 rublių kvaišalams arba jų žaliavai, (Neuhauser 1990).

Taigi visuomeninėje sąmonėje nusikaltama veikla ir narkotikų vartojimas buvo sujungti stipriais ekonominio priežastingumo ryšiais: kvaišalų vartotojus nusikalsti vertė pinigų poreikis, kad galima būtų įsigyti narkotikų, patekti į narkotinio apsvaigimo būseną arba nuslopinti abstinencijos keliamus skausmus. Vėlyvojo sovietmečio visuomenė įtikinėta, kad narkotikus vartojo tie, kas savo gyvenimo būdu akivaizdžiai atsiribojo nuo produktyvaus darbo – neformalus jaunimas ir nusikaltėliai. Ekonominiais argumentais paremtas „narkomano-nusikaltėlio“ vaizdinys buvo labai paveikęs. Jis buvo racionaliai paaiškinamas ir nekeliantis didesnių abejonių, nes į vieną suvokimo kategoriją sulydė kelias socialines deviacijas: nusižengimą, priklausomybės ligą, nekonvencinį gyvenimo stilių, ekonominį nenaudingumą, socialinę atsiribojimą.

Nėra keista, kad popularioje vėlyvo sovietmečio sąmonėje greitai įsigalėjo nuomonė, jog dėl daugelio nusikaltimų yra „kalti narkomanai“, o kontrolės diskurso pasiūlyta kvaišalų ir nusižengimo interpretacija tapo efektyvia sveiko proto kategorija, lokalizuojančia paskatą nusikalsti kitame socialinio elgesio nukrypime. Iš čia kilo ir naujas so-

cialinės kontrolės imperatyvas: norint užkardyti nusikaltimą, reikia atidžiau stebėti, pažinti ir kontroliuoti narkomaniją.

1.2. Kvaišalų vartojimas vėlyvuosiu sovietmečiu ir posovietinės jo slinktyse

Ligi šiol trumpai apžvelgėm tik viešojo diskurso raidą, kaip ir kada kvaišalų vartojimas tampa viešai svarstoma socialine problema. Šiame poskyryje trumpai įvardinsime svarbiausias paties reiškinių tendencijas buvusioje Sovietų Sąjungoje ir Lietuvoje.

Sovietų Sąjungoje narkologinėje įskaitoje registruotų narkotinių medžiagų vartotojų skaičius sparčiai pradėjo augti 1986-87 m. Jei 1965 m. jų buvo apie 25 tūkst., tai 1984 m. – 37,5 tūkst., 1986 m. – 47,7 tūkst., 1987 m. – 60,5 tūkst., 1988 m. – 69,2 tūkst., o 1989 m. – apie 73 tūkst. (Паоли 2000, Lee 1991b, 1993, Neuhauser 1990)¹⁶. Per penkis *Perestroikos* metus asmenų, turinčių priklausomybę nuo narkotikų, skaičius išaugo du kartus. Tai, kad narkologinės įskaitos duomenys apčiuopė tik nedidelę reiškinių dalį, o latentiniai kvaišalų vartojimo mastai – žymiai didesni, aiškiai suvokė

¹⁶ Kadangi skirtingi šaltiniai skelbia skirtingus statistinius rodiklius, dažniausiai pritaikytus ir agreguotus konkrečiaus tyrimo tikslams ar ideologiniams siekiams, skirtingų rodiklių, susijusių su konkrečią teritoriją ar laikotarpį, neatitikimas yra gana natūralus dalykas. Pavyzdžiui, vienas rodiklis panašiu pavadinimu gali žymėti tik turinčius priklausomybę asmenis, kitas – piktnaudžiaujančius ir turinčius priklausomybę, trečias – turinčius priklausomybę nuo narkotinių medžiagų ir sergančius toksikomanija. Todėl skaičiai skiriasi. Statistinių tendencijų pristatymui mes naudojame tik tuos šaltinius, kuriuos laikome labiausiai patikimais ir išsamiais. Lyginant Lietuvos statistinių metraščių pateikiamus skaičius su užsienio tyrinėtojų duomenimis, mažiausias rodiklių neatitikimas yra pas Neuhauserį (1990) ir Paoli (2000). Šių mokslininkų ir Lietuvos statistikos departamento pateikiami rodikliai nežymiai skiriasi tik keliais atvejais.

ir valdžios institucijos. Kai kurie tyrinėtojai net teigė, kad vėlyvuju sovietmečiu galimai buvo iki 15 milijonų sovietinių piliečių, kurie bent kartą savo gyvenime bandė narkotinių medžiagų (Lee 1991a, 1991b). Oficialius skaičius įvertinti gana keblu, bet vienas dalykas akivaizdus – nuoseklaus augimo tendencijos buvo akivaizdžios visoje buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje (Паолл 2000, Shcherbakova 2005).

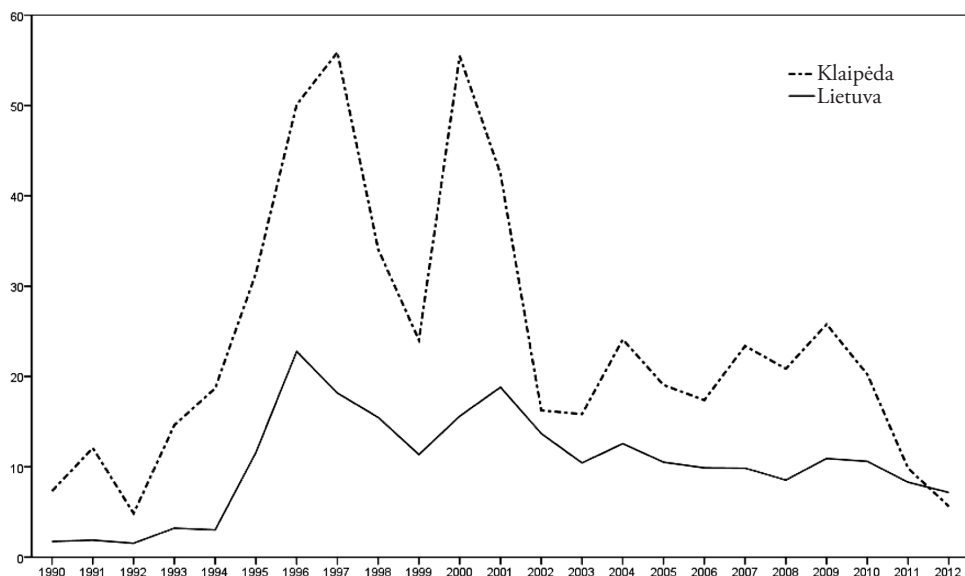
Suprantama, socialinis reiškinyis ir jo apimtys auga kartu su ideologiniu jo sureikšminimu, nes į viešumą iškeliamą tai, į ką anksčiau nekreipta dėmesio arba kas buvo nutylima. Gali būti, kad po XXVII Sovietų Sąjungos Komunistų partijos suvažiavimo socialinės priežiūros institucijos pradėjo intensyviau pildyti statistines lenteles ir galėjo padvigubinti kvaišalų vartotojų skaičius. Tačiau abejotina, kad oficialiai registruojami narkotinių medžiagų vartojimo mastai ir 1986 m. stebimas staigus statistinės kreivės šuolis buvo tik fiktyvus artefaktas, atliepantis ideologinius šūkius. Labiau tikėtina, kad poveikį padarė institucinės sąrangos pokyčiai organizuojant narkologinę priežiūrą. Esminės narkologinės sistemos pertvarkos Sovietų Sąjungoje pradėtos 1976 m., tačiau efektyvų pagreitį įgijo tik 1985 m. kartu su nauja liaudies blaivinimo kampanija. Nuo 1985 m. visoje Sovietų Sąjungos teritorijoje aktyviau steigiami savarankiški narkologiniai dispenseriai, rengiami gydytojai-narkologai, skiriama žymiai daugiau finansų nar-

kologinių įstaigų personalo plėtrai, atsiranda naujos pareigybės (Бабаян и Гогопольский 1987)¹⁷. Narkologija teisiškai ir instituciškai atsiskiria nuo psichiatrijos. Ji tapo savarankiška disciplina, ideologiškai ir finansiškai įgalinta aktyviau ieškoti ir dėl to dažniau surandanti savo socialinės kontrolės objektą.

Kaip ir daugelyje kitų Sovietų Sąjungos regionų, Lietuvoje registruotų narkotinių medžiagų vartotojų skaičiaus pradeda sparčiai augti nuo 1986 m. Jei Lietuvoje 1984 m. į narkologinę įskaitą įrašyta 18 pirminių pacientų, tai 1985 m. – 32, 1986 m. – 103, 1987 m. – 223, o 1988 m. – 106. 1988-1992 m. stebimas žymus pirminių pacientų skaičiaus sumažėjimas, o nuo 1993 m. – vėl spartus augimas (žr. 1 pav.).

Vėlyvuju sovietmečiu Pabaltijo respublikos išsiskyrė tuo, kad iki 1987 m., lyginant su kitais Sovietų Sąjungos regionais, čia mažiausiai užregistruojama asmenų, vartojančių narkotines medžiagas. Tačiau 1987 m. stebimas drastiškiausias registruotų vartotojų augimas, ypač Latvijoje, kur esančiųjų narkologinėje įskaitoje asmenų skaičius per metus padidėjo net tris kartus. Pavyzdžiui, jei 1984 m. Latvijoje buvo 155 registruoti narkotikų vartotojai, Lietuvoje – 209, tai 1987 m. Latvijoje – 503, Lietuvoje – 368 (Neuhauzer 1990). Nors visos Baltijos respublikos dvigubai didesniais toksinių medžiagų vartotojų skaičiais lenkė visas sovietines respublikas centrinėje Azijoje, kur dominavo svaiginimasis augalinės

¹⁷ Pavyzdžiui, Klaipėdoje narkologinis dispenseris kaip savarankiška įstaiga įsteigtas 1986 m., t.y. nepraėjus nei metams po sąjunginės blaivinimo kampanijos paskelbimo.

1 pav. **Pirmą kartą susirgusių narkomanija ir toksikomanija asmenų skaičius 100 tūkst. gyventojų Lietuvoje ir Klaipėdoje, 1990-2012 m.**

Šaltinis: LR Statistikos metraščiai; Klaipėdos priklausomybės ligų centro archyvo duomenys (duomenys surinkti autorių).

kilmės kvaišalais, Lietuvoje buvo plačiai išplitęs aguonų ekstrakto ir nuoviro pagrindu pagamintų narkotikų vartojimas (Lee 1991a, 1991b, 1993). Pavyzdžiui, 1989 m. Lietuvoje apie 70,8 proc. visų turinčiųjų priklausomybę nuo narkotinių medžiagų nurodė, kad pagrindinis narkotikas yra aguonų ekstrakto pagrindu padaryti kvaišalai. Daugiau turinčių priklausomybę šiai narkotinių medžiagų rūšiai buvo tik Ukrainoje (76,0 proc.) ir Baltarusijoje (77,3 proc.) (Lee 1993).

Ketvirtadalis nelegalioje apyvartoje esančių kvaišalų Sovietų Sąjungoje buvo namudinės gamybos, o 98-99 proc. visų narkotinių medžiagų – vietinės kilmės (Lee 1991a). Kaip nurodė 1988-89 m. atliktos

sajunginės sociologinės apklausos respondentai, apie 30 proc. kvaišalus pasidarydavo patys iš aguonų bei kanapių, o 8,9 proc. – iš įvairiausi medikamentų (Габриани 1992). Vienas iš vėlyvojo sovietmečio populiariausių namudiniu būdu susintetintų narkotikų buvo pervitinas, liaudyje vadinamas „vint“ (rus. – *винт*) (Paoli 2002). Namudinę kvaišalų gamybą ir vietinių žaliavų naudojimą lėmė gana griežta Sovietų Sąjungos valstybinių sienų kontrolė, kuri ribojė nelegalių narkotikų kontrabandą iš kitų šalių.

1990-2010 m. nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, skaičius Lietuvoje kasmet auga (žr. 2 pav.). Panašios augimo tendencijos

Lentelė Nr. 1 Dažniausiai vartojamos narkotinės medžiagos skirtinguose Sovietų Sąjungos regionuose, 1984-1990 m.

Narkotinė medžiaga	1984-1985 m. Gruzija*	1988-1989 m. Sovietų Sąjunga**	1988-1989 Kazachstanas***	1960-1990 Klaipėda****
Hašišas/ anaša/marihuana	83,9	53,4	39,3	3,1
Koknar (iš džiovintų aguonų stiebelių ir galvučių lukštų daromas narkotikas)	---	29,4	11	3,6
Opijus (išgautas iš aguonų ekstrakto arba nuoviro; žargonas – <i>chimkė, chankė, hanka</i>)	43,8	28,9	---	43,9
Čefyras (stiprus arbatos nuoviras)	---	13,5	---	---
Kodeino tabletės (analgetikas, turintis opioidų; naudojamas namų gamybos narkotikams)	39	13,3	4,4	4,6
Promedolis (nuskausminamieji)	34,8	13	6,5	3,6
Efedronas (stimuliatorius, gaminamas iš medikamentų, turinčių efedrino; žargoninis pavadinimas – <i>džefas</i>)	---	11,3	4,2	3,1
Morfinas/morfijus (nuskausminamieji, turintys opijaus)	46,7	10,8	6,5	8,2
Omnoponas (nuskausminamieji, turintys opijaus)	24,5	8,9	7,2	1,0
Noksirinas	38,0	7,4	3	0,5
Kodeino milteliai be priemaišų	23,7	4,8	1,4	---
Kokainas	11,7	3,6	1,4	---
Heroinas	2	1,2	1,4	1,0
Barbamilas (barbitūratas, natrio amitalis)	---	---	2,8	14,8
Kitos medžiagos	32,3	7,6	8,3	12,8

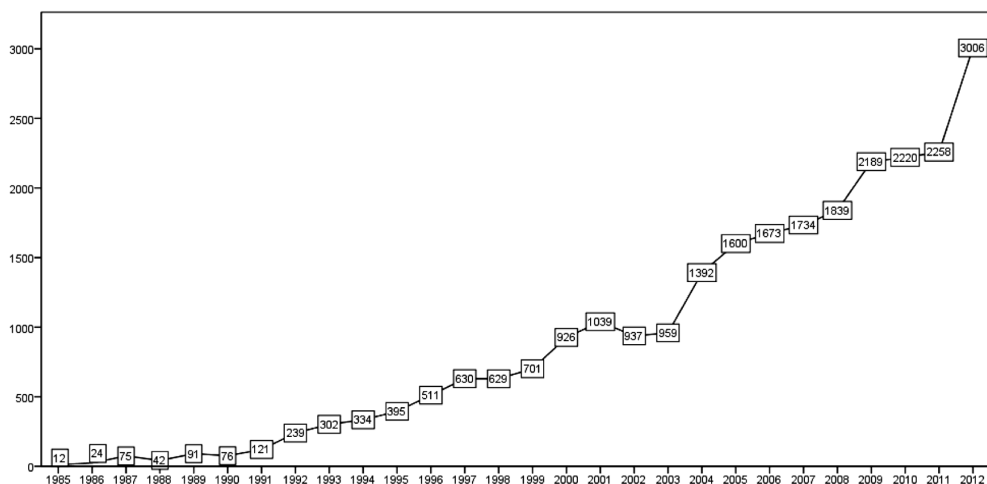
Šaltiniai:

* Sociologinė apklausa, n=1620; apklaustas kas antras narkologinėje įskaitoje esantis asmuo; tarp jų – 500 esantys įkalinimo įstaigose (Gabiani 1987).

** Sociologinė apklausa, n=2998. Vykdyta Latvijoje, Primorkso, Stavropolio, Gorkio, Novosibirsko, Lvovo regionuose, Maskvoje ir Taškente (Gabiani 1992).

*** Sociologinė apklausa, n=428; apklausti įkalinimo įstaigose esantys narkotikų vartotojai (Левин и Левин 1991).

**** 1960-1990 m. narkologinėje įskaitoje užregistruotų narkotikų vartotojų nurodyta pirmoji narkotinė medžiaga; n=196. Duomenys surinkti autorių iš Klaipėdos priklausomybės ligų centro archyve esančių ligos istorijų.

2 pav. **Su nelegalia narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta susijusios nusikalstamos veiklos Lietuvoje, 1986-2012 m.**

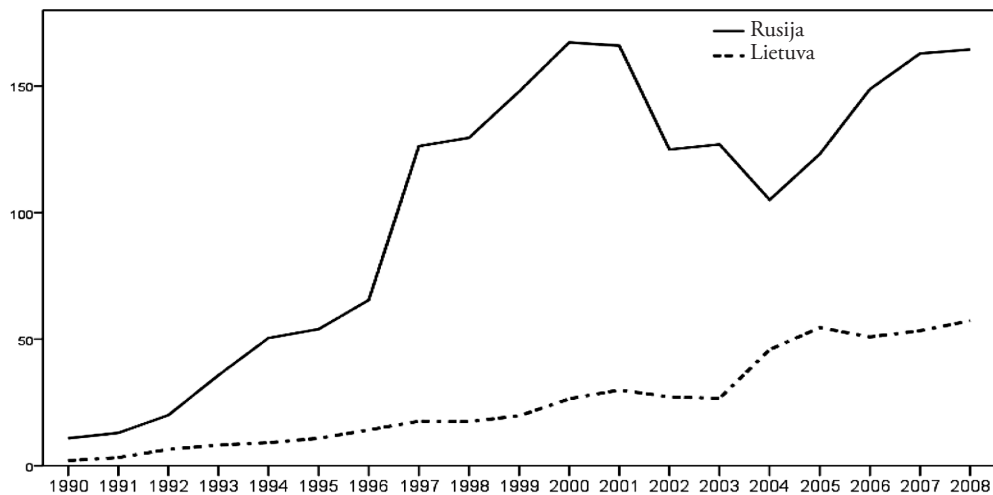
Šaltiniai: LR Statistikos metraščiai; Neuhauser (1990); Lee (1991b); Europos narkotikų ir narkomanijos stebėjimo centro (EMCDDA) duomenys¹⁸.

stebimos visose buvusios Sovietų Sąjungos teritorijose (žr. 3 pav.)¹⁹. 1994-1997 m. buvusios sovietų imperijos teritorijoje įvyksta registruotų narkotikų vartotojų ir su nelegalia kvaišalų apyvarta susijusių nusikaltimų šuolis. Jis pastebimas tiek Lietuvos statistiniuose rodikliuose nacionaliniu ir lokaliu lygmeniu (žr. 1-3 pav.), tiek kitų šalių statistikoje (Gilinskiy 2006; Scherbakova 2005).

Staigų nusikaltimų, susijusių su narkotikais, augimą paaikškina buvusios Sovietų Sąjungos kvaišalų rinkos atsivėrimu pasaulinėms kvaišalų tranzito tendencijoms ir nacionalinių piniginių vienetų konvertavimo į užsienio valiutą liberalizavimu. Dėl šių priežasčių buvę Sovietų Sąjungos regionai greitai tapo patrauklūs narkotikų prekeiviams. Atsivėrė neblogos galimybės importuoti kvaišalus

¹⁸ Europos narkotikų ir narkomanijos stebėjimo centro (*The European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction*, toliau tekste – EMCDDA) statistika fiksuoja visus registruotus nusižengimus, susijusius su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis. Tarp jų patenka ne tik LR Baudžiamojo kodekse (toliau – BK) įvardinti nusikaltimai bei baudžiamieji nusižengimai, bet ir Administracinio teisių pažeidimo kodekso (toliau – ATPK) įvardijamos veiklos. Todėl EMCDDA skaičiai yra visada didesni nei Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo biuro (*United Nations Office on Drugs and Crime*, toliau tekste UNODC) ar Lietuvos statistikos departamento skaičiai, kurie fiksuoja tik atvejus, patenkančius į Baudžiamojo kodekso veikimo lauką.

¹⁹ Su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis susijusių nusikaltimų augimą geriausiai iliustruoja EMCDDA ir UNODC sukaupti statistiniai duomenys, leidžiantys palyginti skirtingas pasaulio šalis. Žr. šių centrų tinklapius: <http://www.emcdda.europa.eu/> ir <https://www.unodc.org/>

3 pav. Nusikaltimų, susijusių su nelegalia narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta, skaičius 100 tūkst. gyventojų Rusijoje ir Lietuvoje, 1990-2008 m.

Šaltiniai: Lietuvos statistikos metraščiai; Gilinskiy (2006); Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo biuro (UNOCD) duomenys.

iš Rytų Azijos ar iš Vakarų Europos ir eksportuoti posovietinėje erdvėje pagaminamas narkotines medžiagas į kitas pasaulinio šalis (Scherbakova 2005; Kramer 2011).

Regioninio konteksto suvokimui pravar-tu trumpam pažvelgti į situaciją Latvijoje ir Estijoje. Pirmuoju posovietiniu dešimtme-čiu Lietuvoje ir Latvijoje nusikalstamumo rodikliai, susiję su nelegalia narkotinių me-džiagų apyvarta, buvo panašūs. Tačiau nuo 2008 m. Latvijoje užregistruojama beveik du-tris kartus daugiau šios rūšies nusižen-gimų nei Lietuvoje. 2009 m. Latvijoje fik-suojamas mažiausias nusižengimų skaičius per paskutinius penkerius metus – 7378 nusižengimai. 2000-2010 m. Estijoje su nelegalia narkotikų apyvarta susijusių nu-sižengimų užregistruojama 3-4 kartus dau-giau nei Lietuvoje. 2008 m. fiksuojamas di-

džiausias tokių nusižengimų skaičius – 7671 nusižengimai, o 2009-2010 m. jų sumažėjo per pusę (2010 m. – 2977 nusižengimai). Didesni nusikalstamumo rodikliai Estijoje nulemti didesnio kvaišalų tranzito, nes di-delė dalis kvaišalų sulaikoma keltų linijose ir didesnę šių nusikalstamų veikų dalį sudaro administraciniai nusižengimai, kai sulaiko-mi minimalūs narkotinių medžiagų kiekiai. Panaši tendencija yra ir Latvijoje, kur re-gistruojami didesni kvaišalų kontrabandos atvejai, o narkotinių medžiagų apyvarta ša-lies viduje – rečiau.

Kaip nekeista, nors Estija ir Latvija turi mažiau gyventojų nei Lietuva, visu posovie-tiniu laikotarpiu Lietuvoje nusikalstamumo rodikliai, susiję su nelegalia narkotikų apy-varta, buvo žemiausi visose Baltijos šalyse. Pavyzdžiui, 2006 m. Estijoje 100 000 gy-

ventojų teko 73 nusikaltimai, Ukrainoje – 139, Baltarusijoje – 51, Latvijoje – 44, Lietuvoje – 34. Lietuvoje tais metais fiksuotas beveik žemiausias rodiklis Europoje; mažesnis buvo tik Slovakijoje ir Austrijoje (Malby 2010).

Kaip galima spręsti iš Jungtinių Tautų Tarptautinės narkotikų kontrolės valdybos metinių ataskaitų (angl. – *International Narcotics Control Board*, toliau tekste *INCB*)²⁰, posovietiniu laikotarpiu Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų buvusios Sovietų Sąjungos vakarinių rajonų bei Rytų Europoje, dominuoja panašios narkotinių medžiagų apyvartos ir vartojimo tendencijos. Galima išskirti kelias svarbiausias bruožas, susijusias tiek su pokyčiais narkotikų gamyboje bei vartosenoje, tiek su viešojo diskurso kaita.

Pirma, gana ilgą laiką posovietinėje erdvėje stebimos dar sovietmečiu nusistovėjusios praktikos: Rusijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje ir Baltijos šalyse dominuoja aguonų pagrindu pagamintų kvaišalų vartojimas bei piktnaudžiavimas efedronu. Kaip

minima ne vienoje INCB ataskaitoje, 1991–1998 m. Lietuvoje pagrindine narkotine žaliava buvo arba vietoje auginamos aguonos, arba atvežtos iš Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos. Ten užaugintų aguonų galvutės ir stiebeliai kontrabanda gabenti į Lietuvą, Latviją ir Estiją. INCB duomenimis, 1997 m. europinėje buvusios Sovietų Sąjungos dalyje apie 70–90 proc. registruotų kvaišalų vartotojų nurodė, kad pagrindinis jų vartojamas narkotikas yra aguonų ekstraktas (INCB 1997)²¹. Todėl ankstyvuoją posovietiniu laikotarpiu opioidinių narkotikų gamyba iš aguonų, jų tranzitas ir vartojimas laikomi svarbiausiomis šio regiono problemomis. Jų sprendimui skiriamas didžiausias dėmesys ir plečiama institucinė kontrolės struktūra: stiprinama valstybinių sienų apsauga, kuriamos kovos su narkotikų vartojimu ir prevencijos strategijos, įgyvendinamos Jungtinių Tautų konvencijos dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės, organizuojamos aguonų pasėlių naikinimo akcijos²², likviduojamos opijaus gaminimo

²⁰ INCB metinėse ataskaitose pateikiama pasaulinė narkotikų gamybos, prekybos, vartojimo ir kontrolės apžvalga. Jas galima atrasti šios organizacijos tinklalapyje: <https://www.incb.org/incb/en/publications/annual-reports/annual-report.html>

²¹ Šiuos INCB skaičius reikia vertinti atsargiai, nes priklausomybės ligų centrų įskaitoje absoliučią dalį registruotų vartotojų sudaro asmenys, turintys priklausomybę nuo opioidų. Kita vertus, nereikia užmiršti, kad pakaitinis gydymas metadonu, Lietuvoje startavęs 1995 m., buvo skirtas būtent šiai kvaišalų vartotojų grupei. Pokalbyje apie kvaišalų vartotojų skaičiaus dinamiką Klaipėdoje, buvęs ilgametis Klaipėdos priklausomybės ligų centro vadovas Aleksandras Slatvickis patikino, kad būtent metadono programos atsiradimas paskatino daugelį narkotinių medžiagų vartotojų kreiptis pagalbos į priklausomybės ligų centrus, todėl 1995–1996 m. visoje Lietuvoje stebimas žymus pirmą kartą besikreipiančių pacientų skaičiaus augimas (žr. 1 pav.).

²² Nuo 1996 m. kasmet Lietuvoje liepos-rugpjūčio mėnesiais vykdomos prevencinės akcijos „Aguona“, siekiant identifikuoti narkotikų gamybos ir platinimo taškus. Pavyzdžiui, Klaipėdoje 1997 m. šios akcijos metu sunaikinta 286 kvadratiniai metrai aguonų pasėlių ir 76 kv. m. kanapių pasėlių plotai, išimta 10,5 kg narkotinės medžiagos iš aguonų.

laboratorijos, pasirašomos tarpvalstybinio bendradarbiavimo sutartys.

Reaguojant būtent į augalinės kilmės opioidinių narkotikų gamybos, prekybos ir vartojimo tendencijas, Lietuvoje įkurta Vyriausybės narkotikų kontrolės komisija (1995 m.), kuri turėjo suderinti nacionalinius ir tarptautinius teisės aktus. Taip pat greitai pradėtos pakaitinio gydymo metadonu programos (1995 m. Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje), skirtos tiems, kas turi priklausomybę nuo opioidų. Pakaitinio gydymo metadonu programos Latvijoje (1996 m.) bei Estijoje (1998 m.) pradėtos panašiu metu, kaip ir Lietuvoje, šiek tiek vėliau – Ukrainoje (2004 m.), Moldovoje (2005 m.) ir Baltarusijoje (2007 m.).²³

Antra, apie 1995 m. visoje Rytų Europoje stebimas perėjimas nuo augalinės kilmės opijaus vartojimo prie piktnaudžiavimo sintetiniais narkotikais ir heroinu. Šiame regione pradeda intensyviai augti amfetamino ir metamfetamino vartotojų skaičiai. INCB teigimu (1995), šiems pokyčiams didelės įtakos turėjo buvusios sovietinės chemijos pramonės žlugimas, kada dalis pramoninių laboratorijų prarado savo funkcionalumą, įranga tapo nereikalinga ir išparduota. Žlugusios pramonės palikimą greitai perėmė nusikalstamos grupuotės, pradėjusios sintetinti narkotikus ir platinti juos buvusio Sovietų Sąjungos teritorijoje bei už jos ribų. Technologiniu požiūriu, tai nebuvo sudėtingas pro-

cesas, nes žaliava amfetamino gamybai buvo lengvai prieinama vietos rinkoje. Todėl nuo 1995 m. būtent buvusioje Sovietų Sąjungos teritorijoje susintetinti narkotikai skelbiami didžiausia grėsme Europai, nors anksčiau Europos kvaišalų rinkoje dominavo Lenkijoje ir Čekijoje pagamintas amfetaminas (INCB 1995).

1996-1997 m. nelegalios laboratorijos Lietuvoje irgi pradeda sintetinti vietinį amfetaminą, metkatinoną ir MDMA (geriau žinomą *Ecstasy* pavadinimu). Šios medžiagos platinamos tiek šalies viduje, tiek kontrabanda gabenamos į kitas šalis. Europos mokyklose atlikto alkoholio ir kitų narkotinių medžiagų tyrimo (*European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs, ESPAD*) duomenis, 2005 m. Estija, Lietuva, Lenkija buvo tos šalys, kur daugiausiai moksleivių nurodė vartoję amfetaminą: tokių buvo apie 5-7 proc., kai kitose Europos šalyse šis skaičius nesiekė net 1 proc. Kadangi amfetaminas yra stimulatorius ir priskiriamas rekreacinio pobūdžio narkotikams, juo dažniausiai piktnaudžiuojama naktiniuose klubuose ir šokių vakarėliuose (INCB 2007)²⁴. Lietuvos policijos duomenimis, 2005 m. populiariausias narkotikas Lietuvoje buvo amfetaminas, kuris iš vartojimo rinkos išstūmė efedroną (*Policijos departamentas* 2006).

Nuo 2000 m. Lietuvoje mažiau sulaukoma aguonų ir jų dalių, mažėja ir šių narkotikų vartotojų skaičius (*Policijos depar-*

²³ Rusijoje pakaitinio gydymo metadonu programos vis dar draudžiamos įstatymų.

²⁴ Lietuvos policijos ataskaitoje amfetaminas ir metamfetaminas vadinami „klubiniais narkotikais“ (*Policijos departamentas* 2006).

tamentas 2006)²⁵. Tačiau esminis perėjimo nuo augalinės kilmės kvaišalų prie sintetinių narkotikų lūžis įvyksta 2004 m. Tais metais Lietuvoje iš apyvartos išimta žymiai daugiau amfetamino ir metamfetamino nei opijaus ir heroino (INCB 2004)²⁶. Kaip leidžia spręsti INCB pranešimai ir ataskaitos, amfetamino vartotojų skaičius šalyje pradeda mažėti apie 2010 metus, tačiau nelegali amfetamino ir metamfetamino gamyba Lietuvoje išlieka gana stabili iki pat 2014 m. Pavyzdžiui, 2008 m. Australijoje sulaikyta 28 kg amfetamino siunta iš Lietuvos, o 2010 m. Švedijoje – 154 kg lietuviško metamfetamino. Per 1997-2009 m. laikotarpį Lietuvoje sunaikinta 17 sintetinių narkotikų gamybos laboratorijų (Šileris 2009).

Trečia, po Sovietų Sąjungos žlugimo Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų nepriklausomybę atgavusių šalių, liko galioti sovietiniai teisės aktai. Jie kvaišalų vartojimą traktavo labiau kaip kriminalinę, o ne kaip bio-medicininę problemą. Todėl Lietuvos viešojoje erdvėje dar ilgą laiką dominavo kriminalinis baismės ir represijų diskursas. Tačiau 1994-1995 m., pakeitus baudžiamosios atsakomybės ir kitus su kvaišalų vartojimu susijusius įstatymus, apie narkomaniją vis dažniau svarstoma kaip apie visuomenės sveikatos klausimą, o pati retorika darosi

nuosaikesnė. Vengiama žodžio „narkomanas“ kaip stigmatizuojančio pavadinimo; į vartoseną aktyviau įvedama „priklausomybės“ sąvoka; narkologijos dispanseriai pakeitė pavadinimus ir tapo „priklausomybės ligų“ centrais²⁷. Šie nežymūs kalbiniai pokyčiai liudijo, kad keičiasi viešojo diskurso struktūra, vyksta slinktis nuo kriminalinio persekiojimo į medicininės kontrolės pusę.

Apie 1997 m. viešajame diskurse atsiranda kelios naujos temos – būtinybė imtis ŽIV/AIDS prevencijos tarp intraveninių narkotikų vartotojų ir diegti žalos mažinimo (angl. – *harm reduction*) programas. Diskurso pokyčiui didelį poveikį turėjo sparti ŽIV infekcijos epidemija 1996-1997 m. Jei ilgą laiką Lietuvoje ŽIV plito tik lytinių būdu, o pirmasis ŽIV užsikrėtęs narkotinių medžiagų vartotojas išaiškintas 1994 m., tai 1997 m. apie 90 proc. visų registruotų ŽIV nešiotojų buvo intraveninių narkotinių medžiagų vartotojai (CEEHRN 2003). INCB duomenimis, 2006 m. tarp 11 tūkst. Lietuvoje registruotų narkotikų vartotojų, 3 proc. sirgo AIDS (INCB 2006). Siekiant užkirsti kelią epidemijos plitimui, 1997 m. didžiuosiuose Lietuvos miestuose startavo pirmosios švirkštų/adatų keitimo programos: intraveninių narkotikų vartotojams nemokamai ir anonimiškai išduodami sterilūs švirkštai,

²⁵ Nepaisant šių narkotikų sumažėjimo, jie išlieka gana paklausūs tarp asmenų, sergančiais sunkia priklausomybe nuo opioidų, ir piktnaudžiaujančiųjų ilgą laiką (*Policijos departamentas* 2006).

²⁶ Nuo 2004 m. metinėse INCB ataskaitose, kur užsimenama apie kvaišalų vartojimo tendencijas Lietuvoje, nebeaptinkama nei vienos žinutės, susijusios su augalinės kilmės narkotikais. Dominuoja tik pranešimai apie sintetinius kvaišalus, jų gamybą ir kontrabandą.

²⁷ 1996 m. Klaipėdos narkologijos dispanseris pakeitė pavadinimą. Jis pervadintas Klaipėdos priklausomybės ligų centru.

steigiami stacionarūs ir mobilūs anoniminės konsultacijos kabinetai, teikiamos psichologinės ir medicininės konsultacijos²⁸.

Trumpai apibendrinti posovietiniu laikotarpiu įvykusius esminius pokyčius galima keliais teiginiais: 1) vėlyvuju sovietmečiu įsigalėjusią namudinę narkotikų gamybą iš augalinių žaliavų ir jų vartojimą po truputi išstumia sintetiniai narkotikai; 2) intraveninių medžiagų, ypač opioidų vartojimo kontrolę palaipsniui perima sveikatos priežiūros institucijos, kadangi tarp šių narkotikų vartotojų dažniausiai išsivysto priklausomybė, kurią galima kontroliuoti mediciniškai; 3) teisėsaugos institucijos imasi intensyviau persekioti rekreacinio pobūdžio kvaišalų gamybą, platinimą ir vartojimą.

Vertinant šiuos pokyčius sociologiniu požiūriu, galima pasakyti, kad posovietiniu laikotarpiu įvyksta svarbi narkotikų vartojimo diskurso slinktis. Tai, kas kriminalizuota sovietmečiu, tampa medicininės kontrolės ir rūpesčio objektu, o kintantis kriminalinis požiūris į kvaišalų vartojimą pirmiausiai mobilizuoja visuomenės baimę naujoms farmakologinėms praktikoms, nebūtinai iššaukiančioms priklausomybę. Posovietinį kvaišalų vartojimo diskursą struktūruoja kelios tarpusavyje persidengiančios binarinės opozicijos: sovietinis/posovietinis *versus* kapitalistinis; namudinė farmakologija *versus* masinės gamybos kvaišalai; augalinis *versus* sintetinis; lokalus *versus* globalus; seni

narkomanai *versus* eksperimentuojantis jaunimas; pasyvus atsiribojimas (opioidai) *versus* aktyvus pramogavimas (stimuliatoriai); socialinės atskirties grupės *versus* vartotojiška visuomenė. Iš tokios diskurso struktūros kyla ir naujas socialinės kontrolės imperatyvas, turintis neoliberalią potekstę. Visuomenė ideologiškai telkiama valdyti pramogaujančius ir didelę perkamąją galią turinčius jaunos žmones, galinčius įsigyti ir vartoti brangius kvaišalus, bet ne bendruomeniniam rūpesčiui tais kvaišalų vartotojais, kurie išgyvena socialinę atskirtį ir kurie dažnai pasilieka pigių bei namudiniu būdu gautų narkotikų kvaitulyje.

Išsakytos apibendrinančios mintys yra hipotetinio pobūdžio išvalgos ar sociologinio tyrimo gairės, kurias mes projektuojame į labai konkrečios miesto erdvės pažinimą: kaip socialinės kontrolės diskursai ir juose atsispindinčios socialinio reiškimo slinktys atsiskleidžia disciplinuojančių institucijų registruose. Mes nesiekiamo kvestionuoti oficialių diskursų ir jų dermės su socialinės kontrolės registrais. Oficialūs pasakojimai apie socialinio reiškimo mastus visada yra ne kas kita, kaip registruose esančios informacijos apibendrinimas. Mus domina kitas metodologinis klausimas: kiek oficialių diskursų stimuliuojamos *sociologinės išvalgos* gali atlaikyti smulkių empirinių faktų ir jų gausos akistatą, ką apie empirinį reiškinį galima pasakyti naujo?

²⁸ Žalos mažinimo programos Lietuvoje aktyviai veikė iki šio straipsnio parašymo datos (2014 m.) ir, tikriausiai, bus dar ilgai laikomos efektyvia ŽIV ir AIDS prevencijos priemone, kurias yra gana aktyviai remiamos iš miestų savivaldybių biudžeto.

II. Empirinė medžiaga ir analitiniai sprendiniai

II.1. Laikotarpiai.

Siekiant įvertinti dviejų dešimtmečių pokyčius, empiriniai duomenys apie nusikalstamas veikas, susijusias su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, sugrupuoti keturiems laikotarpiams. Kiekvienas jų apima 5 metus: 1990-1994; 1995-1999; 2000-2004; 2005-2009 (žr. 1-2 žemėlapius). Laiko ribos nustatytos atsižvelgiant į du kriterijus:

- 1) bendrosios nusikalstamumo ir sergamumo narkomanija tendencijos. Laikotarpiai išskirti įvertinus kiekvienais metais registruotų atvejų (registruotų nusikaltimų ir registruotų pirminių pacientų, turinčių priklausomybę nuo narkotinių medžiagų) skaičių ir dinamiką. Laikotarpių išskyrimas grindžiamas ir ankstesnėmis nusikalstamumo studijomis Klaipėdos mieste (Acus 2011; Acus ir Kraniuskas 2012) bei Lietuvoje (Dobryninas and Sakalauskas 2011);
- 2) natūrali išskiriamų laikotarpių palyginamumo galimybė. Parenkant laikotarpius vengta bet kokio papildomo dirbtinio duomenų modifikavimo analizės reikmėms, pavyzdžiui, kaip išlyginamųjų indeksų skaičiavimo skirtingos trukmės laiko periodams ar vidutinių dydžių išvedimo. Todėl analizei pasirinkti vienodos trukmės 5 metų periodai, leidžiantys adekvačiai palyginti skirtingų laikotarpių duomenų masyvus.

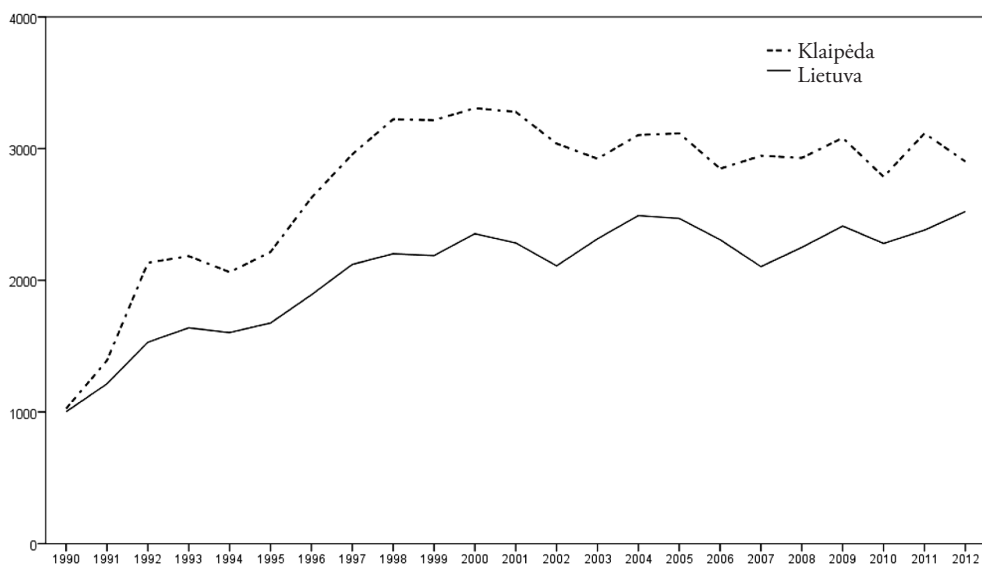
Išskirtus laikotarpius trumpai galima apibūdinti taip:

1. **1990-1994 m.** Klaipėdoje, kaip ir visoje Lietuvoje, stebimas nuoseklus nusikalstamumo augimas, kuris trumpam stabilizuojasi 1993-1994 m. Pirmą kartą į Lietuvos narkologines įstaigas besikreipiančių asmenų, turinčių priklausomybę nuo kvaišalų, skaičius yra gana stabilus, nors ir nežymiai augantis. Klaipėdoje, kur visada buvo žymiai aukštesni sergamumo narkomanija rodikliai, irgi stebimas pastovus pirminių pacientų augimas (žr. 1 pav.).
2. **1995-1999 m.** laikotarpis prasideda nauju, gana drastišku nusikalstamumo šuoliu Klaipėdoje. Panašiai kaip ir ankstesnis laikotarpis, jis baigiasi trumpa nusikalstamumo stabilizacija 1998-1999-aisiais. 1995-1996 m. taip pat išsiskiria ir drastišku pirminių pacientų, turinčių priklausomybes nuo narkotikų, pagausėjimu. 1996 m. Lietuvoje jų užregistruota daugiausiai per visą Lietuvos istoriją – į įskaitą tais metais įtraukti 820 naujų asmenų. Didelės įtakos šiam pirminių pacientų skaičiaus augimui galėjo turėti pakaitinio gydymo metadonu programų atsiradimas Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje. Šios programos pradėjo veikti 1995-ųjų antroje pusėje. Nuo 1997 m. pirmą kartą besikreipiančių pagalbos į šalies priklausomybės ligų centrus mažėja (žr. 1 pav.).

3. **2000-2004 m.** periodas išsiskiria nuosekliu nusikaltimų skaičiaus mažėjimu Klaipėdoje bei nusikalstamumo stabilizacija visoje Lietuvoje. Užtat padėtis sergamumo narkomanija srityje yra kiek kitokia. 2000-taisiais stebima nauja priklausomybės nuo kvaišalų epidemija. Tais metais registruojamas antrasis drastiškas pirminių pacientų skaičiaus augimas tiek Lietuvoje, tiek Klaipėdoje. Tačiau vėliau, 2001-2004 m., priklausomybės ligų centruose pagalbos ieško vis mažiau ir mažiau pacientų. 2004 m. pirminių pacientų skaičius sugrįžta į 1994 m. lygį.
4. **2005-2009 m.** būdinga nusikaltimų skaičiaus stabilizacija Klaipėdoje.

Tuo laikotarpiu nėra žymesnių pokyčių – drastiškų šuolių ar kritimų. Taip pat per šiuos penkerius metus stabilizuojasi ir pirminių pacientų, įrašomų į priklausomybės ligų centrų įskaitą, skaičius. Nuo 2009 m. Klaipėdoje šis skaičius gana žymiai krinta ir apie 2011-tuosius pasiekia vėlyvojo sovietmečio bei ankstyvosios Nepriklausomybės metų lygį. Tais metais į KPLC kreipėsi tik 16 naujų pacientų, turinčių problemų su narkotinėmis medžiagomis.

Detalesnei nusikalstamumo ir sergamumo narkomanija sąsajų iliustracijai pasirinkti konkretūs metai (žr.3-6 žemėlapius): 1995, 2000, 2005, 2010. Šie metai žymi savotišką naujo periodo pradžią.

4 pav. Nusikalstamumo dinamika Lietuvoje ir Klaipėdoje 1990-2012 m.

(visų užregistruotų nusikaltimų skaičius 100 000 gyventojų)

Šaltinis: LR Statistikos metraščiai; Informatikos ir ryšių departamentas prie VRM

II.2. Duomenys apie nusikaltimus

Empiriniai duomenys apie nusikaltimus, susijusius su nelegalia narkotikų apyvarta, paimti iš Klaipėdos miesto Vyriausiojo policijos komisariato (toliau – Klaipėdos VPK) nusikalstamų veikų registracijos žurnalų (1990-2003 m. duomenys) ir elektroninio nusikalstamų veikų registro (2004-2010 m. duomenys). Į analizę įtraukti atvejai, kurie atitiko du kriterijus:

- 1) bylos pradžioje nusižengimas užregistruotas pagal LR Baudžiamojo kodekso straipsnius, nurodančius su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis susijusius nusikaltimus (1990-2003 m. LR Baudžiamojo kodekso (BK) str. 232; nuo 2003 m. gegužės LR BK straipsniai 259-265)²⁹. Į procesinę nusižengimo nagrinėjimo eigą, kai galutinai nustatoma nusi-

²⁹ Iki 2003 m. Lietuvos Respublikoje galiojo dar 1963 m. priimto Baudžiamojo kodekso nuostatos, kurios dalinai buvo pakeistos 1994 m. Šiame kodekse buvo tik 2 straipsniai (232-233), numatantys bausmę už nusikaltimus, susijusius su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis. 232 BK straipsnis numatė baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą stipriai veikiančių ar nuodingųjų medžiagų gaminimą, laikymą, įgijimą arba realizavimą, taip pat nustatytą joms gaminti, laikyti, išduoti, apskaityti ar gabenti taisyklių pažeidimą, o 233 BK straipsnis – už neteisėtą nuodingųjų medžiagų, opijaus, morfijaus, kokaino ar kitų narkotinių medžiagų siuntimą paštu ar bagažu.

Naujame kodekse, galiojančiame nuo 2003 m. gegužės 1 d., nusikalstamų veikų sąrašas išplėstas ir detalizuotas. Nusikalstamosioms veikoms, susijusioms su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, skirti devyni LR BK straipsniai (259-268). Erdvinei analizei imti tik šie pažeidimai:

259 str. Neteisėtas disponavimas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti.

260 str. Neteisėtas disponavimas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėtas disponavimas labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu.

261 str. Narkotinių ar psichotropinių medžiagų platinimas nepilnamečiams.

262 str. Įrenginių narkotinėms ar psichotropinėms medžiagoms gaminti gaminimas arba narkotinių ar psichotropinių medžiagų gamybos technologijų ar instrukcijų rengimas.

263 str. Narkotinių ar psichotropinių medžiagų vagystė, prievartavimas arba kitoks neteisėtas užvaldymas.

264 str. Lenkimas vartoti narkotines ar psichotropines medžiagas.

265 str. Neteisėtas aguonų ar kanapių auginimas.

Būtina paminėti, kad pagal naują LR BK nusikalstamos veikos skirstomos į nusikaltimus, už kuriuos numatoma laisvės atėmimo bausmė, ir baudžiamuosius nusižengimus, už kuriuos laisvės atėmimas nenumatytas. Baudžiamieji nusižengimai neteisėtos narkotikų apyvartos srityje yra apibrėžti BK 259 str. 2 dalyje. Šios dalies dispozicija sutampa su LR Administracinių teisės pažeidimų kodekso 44 str. 1 dalies dispozicija, apibrėžiančia neteisėtą narkotinių ar psichotropinių medžiagų įgijimą ar laikymą nedideliais kiekiais be tikslo jas platinti ar parduoti. Į nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų skirtį būtina atkreipti dėmesį, nes iki 2003 metų baudžiamieji nusižengimai nebuvo įtraukti į nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis medžiagomis, statistiką.

LR BK pakeitimai akivaizdžiai atsispindėjo ir nusikalstamų veikų statistikoje: nuo 2003-2004 m. stebimas žymus tokių nusikalstamų veikų šuolis (žr. 2 pav.). Vertinant 2004-2010 m. duomenis svarbu atminti, kad apie 20-25 proc. nusikalstamų veikų sudaro baudžiamieji nusižengimai ir jų dalis per šį laikotarpį nežymiai, bet gana nuosekliai auga. Tokių baudžiamųjų nusižengimų augimą Lietuvos policijos atstovai interpretuoja kaip ikiteisminio tyrimo įstaigų „orientaciją į narkotikų prekybos tinklo išaiškinimą ir sunaikinimą“ (*Policijos departamentas* 2006; 1).

kaltimo apibrėžtis, kuri kartais gali būti perkvalifikuota į kitą nusikaltimą veiklą pagal LR Baudžiamojo proceso kodeksą, nebuvo atsižvelgiama. Atrenkant atvejus buvo svarbi pirminė nusižengimo formuluotė.

- 2) nusižengimas turėjo aiškią geografinę nuorodą. Nusižengimo fabuloje turėjo būti nurodyta arba nusižengimo įvykdymo vieta, arba nusižengusio asmens gyvenamoji vieta. Nusižengimai, kurie neturėjo aiškos geografinės nuorodos³⁰ arba ji nebuvo susijusi su Klaipėdos miestu (pavyzdžiui, tokie atvejai, kad gauta operatyvinė informacija apie kituose Lietuvos miestuose gyvenančius asmenis, disponuojančius narkotinėmis medžiagomis, arba kad magistralėje Vilnius-Klaipėda [300 kilometre] sulaikytas automobilis, gabenęs kvaišalus ir pan.), į analizę neįtraukti.

Iš visų nusikalstamų veikų masyvo papildomai atrinkti ir tie atvejai, kurie registre kvalifikuoti kaip kitokios nusikalstamos veikos (pavyzdžiui, viešosios tvarkos pažeidi-

mai ar apiplėšimai), bet jų fabuloje minimos narkotinės medžiagos. Taip pat į duomenų masyvą įtraukti ir keli mirčių atvejai, kada šalia mirusiojo rasta narkotinių medžiagų ir įtariamas narkotikų perdozavimas.

Erdvinei analizei panaudota informacija apie 1351 nusikaltimą, įvykdytą 1990-2010 m. Juose dalyvavo 1754 asmenys. Identifikuotos 580 narkotikų sulaikymo vietos. Kadangi nemažai nusikaltimų padarė kelių žmonių grupės, žemėlapiuose fiksuojamos ne tik nusikaltimų – dažniausiai kratų ar sulaikymų – vietos, bet ir visų sulaikytų asmenų gyvenamosios vietos. Taip papildomai nustatyti 189 prasižengėlių gyvenamieji adresai, kurie pridėti prie pagrindinio duomenų masyvo.

Techninis sprendimas apjungti į vieną duomenų masyvą informaciją apie kvaišalų sulaikymo vietas ir nusikaltėlių rezidenciją suteikia galimybę ne tik akivaizdžiau pamatyti kvaišalų geografiją Klaipėdos mieste, bet ir išvengti kai kurių metodologinių nesklaidumų, susijusių su erdvine įvykio lokalizacija. Pirma, narkotinių medžiagų sulaikymo vietos nebūtinai yra pastovūs narkotikų platinimo taškai. Kvaišalų prekeivis gali pats

³⁰ Vertinant nusikalstamų veikų registrų duomenis, pastebėjome, kad nusikaltimai, susiję su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, dažnai neturi aiškos geografinės nuorodos. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad vienu metu tas pats nusižengimas gali būti kvalifikuojamas pagal du LR BK straipsnius, pvz., 259 (neteisėtas disponavimas, be tikslo platinti) ir 260 (neteisėtas didelio kiekio disponavimas), ir todėl registre žymimas du kartus. Todėl mūsų analizės duomenys iš dalies skiriasi nuo oficialių statistinių duomenų. Pavyzdžiui, pagal Klaipėdos VPK registro duomenis 2010 m. Klaipėdoje užregistruotos 177 bylos, susijusios su narkotikais. Iš jų 108 buvo tiesiogiai susijusios su nusikaltimais, padarytais Klaipėdos mieste arba įvykdytais šio miesto gyventojų, ir turėjo konkrečią geografinę nuorodą. 40-tyje kitų bylų dubliavosi tas pats nusikaltimas, kadangi tyrimo medžiaga buvo skaidoma į atskiras bylas dėl skirtingo joje dalyvavusių asmenų vaidmens nusikaltimo vykdyme. Tuo metu Informatikos ir ryšių departamento prie LR Vidaus reikalų ministerijos ataskaitose nurodoma, kad 2010-tais metais Klaipėdoje įvykdyti 171 nusikaltimas ir 76 baudžiamieji nusižengimai, susiję su narkotikais.

apsilankyti pas savo klientus ir būti sulai-
kytas jų namuose. Sulaikymo vieta tokioje
situacijoje tampa antraeilu ir atsitiktiniu
dalyku, nes svarbesnė yra ta vieta, kur nar-
kotinės medžiagos gaminamos ar laikomos,
t.y. prekeivio gyvenamoji vieta. Antra, sulai-
kymo ir kratų vietos pasižymi arba stabiliu-
mu (pavyzdžiui, konkreti vieta yra pastovus
kvaishalų platinimo taškas arba narkotikus
vartojančiųjų asmenų būstas), arba atsitik-
tinumu (pavyzdžiui, nusikaltėliai sulaiko-
mi siekiant užtikrinti aplinkinių saugumą,
operatyviai reaguojant į jų esamą narkoti-
kų prekeivio būvimo vietą, kratos daromos
policijos komisariatuose, pašte sulaikomos
siuntos su kvaishalais, atsitiktinai pamatęs
policiją asmuo išmeta turimus kvaishalus ir
pan.). Erdvinėje analizėje svarbu sumažinti
ne tik atsitiktinumo poveikį, bet ir įvertinti
konkrečių vietų socialinį vaidmenį, kaip
tam tikros rutininės praktikos generuoja so-
cialinius įvykius konkrečioje vietoje. Pavyz-
džiui, dešimtuke vietų, kur dažniausiai iš-
imtos bei sulaikomos narkotinės medžiagos,
dominuoja penki Klaipėdos miesto policijos
komisariatai: narkotinės medžiagos dažnai
aptinkamos atsitiktinai asmens kratos metu,
kada asmenys sulaikomi bei atvežami į po-
licijos komisariatą dėl kitų nusižengimų.
Taip pat Klaipėdos VPK areštinėje, adresu
Jūros g. 1, per analizuojamą laikotarpį fik-
suota nemažai atvejų, bandant perduoti
narkotines medžiagas tiems asmenimis, ku-
rie laikinai sulaikyti ir sėdi areštinėje. Šiame
komisariate per 2000-2010 m. užregistruoti
74 lokalūs narkotinių medžiagų sulaikymo
atvejai. Jeigu erdvinė analizė būtų atliekama

įtraukiant visus policijos komisariatuose už-
registruotus atvejus, būtent policijos nuova-
dos taptų „karštaisiais taškais“, kur fiksuoja-
mas didžiausias pavojus.

Kriminologiniu požiūriu, kai kuriais
atvejais svarbesnė yra ta vieta, iš kur nar-
kotinės medžiagos atkeliauja, o ne faktinio jų
sulaikymo vieta. Taigi, siekiant adekvačiau
parodyti kvaishalų geografiją ir jos dinamiką,
Klaipėdos policijos komisariatą (5 atvejai)
geografinės nuorodas ir juose registruoti įvy-
kiai (161 atvejis) pašalinti iš erdvinės ana-
lizės. Duomenų masyve paliktos visos kitos
sulaikymo vietos bei visų sulaikytų asmenų,
pas kuriuos rastos narkotinės medžiagos, gy-
venamieji adresai.

II.3. Duomenys apie narkotikų vartotojus

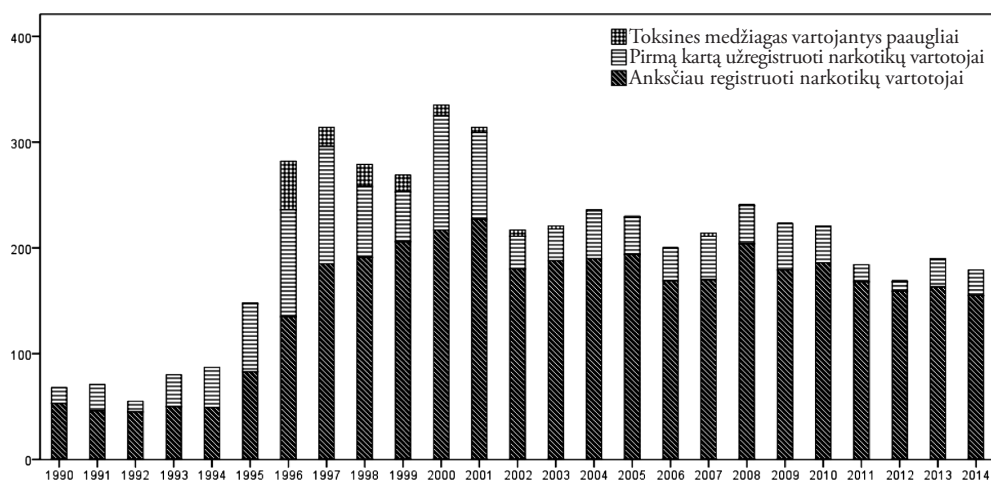
Duomenys apie narkotikų vartotojus ir
jų gyvenamąsias vietas paimti iš Klaipėdos
miesto Priklausomybės ligų centro regis-
traturoje ir archyve esančių asmens ligos
kortelių. Duomenis surinkti apie visus as-
menis, patekusius į KPLC registrą: buvusius
ir esančius įskaitoje ligonius; anonimiškai
besigydyčius; profilaktiškai apsilankiusius;
įtariamus vartojant narkotines medžiagas;
turinčius priklausomybę; piktnaudžiaujan-
čius; paauglius ir pan. Peržiūrėta 1815 as-
mens ligos kortelių, iš kurių 1510 buvo Klai-
pėdos gyventojų. Seniausiai KPLC įskaitoje
esantis narkotikų vartotojas užregistruotas
1960 m., naujausi duomenys – 2014 m.
užregistruotų pirminių pacientų. Erdvinei
analizei paimti 893 unikalūs adresai, kur
1990-2010 m. laikotarpiu gyveno nar-
kotikų vartotojai. Vienu adresu konkrečiais

metais galėjo gyventi po kelis asmenis, turinčius priklausomybės problemų.

Formuojant duomenų bazę erdvinei analizei buvo svarbu nustatyti, kiek žmonių, turinčių sveikatos problemų dėl narkotikų vartojimo, yra mieste konkrečiais metais ir kur jie gyvena. Ruošiant duomenis analizei vadovautasi dviem principais.

Pirma, konkretus asmuo kaip savarankiškas analizės vienetas į duomenų bazę įtraukiamas tik tada, jei jis tais metais tikrai lankėsi KLPC ir jo apsilankymas užfiksuotas jo ligos istorijoje. Jei asmuo dėl kokių nors priežasčių konkrečiais kalendoriniais

metais nesilankė KPLC, pavyzdžiui, buvo išvykęs į kitą miestą, gydėsi kitų miestų ligoninėse, pilnai išgijo ar atliko bausmę įkalinimo įstaigoje, į konkrečių metų statistinę suvestinę jis nebuvo įtrauktas, nors hipotetiškai tuo metu galėjo būti ir Klaipėdoje³¹. Šis techninis sprendimas svarbus todėl, kad narkologinėje įskaitoje asmuo išlieka dar 5 metus po paskutinio apsilankymo. Dėl šios priežasties oficialiai priklausomybės centrų teikiami duomenys apie narkotikų vartotojų skaičius niekada neatspindės realiai konkrečioje teritorijoje esančių asmenų skaičiaus. Pavyzdžiui, jei KPLC įskaitoje 2000-ųjų

5 pav. Klaipėdoje gyvenančių registruotų narkotikų vartotojų skaičius, 1990–2014 m.

Šaltinis: KPLC registratūros ir archyvo duomenys

³¹ Kaip galima spręsti iš asmens ligos istorijų, iš kurių išrinkti duomenys, narkologinės institucijos stengiasi vykdyti patronažinę kontrolę ir reguliariai lankyti jų įskaitoje esančius asmenis jų gyvenamojoje aplinkoje. Tokie apsilankymai, vykdomi 1–2 kartus metuose, dažnai patiria nesėkmę: nurodytais adresais niekas neatidaro durų, artimieji ar kaimynai pasakoja apie tai, kad ieškomi asmenys yra įkalinimo įstaigose, kad nuomoja kitur, yra išvykę, prapuolę ar seniai numirę. Tad konkrečiais metais realiai mieste gyvenančių žmonių, turinčių sveikatos problemų dėl narkotinių medžiagų vartojimo, skaičius visada yra žymiai mažesnis nei esančiųjų įskaitoje.

metų pabaigoje buvo 471 narkotikų vartotojai, o 2008-ųjų – 761, tai realiai šioje įstaigoje 2000-taisiais metais pagalbos kreipėsi 335 Klaipėdos gyventojai, o 2008-tais – 241. Tai reiškia, kad oficialioje statistikoje narkologinėje įskaitoje esančių asmenų skaičius kasmet kumuliatyviai gali augti, tačiau tikrovėje dėl migracijos jis gali būti beveik du kartus mažesnis, išlikti gana pastoviu arba mažėti (žr. 5 pav.)³². Aišku, nei KPLC duomenys, nei kiti sociologiniai tyrimai neapčiuopia latentinio kvaišalų vartojimo, kuris gali būti 2-3 kartais didesnis ir nepatenka nei į medicininės kontrolės, nei teisėsaugos registrus³³.

Antra, kadangi analizė apima 20 metų laikotarpį, o priklausomybės ligų gydymas yra ilgalaikis procesas, išrenkant duomenis apie konkrečius asmenis stengtasi atsekti gyvenamosios vietos pokyčius nuo pat pir-

mojo apsilankymo KPLC iki paskutiniojo įrašo asmens kortelėje. Duomenų rinkimo metu aiškiai išsiskyrė trys narkotikų vartotojų grupės:

- 1) sėsliai gyvenantys, kurie nekeitė gyvenamosios vietos visos ligos istorijos metu. Šiai grupei būdingas reguliarus lankymasis KPLC, dalyvavimas pakaitinio gydymo programose, konsultavimasis su psichologais ir psichiatrais. Kiek galima spręsti iš jų ligų istorijų, jie dažniai gyvena su vyresnio amžiaus tėvais.
- 2) keičiantys gyvenamąją vietą kas du tris metus. Tokie žmonės KPLC lankosi nereguliariai, naujai pasirodo po kelerių metų pertraukų. Dažniausiai ilgalaikės pertraukos atsiranda dėl bausmės atlikimo įkalinimo įstaigose. Pasibaigus bausmei dažnas buvęs pacientas sugrįžta medicininės ir psichi-

³² Būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad KPLC narkologinėje įskaitoje yra ne tik Klaipėdos miesto gyventojai. Čia pagalba teikiama ir kitų miestelių, kuriuose nėra priklausomybės ligų centrų, gyventojams, pavyzdžiui, atvykusiems iš Mažeikių, Naujosios Akmenės, Palangos ar Gargždų. Todėl daryti išvadas apie situaciją Klaipėdos mieste pagal apibendrintus KPLC duomenis reikia gana atsargiai.

³³ Susidūrus su bet kokio socialinio reiškinių latentinėmis apraiškomis, kurios išvengia socialinės kontrolės registrų ir faktinės apskaitos sistemų, atsiranda daug erdvės spekuliacijoms apie reiškinio mastus. Apie 1997-1999 m. Klaipėdos VPK atstovai žiniasklaidai teigė, kad jų duomenis mieste yra nuo 3000 iki 5000 narkotikų vartotojų (Gliožerienė 1997; Strumyla 1997; Zaleckis 2000), nors KPLC oficialioje įskaitoje tuo metu buvo galima suskaičiuoti apie 470 registruotų vartotojų. Aišku, policijos viešai skelbiami skaičiai bei narkomanijos mastai turi būti vertinami labai atsargiai. Nereikia užmiršti, kad jie priklauso „baimės diegimo“ ir „socialinės kontrolės stiprinimo“ diskursams, kurie pirmiausiai skirti policijos veiklos legitimacijai, o ne tikrovės aprašymui. Kitas šaltinis, kuris irgi siekia įvertinti latentinę narkomanijos pusę, yra Anoniminio narkotikų vartotojų konsultacinio kabineto ir švirkštų keitimo punkto „Senamiestis“ duomenys. Kabinetas Klaipėdoje pradėjo veikti 1997 m. (gegužės mėn.). Jo darbuotojų paskaičiavimais, 1997 metais Klaipėdoje galėjo būti apie 2000 vartotojų (Zaleckis 1997), nors šiame kabinete per tuos metus anonimiškai apsilankė 272 nauji narkotikų vartotojai, o per 1997-1999 m. laikotarpį – 677 (Perminienė 2008).

atrinės pagalbos į KPLC. Sugrįžimas į miestą sykiu reiškia ir gyvenamosios vietos pokytį, stengiantis atrasti pigų būstą. Dėl to ši grupė dažnai apsistoja pas draugus arba bendrabučiuose, nors asmens ligos kortelėse linkę nurodyti ankstesnes registracijos vietas, kuriose jie jau seniai nebegyvena.

- 3) asmenys be nuolatinės gyvenamosios vietos. Šios grupės žmonių gyvenimo trajektorijos yra panašios į tų, kurie priklauso antrajai grupei, tačiau jie nenurodo savo gyvenamosios vietos³⁴. Kada Klaipėdoje atsirado nakvynės namai, dažnas prieglobstį atrado būtent čia, todėl neretai šių asmenų ligos kortelėse nurodomi nakvynės namų adresai³⁵.

Dirbant su priklausomybės ligų centrų duomenimis, būtina atsižvelgti į dar vieną svarbų faktą. Didžiąją dalį čia registruotų vartotojų sudaro tie, kuriems diagnozuota priklausomybė nuo opioidų. Tai yra greičiausiai įgyjama ir sunkiausia priklausomybės apraiška, pasireiškianti skausminga abstinencija. Pavyzdžiui, 65,6 proc. visų KPLC registruotų narkotikų vartotojų turi priklausomybę nuo opioidų arba piktnaudžiauja šiais narkotikais. 17,1 proc. turėjo priklausomybę nuo kelių narkotinių medžiagų, kai kartu su opioidais vartojamos kitos medžiagos, arba sustiprinančios narkotizuojantį poveikį, arba sumažinančios nepageidauja-

mas kūno reakcijas, pavyzdžiui, kaip odos niežėjimą.

Opioidų vartotojų grupė yra didžiausia tarp registruotų narkotikų vartotojų, nes jiems skirta pakaitinio gydymo metadonu programa, legaliai Lietuvoje veikianti nuo 1995 m. Ji leidžia sumažinti abstinenciją legaliomis priemonėmis, todėl tokia priklausomybės ligų centrų politika labiausiai patraukli būtent šios narkotikų grupės vartotojams ir leidžia išaiškinti didesnę jų skaičių. Tai reiškia, kad kitų narkotinių medžiagų vartotojai, ypač stimuliatorių, psichodelinių medžiagų ar hašišo rečiau patenka į medicininės kontrolės akiratį. Jiems narkologinės institucijos negali pasiūlyti pakaitinio gydymo kaip opioidų vartotojams arba jie neturi skausmingai pasireiškiančios abstinencijos, reikalaujančios medicininės intervencijos.

II.4. Duomenų vizualizavimas

Rengiant nusikaltimų ir narkotikų vartotojų koncentracijos žemėlapius taikytas ne tik atskirų įvykių ar objektų pažymėjimas taškais, bet ir *branduolio tankio* (angl. – *kernel density*) metodas (Silverman 1986). Jis dažniausiai naudojamas tolydžiai kintančių duomenų vaizdavimui, kaip rastro tipo žemėlapiuose. Branduolio tankio skaičiavimas vykdomas keliais etapais. Pirmiausia, visa analizuojama teritorija padengiama vienodo

³⁴ Asmens ligos kortelėse užrašoma BNGV, o dar sovietmečiu užvestose kortelėse galima aptikti senesnius išsireiškimus – БОМЖ (rus. – без определенного места жительства).

³⁵ Klaipėdoje pirmieji nakvynės namai atsidaryti 1996 m. adresu Viršutinė g. 21. Vėliau, 2004 m., atidarytas didesnis nakvynės namų filialas adresu Šilutės pl. 8.

dydžio gardelėmis, kurių dydis parenkamas pagal analizės užmanymą ir analizuojamos teritorijos mastelį. Antrajame etape perskaičiuojami taškiniai analizuojamo reiškinių duomenys, kurie patenka arba yra tam tikru, dažniausiai tyrėjo nustatomu, atstumu išsibarstę nuo analizuojamos gardelės. Kuo daugiau reiškinių taškų yra arčiau analizuojamos gardelės, tuo gardelės reikšmė yra didesnė. Kitaip tariant, arčiau gardelės esantys taškai yra reikšmingesni gardelės reikšmei nei tie taškai, kurie yra labiau nutolę. Tokiu būdu gaunamas santykinis dydis, kuris nulemia gardelės reikšmę. Pažymėtina tai, kad branduolio tankio rezultatas yra reikšmingas ne kaip skaitinė reikšmė, o kaip santykinis dydis reiškiantis taškų tankį gardelės atžvilgiu. Todėl tankio mato rezultatų interpretacijos galimybės yra sąlyginai laisvos, atsižvelgiant į tyrimo objektą ir duomenų sudėtį.

Branduolio tankio reikšmės geografinių informacinių sistemų (GIS) terpėje dažniausiai yra išreiškiamos kaip tolydžiai kintantis rastras, kurio sudėtis ir vaizdumas priklauso nuo parinkto gardelės dydžio, o spalvos intensyvumas vaizduoja didesnes arba mažesnes rastro gardelių reikšmes. Kuo gardelės dydis mažesnis, tuo rastro vaizdas yra tolydesnis, neturintis dantytų ribų. Būtent dėl šių branduolio tankio rastro savybių šie žemėlapiai dažnai vadinami „karščio“ arba „karštųjų taškų“ žemėlapiais (Anderson 2009; Short et al. 2008; McLafferty et al. 1999).

Klaipėdos miesto nusikalstamumo analizei panaudoti taškiniai nusikalstamų veikų, įvykdytų tam tikru adresu, duomenys. Jie,

panaudojus *ArcGIS* programos galimybes bei branduolio tankio mato metodą, paversti rastriniu duomenų sluoksniu. Perskaičiuojant rastro gardelių reikšmes atsižvelgta į vienu adresu užfiksuotas visas nusikalstamas veikas, kurios įvykdytos vaizduojamu laikotarpiu. Taip pat atsižvelgiant į vaizduojamas nusikalstamas veikas panaudoti keli rastro gardelės dydžiai: nuo 100 (žr. 1-2 žemėlapius) iki 90 000 m² (žr. 3-6 žemėlapius).

II.5. Klaipėdos miesto erdvinė struktūra

Bandant suprasti erdvinę nusikalstamumo dinamiką posovietinėje Klaipėdoje, svarbu perprasti bendrąją uostamiesčio urbanistinę struktūrą ir kertinius jo raidos elementus. Kadangi miestas išsidėstęs išilgai Kuršių marių, jis savo forma primena Čikagą, kurios socialinės ir erdvinės transformacijos pagrindu XX a. pradžioje sukurta koncentrinė miestų raidos teorija (Park et al. 1984 [1925]). Tačiau skirtingai nuo Čikagos, Klaipėdos urbanistinę raidą geriausiai įsivaizduoti ne kaip natūralų socialinių grupių varžymąsi dėl gyvenamosios erdvės ir radialinį judėjimą nuo centro į išorę, bet kaip racionaliai sovietinės ekonomikos planuotą ir vykdytą užstatymo bei apgyvendinimo procesą. Miestas pasižymi linijinę struktūrą, nes plėtotas labiau į pietinę ir šiek tiek į žemyninę dalį, siekiant apgyvendinti gyventojus kuo arčiau uosto įmonių bei kitų pramonės objektų. Todėl socialinis Klaipėdos gyvenimas išpraustas tarp dviejų per visą miesto ilgį besitęsiančių pramoninių zonų – uosto bendrovių vakarinėje dalyje ir sandėlių, sovietinių gamyklų, kombinatų bei autobusų rytinėje. Po Nepriklau-

somybės atgavimo miestas padalintas į 60 smulkesnių administracinių rajonų, tačiau Klaipėdą visgi geriau įsivaduoti kaip susidedančią iš trijų didelių arealų, kurie struktūroja tiek mentalinę, tiek socialinę miesto geografiją ir jo gyvenimą.

Miesto šerdį sudaro Senamiestis ir Naujamiestis, išsidėstę aplink Dangės upę. Ją sąlyginai vadinsime *Senąja miesto dalimi*, kadangi jos urbanistinė struktūra iš esmės suformuota dar iki Antrojo pasaulinio karo arba nežymiai pakoreguota pokario metu (ypatingai Naujamiestis). Sovietmečiu senamiestis nebuvo prestižinė gyvenamoji vieta, kadangi stokojo sovietinės statybos daugiausių teikiamų privalumų. Sovietmečiu čia gyveno nemažai vyresnio amžiaus žmonių, apsigyvenusių mieste pokariu, tarp kurių buvo gana daug žemesnių darbininkijos sluoksnio gyventojų, piktnaudžiaujančių alkoholiu. Tačiau po Nepriklausomybės atgavimo seniausioji miesto dalis įgijo išskirtinį simbolinį statusą ir pradedama traktuoti kaip pridėtinę vertę turinti vartojimo erdvė. Pirmaisiais posovietiniais metais, privatizacijos metu daugelis senų senamiesčio gyventojų pardavė savo butus ir išsikėlė į naujus rajonus, užleisdami vietą arba naujoms verslo bendrovėms, arba labiau pasiturintiems gyventojams.

Miesto centras arba *Centrinė dalis* driekiasi į pietus nuo Senosios miesto dalies.

Tai yra labiau geografinė, o ne socialinė ar istorinė kategorija. Centrinė miesto dalis suplanuota 1958 m., o jos vystymas baigtas 1969 m. Šiai miesto daliai būdingi tipiniai lygiagrečiai stovintys penkiaaukščiai, turintys nuo 60 iki 120 butų, bei keli šalia pagrindinių miesto gatvių esantys dešimties aukštų namai. Pastarieji nuo vėlesnio laikotarpio sovietinių daugiaaukščių išsiskiria vienu įėjimu ir paraleliniu butų išsidėstymu išilgai vieno ilgo koridoriaus bei primena sovietinių bendrabučių tipo namus. Po Nepriklausomybės atgavimo ryškesnių gyventojų struktūros pokyčių šioje miesto dalyje neįvyko. Gyventojai išliko gana sėslūs, nelinkę keisti savo gyvenamosios vietos.

Trečioji miesto dalis – *Pietiniai gyvenamieji rajonai*. Jie palaipsniui atsirado vėlyvojo sovietmečiu – 1970-1990 metais. Išskirtinis bruožas – penkiaaukščių (žymiai ilgesnių nei Centrinėje miesto dalyje) ir devynaukščių kvartalai, kur dažnai kelių namų išdėstymas suformuoja socialiai uždarus keturkampio formos kiemus. Gyvenamieji kvartalai, kurių pagal 2001 m. administracinį miesto suskirstymą Pietinėje miesto dalyje yra 14, išsidėstę šalia 8 sovietinio tipo nedidelių daigafunkcinės paskirties visuomeninių paslaugų ir prekybos centrų – „Pempininkai“, „Neringa“, „Šiauliai“, „Žardė“, „Vingis“, „Vyturys“, „Juodkrantė“, „Bandužiai“³⁶.

³⁶ Šie vėlyvojo sovietmečio prekybos centrai išlikę ir dabar. Pirmaisiais posovietiniais metais jie sėkmingai išlaikė savo funkcionalią paskirtį nekeisdami urbanistinės infrastruktūros ir buvo patrauklūs naujai atsirandančioms smulkioms prekeivių kompanijoms ir įmonėms, ieškojusioms vietos savo veiklai. Tačiau nuo 2000-ųjų pradžios didžiąją dalį prekybinių erdvių perėmė mažmeninės prekybos centrai kaip „Maxima“, „IKI“, „Rimi“ ir „Norfa“, nors aplink juos ir toliau telkiasi smulkių posovietinio tipo paslaugų, kontorų bei parduotuvių spiečiai.

1 žemėlapis. Nusikalstamos veikos, susijusios su nelegalia narkotinių medžiagų apyvarta, Klaipėdoje 1990-1999 m.

Šaltinis: Žemėlapis sudarytas pagal Klaipėdos Vyriausiojo policijos komisariato nusikalstamų veikų registro duomenys.

2 žemėlapis. Nusikalstamos veikos, susijusios su nelegalia narkotinių medžiagų apyvarta, Klaipėdoje 2000-2009 m.

Šaltinis: Žemėlapis sudarytas pagal Klaipėdos Vyriausiojo policijos komisariato nusikalstamų veikų registro duomenis.

Kadangi Pietiniuose rajonuose yra didžiausia Klaipėdos gyventojų koncentracija³⁷, čia stebima ir aktyvesnė gyventojų kaita. Nemaža dalis vidutinio amžiaus gyventojų dalis, finansiškai prakutusi per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį, išsikėlė gyventi į sodų bendrijas už miesto ribų ramesniam gyvenimui – laukti darbinio užimtumo pabaigos ir pensijos. Dalis jų vaikų, gimusių vėlyvuojų sovietmečiu bei pasiekusių brandą jau antruoju Nepriklausomybės laikotarpiu, išvyko arba uždarbiauti į užsienį, arba persikėlė gyventi į naujus individualių gyvenamųjų namų bei kotedžų kvartalus užmiestyje. Todėl gyventojų struktūra Pietiniuose rajonuose yra nuolatos besikeičianti. Čia susitelkusi ir didesnė dalis mažesnes pajamas turinčiųjų miesto gyventojų. Naujakuriams Pietiniai rajonai nėra patrauklūs tiek dėl sovietinės urbanistinės struktūros, tiek dėl didelės gyventojų koncentracijos, tiek dėl prastos kokybės būsto, reikalaujančio nemažų išlaikymo sąnaudų.

Pietinius rajonus nuo Centrinės miesto dalies ilgą laiką skyrė maždaug 1 kilometro pločio juosta, kur sovietmečiu buvo dykros, pelkynai, garažų bendrijos bei keli industrinės paskirties objektai. Nors ši negyvenamosios paskirties zona vis dar išlieka funkcionali skirtimi, dalijančia miestą į du natūralius socialinius arealus, ji po truputi praranda savo ankstesnę reikšmę. Nuo 2000-ųjų metų šioje Senąją miesto dalį ir Centrą nuo Pietų skyrusioje zonoje palaipsniui atsira-

do nemažai naujų visuomeninės paskirties objektų – keli didžiuliai modernūs prekybos centrai ir nauja sporto arena, – kurie pradėjo koncentruotai telkti naujas vartojimo vietas bei tapo žemesnės vidurinėsios klasės laisvalaikio praleidimo centrais. Sovietinės dykros pavirto naujomis vartotojiško kapitalizmo oazėmis, kurios ne tik ištrynė simbolinį bei geografinį atotolį tarp senojo Klaipėdos miesto ir vėlyvo sovietmečio palikimo, bet ir paveržė iš jų ankstesnį simbolinį prestižškumą.

III. Erdvinė kvaišalų geografinė ir jos pokyčiai Klaipėdoje 1990-2010 m.

III.1. 1990-1994 m.

Vėlyvuojų sovietmečiu užgimęs narkomanijos grėsmės ir visuomenės susirūpinimo diskursas sėkmingai funkcionavo ir pirmaisiais Nepriklausomybės metais Klaipėdoje. 1990-1992 m. miesto žiniasklaidoje žodis „narkomanai“, „narkotikai“ ar užuominos apie neva „narkomanų daromus nusikaltimus“ pasirodydavo retai ir atsitiktinai. Lokaliame narkomanijos diskurse rūpesčio objektas išliko gana tradicinis: subkultūrinis jaunimas – metalistai, pankai, užgimstančios elektroninės šokių muzikos gerbėjai – ir prostitutės. Tačiau tai buvo ne uostamiesčio tikrovę aprašantis diskursas, bet ją spekuliatyviai teigiantis. Kalbinė ir abstrakti nuoroda į narkotikus dažniausiai funkcionavo kaip prielaida kalbėti apie dabarties dorovinį

³⁷ Sovietmečiu pietiniuose miesto dalies rajonuose planuota apgyvendinti iki 94 tūkst. gyventojų, t.y. beveik pusę Klaipėdos miesto gyventojų.

nuosmukį, kaip argumentas, sustiprinantis moralizuojančio kalbančiojo laikyseną, kaip potencialios grėsmės nuojauta ar kvietimas dvasiniam atgimimui. Sintetinių narkotikų, klubinė šokių ir reivo kultūra, kuri vakarų Europos didmiesčiuose 1988-1991 m. kėlė moralinę paniką (Redhead 1990; Thompson 1998), dar nebuvo pasiekusi posovietinės erdvės, nors apie jos narkotinių kvaitulių subkultūrinis jaunimas jau kalbėjo ir jo laukė (Airis 1993; Vinkevičiūtė 1994).

Nepaisant viešai reiškiamo moralinio susirūpinimo, nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, mieste nebuvo daug. Per visą 1990-1994 m. laikotarpį Klaipėdoje išaiškinta 80 tokių nusikaltimų, kas sudarė tik 0,4 proc. visų per penkerius metus registruotų nusikaltimų mieste. Mažiausiai išaiškinta 1993 m. – 10 atvejai; daugiausiai 1994 m. – 26 atvejai (iškeltos 28 bylos). Visi nusikaltimai išaiškinti 59 vietose. 10,2 proc. nusikaltimų vietų kvaišalai sulaikyti neatsitiktinai. Jose identifikuota po 3 ir daugiau tokio pobūdžio nusikaltimų. 23,8 proc. visų kvaišalų sulaikymo atvejų įvyko 6 taškuose.

Apie 42 proc. visų kvaišalų sulaikymo vietų sutapo su registruotų narkotikų vartotojų gyvenamosiomis vietomis. 1990 m. tokių sutapimų buvo 57,1 proc., 1994 m. – 63,6 proc. Erdvinis dviejų atributų persidengimas rodo, kad tuo metu mieste vis dar dominavo kriminalinis ir represinis požiūris į narkotikų vartojimą, susiformavęs dar sovietmečiu. Teisės saugos institucijos akylai stebėjo priklausomybės ligomis sergantys

asmenis ir persekiojo juos už nelegalių kvaišalų įsigijimą bei disponavimą. Medicininė diagnozė funkcionavo kaip socialiai atpažįstamas ženklas, potencialiai leidžiantis įtarti, atsekti bei užkardyti nusikaltimą.

Priklausomybės ligų kriminalizavimą gerai iliustruoja konkretus atvejis. 1991-1994 m. viename daugiabutyje (Mokyklos g. 19) gyveno daugiausiai KPLC įskaitoje registruotų narkotikų vartotojų: 1979 m. į narkologinę įskaitą įrašytas aguonų nuovirą vartojantis vyras (gim. 1955 m.); 1987 m. užregistruota 19 metų rusų kilmės mergina, vartojanti „chankę“; 1991 m. užregistruoti du 26 metų jaunuoliai – lietuvių kilmės mergina ir vaikinai – turintys priklausomybę nuo opioidų. Per 1991-1995 m. policija šiame name išaiškino 5 nusikaltimus, susijusius su neteisėta narkotinių medžiagų apyvarta. Po „narkomanų taško“ sunaikinimo 1995 m., kai minėti narkotikų vartotojai buvo patraukti baudžiamajon atsakomybėn, šiame name iki pat 2009 m. neužregistruotas nei vienas kvaišalų platinimo ar disponavimo atvejis.

Policijos pareigūnų ir sveikatos specialistų teigimu, 1990-1994 m. mieste dominavo aguonų pagrindu išgautų opioidų bei iš efedrono pagamintų narkotinių medžiagų vartojimas (žr. Juodytė 1992; Pauliukevičius ir Zaleckis 1993). Sintetiniai narkotikai dar buvo retenybė, kadangi buvo per brangūs įvežti į Lietuvą iš kitų šalių, o „anaša“ (marihuana) buvo populiari tik tarp laikinai apsisostojusių buvusios Sovietų Sąjungos pietryčių Azijos gyventojų (žr. Vaičekas 1993).

Ankstyvam posovietiniam laikotarpiui būdinga ir tai, kad nusikaltimai, kada iš apyvartos išimamos narkotinės ir psichotropinės medžiagos, identifikuojami daugiabučiuose namuose. Šiuo laikotarpiu nebuvo nei vieno atvejo, kad policija kvaišalus su laikytų visuomeninės paskirties vietose – mokyklose, kavinėse, baruose, klubuose ar prekybos vietose. Mieste aiškiai išsiskyrė du „karštieji taškai“³⁸ (žr. 1 žemėlapi). Vienas buvo Centrinėje miesto dalyje (Mokyklos g. rajonas), kitas – Pietiniuose rajonuose (Naujakiemio ir Gedminų gatvių rajonas). Abu šie taškai sutapo su intensyvesne narkotikų vartotojų koncentracija: Mokyklos g. rajone per pirmuosius penkerius Nepriklausomybės metus užregistruota 12 naujų narkotikų vartotojų, Naujakiemio-Gedminų g. rajone – 19.

Tokius sutapimus, kai narkotinės medžiagos išimamos iš apyvartos būtent narkotikus vartojančių asmenų namuose ar kad sergantys narkomanija dažniau patraukiami baudžiamojon atsakomybėn, nereikėtų suprasti kaip tiesioginės medicininio pobūdžio informacijos subordinavimo kriminalinės justicijos tikslams. Labiau tikėtina, kad du skirtingi socialinės kontrolės registrai – nar-

kologinis ir teisėsaugos – funkcionavo savarankiškai ir tik išimtiniais atvejais susisiekdavo patikslinti informaciją, pavyzdžiui, policija užklaUSDavo narkologijos dispanserius, ar jų sulaikytas asmuo yra narkologinėje įskaitoje. 1990-1994 m. laikotarpiu Klaipėdoje buvo iki 130 registruotų narkotikų vartotojų, o gan spekuliatyviais policijos paskaičiavimais – apie 400 (Vaičekauskas 1993). Nors visus šiuos žmones potencialiai buvo galima patraukti baudžiamojon atsakomybėn dėl disponavimo kvaišalais, tik 7 proc. Klaipėdos narkologinio dispanserio įskaitoje esančių narkotikų vartotojų užvestos bylos dėl nelegalios narkotinių medžiagų apyvartos – gamybos, prekybos ar laikymo. Tai reiškia, kad policijos pareigūnai disponavo gana nemaža informacija apie narkotikų vartotojus, tačiau aktyviai jų nepersekiojo. Žymiai opesnės problemos tuo metu buvo kiti nusikaltimai – žmogžudystės, apiplėšimai, vagystės. Kokias sociologines įžvalgas galima padaryti apie kvaišalų geografiją ankstyvojo posovietinio laikotarpio Klaipėdoje?

Pirma, atsižvelgiant į vartojamų kvaišalų pobūdį (kaip minėta, dominuoja namudiniu būdu iš aguonų pagamintų ar efedrono pa-

³⁸ 1993 m. Klaipėdos VPK Kriminalinės policijos Turtinių nusikaltimų skyriaus komisaras V.Dambrasuskas interviu žiniasklaidai teigė, kad jam „labiausiai nerimą kelią padėtis Mokyklos ir Naujakiemio gatvių rajonuose. Ten vyresni „galvijai“ į narkomanijos liūną įtraukė daug jaunimo“ (Vaičekauskas 1993). 1995 m. kitas pareigūnas, Klaipėdos VPK Kriminalinės policijos kovos su neteisėtų narkotikų platinimu skyriaus vyr. inspektorius Dmitrijus Belovas, žvelgdamas į 1994 m., irgi įvardijo tuos pačius „karščiausius taškus“, tačiau sykiu ir išplėtė kvaišalų geografiją mieste: „pavojingiausia kriminogeninė situacija susiklostė žvejybos uosto rajone, taip pat Mokyklos, Naujakiemio ir Debreceno gatvių rajonuose, kur gyvena ypač didelis būrys „adatos mėgėjų“, jau atsėdėjusių savo bausmę „zonose“. Baugina tai, kad šie „vilkai“ prie narkotikų pratina nepilnamečius jaunuolius“ (Oginskas 1995).

grindu išgautų opioidų vartojimas), galima teigti, kad tuo metu egzistavo gana tamprūs kvaišalų vartotojų socialiniai tinklai, kurie užtikrindavo ne tik narkotinių medžiagų įsigijimą bei ir socialinio žinojimo perdavimą. Tuo metu „gatvinės farmakologijos“ žinios apie narkotikų gaminimo technologijas ir vartojimo būdus nebuvo paprastai prieinamos, bet pirmiausiai perduodamos tiesioginio bendravimo metu. Intraveninių narkotikų vartojimas nebuvo ir negalėjo būti absoliučiai individualiu veiksmu. Pirmą kartą vartojant „chimkę“ ar „chanką“³⁹ reikėjo ne tik žinoti, kur jos įsigyti ar kaip pasigaminti, bet ir išmanyti kaip vartoti kvaišalus, kaip parinkti tinkamą dozę, kaip kontroliuoti organizmo pojūčius⁴⁰, kaip išmokyti valdyti abstinencijos sindromą. Kaip ir Howardo S. Beckerio (1963) aprašyti marihuanos rūkytojai ar Edwino H. Sutherlando (1947) nusikaltėliai, Klaipėdos narkotikų vartotojai turėjo išmokyti būti narkotikų vartotojais. O

tai galima padaryti tik būnant su labiau patyrusiais vartotojais⁴¹.

Antra, tarp narkotikų vartotojų ir kvaišalų tiekėjų, kurie dažniausiai ir patys vartojo narkotikus, egzistavo tarpusavio pasitikėjimu grįsti santykiai, kada tiesioginės komunikacijos metu galima pasidalinti slaptomis žiniomis ar perduoti jas kitiems, pasirinkusiems panašų gyvenimo būdą (Gambetta 2009). Pasitikėti tokio socialinio tinklo žmonėmis buvo svarbu, kadangi tik slaptumas leido išvengti socialinės kontrolės institucijų dėmesio bei sankcijų. Informacija apie kvaišalus – kur saugomos žaliavos, kur jų galima įsigyti, kur saugiai pasigaminti kvaišalus ir saugiai vartoti – negalėjo išeiti anapus socialinio tinklo. Bet koks informacijos nutekėjimas reiškė potencialią grėsmę kasdienių įpročių rutinai, nes teisėsaugos pareigūnams išėmus iš apyvartos narkotines medžiagas kvaišalų vartojai turėtų iš naujo atrasti tiekėjus arba ilgiau ieškoti žaliavų, kas

³⁹ 1992 į klausimą apie populiariausius narkotikus Klaipėdoje, Klaipėdos narkologijos dispenserio vyriausiasis gydytojas Aleksandras Slatvickis atsakė, kad dažniausiai vartojami kvaišalai „ne tik Klaipėdoje, visoje Lietuvoje – savos gamybos opiatai: vasarą - „hanka“ (daroma iš aguonų pienečio), žiemą - „chimkę“ (iš džiovintų aguonų šiaudų)“ (Juodytė 1992).

Robertas Kudirka, kuris tyrinėjo Lietuvos narkomanų žargoną, užrašė pasakojimą, kaip pasidaryti „chanką“: „*Bintai* yra išverdami vandenyje, nuoviras išgarinamas, o likusios nuosėdos su plutele apdorojamos *hidra* ir atskiedus jas vandeniu bei nufiltravus, gaunamas opijus, kuris ir yra vartojamas, čia ir yra *chanka*“ (2014:80). „*Bintas*“ yra „tvarstis, sulankstyta medicininis bintas ar marlė, į kurią renkamas nesubrendusių aguonų galvučių pieno baltumo sultys“ (ten pat: 72), o „*hidra*“ - acto rūgšties anhidridas (ten pat: 116). „*Vasarinė chanka* yra artimesnė heroinui, mažiau alkoholidų, tu, ir didesnė ta *uboinaja syla*“ (ten pat: 80).

⁴⁰ Kaip galim spręsti iš KPLC archyve saugomų ligų istorijų, daugeliui narkotikų vartotojų pirmasis susidūrimas su opioidais dažniausiai iššaukdavo nemalonias organizmo reakcijas kaip vėmimą, pykinimą ar baimę, kad nesugebi kaip įprastai valdyti savo kūno. Tokie narkotikų vartotojai savo „pirmą kartą“ apibūdindavo labai paprastai – „nepatiko“, ir tik po kelių mėnesių pertraukos pabandę antrą ar trečią kartą, jie pajusdavo „kaifą“.

⁴¹ Apie tai, kaip socialinio elgesio perdavimą įvardija policijos pareigūnai, žr. 38 nuorodą.

automatiškai reikštų ilgesnį abstinencijos ir jos iššauktų fizinių skausmų laikotarpį. Uždaras ir slaptas socialinis tinklas buvo svarbus efektyviam narkotinės priklausomybės palaikymui ir kontrolei⁴².

Trečia, tikriausiai, dėl minėtos socialinio tinklo sąrangos, ankstyvuojų posovietinių narkotikų vartojimas bei kvaišalų apyvarta yra gana aiškiai koncertuotos erdvėje. Deviantinė elgsena reprodukuoja save pačią savo pačios aplinkoje, o nauji narkotikų vartotojai dažniausiai atsiranda ten, kur gyvena labiau patyrę kvaišalų mėgėjai⁴³. Patys kvaišalų vartotojų socialiniai tinklai yra gana individualizuoti ir slapti, negalima atrasti bendresnių urbanistinių atributų sąsajų su nusižengimu. Kitaip sakant, jei nesi narkotikų vartotojas arba esi atvykęs iš kitur, naujoje socialinėje aplinkoje tikrai nežinotum, kur mieste įsigyti narkotinių medžiagų. Socialinės kontrolės registruose atsiskleidžianti 1990-1994 m. kvaišalų geografija yra labiau atsiktiknio pobūdžio. Ji neleidžia identifikuoti nei socialiai neprivilegijuotų vietų, kur narkotikų vartojimo koncentracija aiškintina kaip socialinės atskirties indikatorius, nei savotiškų prestižo erdvių, kur kvaišalų vartojimas yra simbolinė aukštesnio statuso išraiška (Currie 1993).

Apibendrinant galima sakyti, kad 1990-1994 m. socialinė posovietinio miesto struktūra ir jame funkcionavę erdvės režimai neturėjo aiškiai identifikuojamo poveikio kvaišalų geografijai, o būsimų narkotinių incidentų negalima nuspėti iš erdviųjų atributų. Kvaišalų geografija labiau nulemta atsiktiknių asmeninės gyvenamosios aplinkos veiksnių, bet ne erdvinės gyventojų segregacijos ar stratifikacijos. Kita vertus, individualizuoti socialiniai tinklai ir, erdviu požiūriu, be aiškos tvarkos mieste išsibarstę „taškai“ buvo palankūs kovai su narkotiniais nusikaltimais. Tokių nusikaltimų užkardymo požiūriu, pilnai sunaikinus erdvėje koncentruotą „narkotikų platinimo tašką“, artimoje aplinkoje gana ilgą laiką nebelikdavo palankių sąlygų atsirasti recidyvui. Pavyzdžiui, jei 1990-1994 m. Naujakiemio-Gedminių gatvių rajone, kur buvo viena iš aiškiau identifikuojamų narkotinių nusikaltimų koncentracijos vietų (žr. 1 žemėlapi), užregistruota 19 naujų narkotikų vartotojų bei išaiškinti 9 nusikaltimai, susiję su narkotinių medžiagų disponavimu ir pardavimu (7 iš jų – 1990-1991 m., 2 – 1994 m.), tai 1995 m. šis rajonas buvo sąlyginai „švarus“. Tais metais čia neužregistruotas nei vienas

⁴² Nors žodis „kontrolė“ priklausomybės ligų kontekste skamba keistai, čia omenyje turimas gebėjimas kontroliuoti abstinencijos sindromo iššauktus fizinius skausmus ir juos pašalinti: žinoti, kada ir kiek organizmui reikia narkotikų, planuoti kvaišalų ar jų žaliavos įsigijimą, laiku surasti reikiamą pinigų sumą būtinai dozei, žinoti, kiek užtrunka konkrečios medžiagos paruošimas ir pan.

⁴³ Tiek vėlyvojo sovietmečio tyrinėjimai (Габианин 1992), tiek KPLC archyvo 1960-1995 metais užregistruotų narkotikų vartotojų anamnezės rodo, kad dažniausiai pirmą kartą narkotikai išbandomi artimoje aplinkoje. Tai padaryti padeda „labiau patyrę“ draugai, sutuoktiniai, šeimos nariai ar kaimynai, kurie moka sutaisyti reikiamą dozę bei dažniausiai patys turintys priklausomybę narkotikams.

3 žemėlapis. Registruoti narkotikų vartotojai Klaipėdoje, 1995 ir 2000 m.

Šaltinis: Žemėlapis sudarytas pagal Klaipėdos priklausomybės ligų centro duomenis.

4 žemėlapis. **Registruoti narkotikų vartotojai Klaipėdoje, 2005 ir 2010 m.**

Šaltinis: Žemėlapis sudarytas pagal Klaipėdos priklausomybės ligų centro duomenis.

nusikaltimas; gyveno tik 2 nuo seniau narkotikus vartojantys asmenys; užregistruoti 2 nauji narkotikų vartotojai (žr. 3 ir 4 žemėlapius).

III.2. 1995-1999 m.

1995 m. nereikėtų laikyti istoriniu lūžio tašku, kada iš esmės pasikeitė kvaišalų vartojimo ar nusikalstamumo tendencijos. Daugelis senų socialinių praktikų, kaip ir būdinga blogiems įpročiams, dar ilgai išliko gyvybingos net radikaliai pakitus struktūrinėms sąlygoms, nors jaunų žmonių naujai išrandamos gatvinės farmakologijos mados vertė ieškoti kitokių socialinės kontrolės mechanizmų. Tačiau 1995-tieji tikrai buvo naujo periodo pradžia: mieste užgimstanti reivo subkultūra su naujos kartos kvaišalais po truputi apleidžia oficialias jaunimo kultūros vietas ir pasitraukia į pogrindį (Kraniauskas 2012a, 2012b); Vilniuje, Klaipėdoje ir Kaune sergantiems narkomanija siūlomas pakaitinis gydymas metadonu, aktyviai diegiamos žalos mažinimo programos; viešajame diskurse vis dažniau intraveniniai narkotikai susaistomi su ŽIV/AIDS rizika (CEEHRN 2003); šalyje įkurta Vyriausybės narkotikų kontrolės komisija, reikalaujanti aktyviau kovoti su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta.

Kriminogeniniu požiūriu, 1995-tieji išskyrė tuo, kad lyginant su 1994 m. Klaipėdoje išaiškinta dvigubai daugiau nusikaltimų, susijusių su narkotikais, bei užregis-

truota beveik dvigubai daugiau priminių narkotikų vartotojų⁴⁴. Iš viso per 1995-1999 m. išaiškinti 295 nusikaltimai, o kvaišalai išimti 186 vietose. Nusikaltimai, susiję su nelegalia narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta, sudarė 1,1 proc. visų tą laikotarpį užregistruotų nusikalstamų veikų mieste.

Kaip ir pirmaisiais Nepriklausomybės metais, daugelis vietų, kur sulaikytos nelegalios narkotinės medžiagos, sutampa su registruotų narkotikų vartotojų gyvenamosiomis vietomis. Tokių erdvių sutapimų buvo 39,6 proc. Lyginant su 1990-1994 m. laikotarpiu, ši santykinė nusikalstamumo ir sergamumo persidengimų dalis pradeda mažėti, nors realių atvejų skaičius yra žymiai gausesnis. Jei 1990-1994 m. vidutiniškai per metus narkotikai sulaikomi 6-7 vietose, kur gyveno registruoti narkotikų vartotojai, tai 1995-1999 m. narkomanija sergančiųjų būstuose per metus vidutiniškai išaiškinta apie 19-20 nusikaltimų. Tai rodo, kad teisėsaugos pareigūnai tuo metu vis dar puoselėjo tuos pačius narkotinių nusikaltimų identifikavimo metodus kaip ir anksčiau.

Daugiausiai narkotinių nusikaltimų Klaipėdoje užregistruota 1997 m., kada mieste vykdyta prevencinė akcija „Aguoja-97“. Tais metais iškeltos 108 bylos ir likviduotos 9 lindynės, kur būrėsi narkotikų vartotojai ir gaminti narkotikai. Policijos teigimu, narkotikų apyvarta 1996-1997 m. Klaipėdoje didėjo, atsirado iki tol nebuvousių narkotikų, įvyko skirtingų rūšių platinimo

⁴⁴ Kaip minėta, 1995 m. KPLC užregistruota žymiai daugiau naujų narkotikų vartotojų dėl pakaitinio gydymo metadonu programos atsiradimo mieste.

zonų pasidalijimas. Dažniausiai iš apyvartos išimtas narkotikas tradiciškai išliko opijaus ekstraktas ir jam gaminti skirta augalinė medžiaga. Aguonų galvutės į Klaipėdą buvo vežamos iš Šilutės, Telšių, Šiaulių ir Alytaus rajonų. Taip pat mieste pagausėjo marihuanos sulaikymo atvejų, kuri į uostamiestį atkeliaudavo iš buvusių sovietinių Vidurinės Azijos šalių. Sintetiniai narkotikai, kaip amfetaminas, dar buvo retenybė, tačiau mieste jau galima aptikti *Ecstasy*, kurią prekeiviai platino naktiniuose klubuose (Strumyla 1997). 1997 m. mieste iš nelegalios apyvartos išimta 118,9 kg aguonų žaliavos, 50,3 l opijaus ekstrakto, 311 ampulės morfino, 17,7 g heroino, 11,2 g kokaino, 1,1 kg marihuanos, 19,8 g hašišo, 84 *Ecstasy* tabletės ir 386,9 ml efedrono (Vilniškis 1998).

Išimtų narkotinių medžiagų kompozicija rodo, kad nors mieste dar buvo reprodukuojamos augalinės kilmės opioidų gamybos ir vartojimo praktikos, susiformavusios vėlyvuojau sovietmečių bei pirmaisiais Nepriklausomybės metais, užgimsta ir naujos globalaus pobūdžio mados, būdingos vakarietiškomis visuomenėms. Tai rekreacinių kvaišalų ir marihuanos plitimas⁴⁵. Tačiau paradoksalu tai, kad per visą 1995-1999 m. laikotarpį, kada mieste klestėjo klubinė šokių kultūra, energijos gaunanti iš sintetinių kvaišalų, tik viename tuo metu veikusiame naktiniame klube narkotinės medžiagos iš-

imtos du kartus. Šis faktas rodo, kad laisvalaikio ir pramogų vietos tuo metu dar nedomino policijos.

Paskutiniaisiais XX a. metais kvaišalų geografinė mieste palaipsniui prarado atsitiktinių nutikimų pobūdį. Išryškėja nauji, aiškiau išreikšti bei identifikuojami erdviniai modeliai. Jei 1990-94 m. Klaipėdoje išaiškintos 6 vietos, kur per penkių metų laikotarpį užregistruota daugiau nei 3 nusikaltimai, susiję su neteisėta kvaišalų apyvarta, tai 1995-1999 m. tokių vietų jau buvo 24, kas sudarė 12,8 proc. visų vietų, kur sulaikyti kvaišalai. Keturis kartus išaugęs skaičius rodo neatsitiktinę kvaišalų koncentraciją. Mieste įvyksta „karštųjų taškų“ slinktis. Nusikalstamumo žemėlapyje (žr. 1 žemėlapi) galima išskirti du „karštus taškus“, kur nusikaltimų koncentracija buvo itin aukšta (Paryžius Komunos gatvės ir Žvejybos uosto rajonuose⁴⁶), viename „taške“ – aukšta (Birutės gatvė Vėtrungės rajone) ir dvejuose „taškuose“ – vidutinė (Senamiestyje ir prie Naujojo turgaus).

Daugiausiai narkotinių medžiagų tuo laikotarpiu sulaikyta Naujajame turguje. Per penkerius metus ten kvaišalai sulaikyti 8 kartus. Dvejuose taškuose – daugiabučiuose, kur gyveno kvaišalų vartotojai (Paryžiaus Komunos g. 8 ir Birutės g. 25), – išaiškinta po 7 nelegalios narkotikų apyvartos atvejus. Taip pat pastebima ir kita nauja tendencija – vis

⁴⁵ Kaip leidžia spręsti KPLC surinktos anamnezės, marihuana yra dažniausiai įvardijamas kaip pirmoji narkotinė medžiaga būtent tų asmenų, kurie pirmą kartą pabandė narkotikų 1995-1999 m.

⁴⁶ Pastarasis rajonas to meto žiniasklaidoje dažnai vadintas „Harlemu“ dėl nykstančios sovietinės industrijos, augančio nusikalstamumo, didesnės bedarbių koncentracijos ir nelegalių alkoholio pardavimo.

dažniau narkotikai surandami buvusių sovietinės pramonės įmonių bendrabučiuose⁴⁷. Jei 1990-1994 m. bendrabučiuose užregistruoti tik 2 nusikaltimai, tai 1995-1999 m. šiose vietose narkotinės medžiagos sulaikytos 23 kartus. Dažniausiai narkotikų atrasta Žvejybos uosto rajone esančiuose bendrabučiuose, kurie sovietmečiu priklausė statybos ir montavimo trestui „Klaipėdos statyba“ (bendrabučiai Minijos g. 129 ir Sulupeš g. 11). Bendrabučiuose pradeda telktis ir daugiau registruotų narkotikų vartotojų. Pavyzdžiui, jei po sovietinės sistemos žlugimo 1991 m. viename bendrabutyje gyveno tik 1 registruotas narkotikų vartotojas (vėlgi „Klaipėdos statybos“ bendrabutyje Žvejybos uosto rajone), tai praėjus beveik dešimtmečiui po miestą išsimėčiusiuose bendrabučiuose jau galima atrasti daugiau nei 30 asmenų, piktnaudžiaujančių narkotikais.

Nors 1995-1999 m. mieste įvyksta nemažai svarbių įvykių ir pasikeitimų, susijusių su socialinės kontrolės institucijų veikla – išaiškinama daugiau su kvaišalais susijusių nusikaltimų, išimami didesni narkotinių medžiagų kiekiai, į narkologus pagalbos kreipiasi daugiau narkotikų vartotojų, pradėta pakaitinio gydymo metadonu programa, atidarytas Anoniminis narkotikų vartotojų konsultacinis kabinetas su švirkštų ir adatų keitimo, – svarbu pasakyti, kuo šio laikotarpio kvaišalų geografija įdomi sociologiniu požiūriu.

Pirma, skirtingai nei anksčiau, kada kvaišalų vartojimą, narkotikų prieinamumą ir gatvinės farmakologijos žinių perdavimą struktūravo uždari socialiniai tinklai, grįsti tiesiogine komunikacija ir pasitikėjimo santykiais, 1995-1999 m. galima stebėti labiau anonimiškos ir nuasmenintos kvaišalų ekonomikos formavimosi pradžią. Naujų kvaišalų atsiradimas nereikalavo nei technologinių žinių perėmimo, nei sudėtingų vartojimo būdų įvaldymo. Nauji narkotikai buvo skirti nuasmenintam vartotojui, kuris nusiperka iš karto vartojimui parengtą prekę. Kvaišalai tapo anonimiška preke, nereikalaujančia mainų procese tvirto abipusio pasitikėjimo santykio.

Naujai užgimstanti kvaišalų rinka turėjo gana destruktivų poveikį ankstesniems socialiniams tinklams. Socialinių tinklų slaptumas palaipsniui tirpsta, atskiri jo elementai lengviau papuola į disciplinarinių institucijų akiratį, nes narkotikų vartotoją su naująja kvaišalų ekonomika saisto tik trumpalaikiai piniginiai santykiai. Anoniminės kvaišalų rinkos formavimasi geriausiai liudijo tai, kad kvaišalus pradėta parduoti turguje. Turguje narkotikų prekeivis galėjo išplėsti potencialių pirkėjų ratą, o prekė buvo skirta ne konkrečiam individui, kurį gerai pažįsti ir kuriuo pasitiki, bet anoniminiam vartotojui.

Anonimiškumas, suprekinimas ir pasitikėjimu grįsto santykio erozija sudarė ge-

⁴⁷ Norisi užakcentuoti, kad kalbama apie buvusios sovietų pramonės sistemos bendrabučius, o ne aukštųjų ir profesinių mokyklų. Per 1990-1999 m. pastaruosiuose nebuvo užregistruotas nei vienas nusikaltimas, susijęs su nelegalia narkotinių medžiagų apyvarta.

resnes prielaidas teisėsaugos institucijoms lengviau identifikuoti nelegalios narkotinių medžiagų apyvartos taškus ir išimti jas iš apyvartos. Todėl nekeista, kad šiuo laikotarpiu narkotinių medžiagų sulaikoma žymiai daugiau, o vienoje vietoje sulaikymo atvejų pasitaiko dažniau. Jei anksčiau kvaišalų vartojimą galima apibudinti kaip uždarą pogrindžio subkultūrą, tai naujomis sąlygomis tikslinga į jį žvelgti kaip į ekonominę sistemą, kur dominuoja pirkėjo-pardavėjo santykis⁴⁸.

Antra, kvaišalų geografinė atkreipia dėmesį į kai kurių miesto erdvių transformacijas ir erdvines deviantinės elgsenos slinktis. Kaip minėta, nemažai nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis medžiagomis, išaiškinta buvusių sovietinių pramonės įmonių bendrabučiuose. Juos, pasitelkus ekologinės sociologijos sąvokas, galima pavadinti posovietinio miesto „tranzitinėmis zonomis“ (Park et al. 1984 [1925]), o tiksliau – salomis, kur deviantinė elgsena yra lokaliai socialinės kontrolės susilpnėjimo ar socialinės dezorganizacijos ženklas. Panašiai kaip ir 1924-1934 m. Čikagoje (Faris and Dunhan 1939), posovietinėje Klaipėdoje narkotikų vartotojai pradeda intensyviau telktis tokiose miesto vietose, kur lokalūs socialinės kontrolės mechanizmai praranda savo veiksmingumą. Tačiau skirtingai nuo Čikagos,

kur tranzitinės zonos ir jų dezorganizacija atsirado dėl didelės ir laikinos naujakurių koncentracijos, posovietinės tranzitinės salos liudija dramatiškus socialinės erdvės režimo pokyčius – buvusios planinės ekonomikos ir jos urbanistinės struktūros relikto susidūrimą su nauja rinkos ekonomika.

Sovietmečiu bendrabučiai buvo skirti laikinam įmonių darbininkų apgyvendinimui ir juose veikė dviguba gyventojų kontrolės sistema. Pirmiausiai bendrabučių gyventojų kontingentas priklausė nuo įmonės politikos, kuri atrinkdavo jai reikalingus specialistus ir jiems suteikdavo laikiną būstą. Bendrabučių gyventojai neturėjo nuosavybės teisės į būstą ir turėdavo jį palikti nutraukus sutarties sąlygas. Įmonių taikoma socialinės erdvės ir būsto paskirstymo politika veikė kaip griežtas gyventojų atrankos ir disciplinos mechanizmas, mobilizuojantis gyventojus darbinei veiklai. Socialiai pavojingi ar ekonomiškai nenaudingi asmenys buvo greitai atleidžiami iš darbo, atimant teisę į įmonės būsto fondą.

Kita vertus, paraleliai veikė ir lokalūs bendrabučių kontrolės režimai – tiesioginės priežiūros sistema, budintys, patekimo į bendrabutį laiko ribojimai, lankytojų kontrolė ir atranka, draudimai triukšmauti, vartoti alkoholį ir pan. Sovietinių bendrabučių disciplinarinė aplinka buvo nepakanti bet

⁴⁸ Nemažą poveikį kvaišalų vartotojų tarpusavio santykių ir socialinių tinklų erozijai turėjo ir „legalios rinkos“ atsiradimas. Pakaitinio gydymo metadonu programa bei švirkštų keitimo punktas leido kontroliuoti priklausomybės ir abstinencijos padarinius teisėtais būdais, nenusižengiant įstatymams. Tai, ką anksčiau suteikdavo pagrindiniai socialiniai tinklai, pradėjo siūlyti valstybė, tokiu būdu sustiprindama socialinę kontrolę narkotikų vartotojų atžvilgiu ir netiesiogiai įpareigodama juos atsiriboti nuo nelegalių kvaišalų įsigijimo kanalų.

5 žemėlapis. **Registruoti narkotikų vartotojai ir nusikalstamos veikos, susijusios su nelegalia narkotikų apyvarta, Klaipėdoje, 1995 ir 2000 m.**

Šaltinis: Žemėlapis sudarytas pagal Klaipėdos priklausomybės ligų centro ir Klaipėdos Vyriausiojo policijos komisariato nusikalstamų veikų registro duomenis.

6 žemėlapis. Registruoti narkotikų vartotojai ir nusikalstamos veikos, susijusios su nelegalia narkotikų apyvarta, Klaipėdoje, 2005 ir 2010 m.

Šaltinis: Žemėlapis sudarytas pagal Klaipėdos priklausomybės ligų centro ir Klaipėdos Vyriausiojo policijos komisariato nusikalstamų veikų registro duomenis.

kokiems socialiniams nukrypimams, mažintiems darbo jėgos efektyvumą. Gyvenimas bendrabutyje subordinuodavo gyventojus lokaliai laiko ir erdvės režimui, struktūravo jų elgseną. Nors sovietmečiu gyventojų kaita pramonės įmonių bendrabučiuose buvo didelė, juose, skirtingai nuo laikinos nuomos būsto kvartalų vakarietiškuose miestuose, nebuvo didesnės socialinės dezorganizacijos apraiškų. Tai buvo efektyviai veikiančios kolektyvinės drausmės oazės.

Žlugus sovietinei pramonės sistemai, apie 1994-95 m. Klaipėdoje privatizuota daugiau nei pusė visų bendrabučių. Tuo metu pramonės įmonės perleisdavo bendrabučius į privačias rankas ne tik dėl augančių bendrabučių administravimo sąnaudų, bet ir todėl, kad sykiu su mažėjančiomis gamybos apimtimis mažėjo ir iš svetur kviečiamų darbuotojų skaičius. Privatizacijos metu iš įmonių turto balanso pašalinti ne tik bendrabučiai, bet ir kitos socialinės paskirties objektai, kurie neturėjo tiesioginių sąsajų su ekonomine veikla – klubai, nereikalingi sandėliai, dalis administracinių patalpų ar laisvalaikio infrastruktūros.

Būsto privatizacijos procesas greitai panaikino anksčiau veikusias socialinės kontrolės sistemas ir bendrabučiai dėl mažos būsto kainos tapo patrauklūs mažesnę perkamąją galią turinčioms grupėms. 1994-1999 m. dalis miesto bendrabučių būsto fondo dar priklausė Klaipėdos miesto savivaldybei, todėl juose laikinai apgyvendinti ir asmenys iš socialiai neprivilegiuotų visuomenės grupių – benamiai, daugiavaikės šeimos, socialiai remtini.

Per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį gyventojų kaita bendrabučiuose dėl

pigios būsto kainos, augančių išlaikymo kaštų, bendro naudojimo infrastruktūros susidėvėjimo ir socialiai neprivilegiuotų sluoksnių koncentracijos išliko gana didelė. Susilpnėję lokalūs erdvės ir laiko disciplinariniai režimai nebegalėjo užtikrinti adekvačios socialinės kontrolės, todėl bendrabučiuose pradeda sparčiai gausėti įvairių socialinių nukrypimų, tarp kurių nemažą dalį sudaro ir kvaišalų vartojimas. Šios vietos, kurios privatizacijos pradžioje daugelį viliojo galimybe įsigyti nedidelį privatų būstą, greitai tapo socialinės atskirties židiniais, kur telkėsi tie, kuriems sovietinės sistemos žlugimas nesuteikė naujų gyvenimo šansų. Todėl nekeista, kad čia prieglobstį dažniau atrasdavo ir ilgesnę narkotikų vartojimo patirtį turintys asmenys, kuriems reikėjo pigaus būsto, kurie dar išmanė gatvinę farmakologiją ir galėjo pasigaminti kvaišalus namudiniu būdu. Todėl ir policija šiose vietose sugebėdavo lengviau atrasti nelegalias narkotines medžiagas. Ši kvaišalų geografinė tendencija, kada narkotikų vartotojai ilgalaikėje perspektyvoje savo karjerą užbaigia bendrabučiuose, išliko ryški ir vėlesniais laikotarpiais.

III.3. 2000-2004 m.

Naujojo tūkstantmečio pradžioje Klaipėdoje stebimas antrasis piktnaudžiavimo narkotikais protrūkis (pirmasis buvo 1995 m.; žr. 1 pav.). 2000 m. KPLC užregistruota dvigubai daugiau naujų narkotikų vartotojų (108 asmenys), nei 1999 m. (47 asmenys).

Nemažai naujų narkotikų vartotojų užregistruota tose aplinkose, kur narkotines medžiagas vartojančių asmenų koncentracija buvo vidutinė. Tačiau didžioji dalis

asmenų, besikreipiančių medicininės pagalbos į KPLC, ateina iš sąlyginai nerizikingos aplinkos (žr. 3 žemėlapi). Daugiausiai naujų priklausomybės atvejų užfiksuota pietinėje Pietinių rajonų dalyje (Žardės, Bandužių, Varpų, I.Simonaitytės ir Mogiliovo gatvės kvartaluose), nors didesnė anksčiau registruotų vartotojų koncentracija buvo Žvejybos uosto rajone ir Centrinėje miesto dalyje (Paryžiaus Komunos g. rajonas). Nors daugelis naujai identifikuojamų narkotikų vartotojų gyvena didesnę rizikos lasinį turinčiose aplinkose, negalima teigti, kad būtent pavojinga aplinka generuoja naujus kvaišalų vartotojus. Kaip ir ankstesniais laikotarpiais, narkotikų vartotojų koncentracija neleidžia prognozuoti naujų piktnaudžiavimo kvaišalais atvejų miesto erdvėje.

2000-2004 m. mieste nustatyti 408 neteisėto disponavimo narkotikais, jų gamybos ar prekybos atvejai, kas sudarė apie 1,4 proc. visų mieste užregistruotų nusikaltimų. Nusikaltimai įvykdyti 262 vietose, iš kurių 31 vietoje išaiškinta daugiau nei 3 nusikaltimai. Mieste išsiskiria vis didesni ir intensyvesni kvaišalų platinimo taškai.

Daugiausiai nusikaltimų užregistruota viename bendrabutyje Centrinėje miesto dalyje (Rumpiškės g. 7), kur per 2000-2004 m. laikotarpį policijai dėl nelegalios kvaišalų prekybos teko apsilankyti 22 kartus. Šiame name tuo metu gyveno 7 registruoti narkotikų vartotojai, kurių vyriausias buvo apie 40 m. amžiaus, o jauniausias – 25.

Kiti ilgalaikiai kvaišalų pardavimo taškai Centrinėje miesto dalyje buvo penkiaaukštyje Paryžiaus Komunos g. 10 (čia išaiškinta 15 nusikaltimų), bendrabutyje Mokyklos g. 23 (išaiškinta 13 nusikaltimų) ir daugiausiai

butų visame mieste turinčiame penkiaaukštyje Sausio 15-tosios g. 24 (name yra 208 butai, išaiškinti 9 nusikaltimai). Pietiniuose rajonuose dažniausiai nelegalios narkotinės medžiagos sulaikomos naujajame turguje (9 atvejai) ir Žvejybos uosto rajone esančiuose bendrabučiuose bei daugiabučiuose (žr. 2 žemėlapi).

Nors nuo 2000-ųjų narkotikų vartotojų koncentracija didėja Pietiniuose rajonuose, nusikaltimų daugiau užregistruota Centrinėje miesto dalyje. 34 proc. visų nusikaltimų, susijusių su nelegalia kvaišalų apyvarta, išaiškinta narkotikų vartotojų gyvenamosiose vietose. Erdvinis duomenų sugretinimas rodo, kad tokius nusikaltimus policija dažniau identifikuodavo ten, kur telkėsi vyresni kvaišalų vartotojai ir kurios buvo žinomos iš seniau, pavyzdžiui, Žvejybos uosto rajone, bet ne ten, kur gausiai atsirasdavo naujų vartotojų, pavyzdžiui, pietiniuose miesto pakraščiuose (žr. 3-6 žemėlapius). Didesnė atskiho rajono ar vietos kriminogeninė situacija vedė prie intensyvesnės jos kontrolės ir nusikaltimų identifikavimo: nusikaltimai įvykdavo ten, kur ir turėjo įvykti, nes ten jie įvykdavo ir seniau.

Su narkotinėmis medžiagomis susijusių nusikaltimų specifika, kada nėra aukos ir nuketėjusio (Schur 1965), neleidžia viena-reikšmiškai atsakyti, ar toks piktnaudžiavimo kvaišalais ir nusikalstamumo persidengimas erdvėje išauktas besiformuojančios stigmos efekto, kada teisėsaugos institucijos pačios sau sukuria prielaidas identifikuoti nusižengimus ir juos išaiškina pagal nuo seno aiškų įvykių scenarijų, ar tai yra struktūrinių aplinkos veiksnių rezultatas, kada nusikaltimai nutinka tik susiklosčius savi-

toms aplinkybėms, o policija tik reaguoja į nusizengimo rezultatą. Tikėtina, kad tiek viena, tiek kita interpretacijos galimybė gali papildyti viena kitą.

1995-1999 m. užgimstančios kvaišalų geografijos tendencijos – labiau anoniminės kvaišalų rinkos formavimasis ir su kvaišalų apyvarta susijusių nusikaltimų koncentracija bendrabučiuose – nuo 2000-ųjų įgavo aiškesnę išraišką. Per 2000-2004 m. bendrabučiuose iš viso išaiškinti 81 nusikaltimai (1995-1999 tokių buvo 23). Taip pat gausėja atvejų, kai narkotinės medžiagos sulaikomos ten, kur yra didesni žmonių srautai. Vis dažniau kvaišalų prekeiviai įkliūna miesto turguose ir prie prekybos centrų, automobilių stovėjimo aikštelėse. Pastarosios vietos palankios kvaišalų prekybai tiek dėl savo pastovumo, tiek dėl erdvės režimo implikuojamo anonimiškumo. Tokiose vietose yra lengviau nuslėpti parduodamus kvaišalus nuo teisėsaugos. Viena vertus, žinai, kokioje vietoje per tarpininkų grandinę vyksta kvaišalų prekyba, bet, kita vertus, ši tarpininkų grandinė apsunkina kvaišalų saugojimo vietų paiešką. Tačiau šioje taktinėje kvaišalų prekybos schemoje svarbiausias motyvas yra ne slaptumas. Svarbiausia paskata platinti narkotikus šalia didelių prekybos vietų, kur yra dideli žmonių srautai, išlieka finansinė nauda, kurią neša ne tik seni, bet ir nauji klientai.

2000-2004 m. nusikaltimų registras leidžia įžvelgi naują tendenciją – vis dažniau mieste narkotinės medžiagos sulaikomos naktiniuose klubuose. Nors apie sintetinių kvaišalų svarbą elektroninės šokių muzikos ar reivo vakarėliuose kalbėta nuo 1992-ųjų, o policijai šie trapūs kvaišalų bei klubinio gyvenimo saitai buvo puikiai žinomi, naktiniai klubai ilgą laiką išvengė teisėsaugos institucijų dėmesio. Lengvą naktinio gyvenimo kvaitulį beveik gerą dešimtmetį užgožė sunkių narkotikų – opioidų – problemos, tad beveik iki 2002-ųjų sintetinių narkotinių medžiagų sulaikymas Klaipėdos naktiniuose klubuose buvo labiau atsitiktinio pobūdžio. Sovietinio sukirpimo narkotikų vartojimo subkultūra su savo pagrindiniais socialiniais tinklais, gamybos technologijomis ir skausmingesnėmis priklausomybės pasekmėmis buvo žymiai opesnė problema tiek kriminaliniu, tiek medicininio, tiek socialinio požiūriu, nei farmakologiniai bandymai su rekreaciniais kvaišalais. Bet pamažu intensyvėjantis teisėsaugos dėmesys naujoms laisvalaikio vietoms signalizavo artėjantį simboli- nį lūžį: visuomeninio rūpesčio ir kontrolės objektu palaipsniui tampa demonstratyviai didesnę perkamąją galią turinčios grupės, o ne visuomenės paribiuose tarpstantys marginalizuoti socialiniai sluoksniai, puoselėjantys namudinę farmakologiją⁴⁹. Kvaišalų ekonomikoje, kaip ir kitose socialinio

⁴⁹ Pokytį iliustravo ne tik prasidėjusi erdvinė kvaišalų geografijos slinktis, bet ir policijos sulaikytų kvaišalų kiekiai. Kaip minėta, 2004 m. Lietuvoje sulaikyta žymiai daugiau sintetinių kvaišalų, nei augalinių pagrindu pagamintų narkotinių medžiagų. Klaipėdoje tais metais iš nelegalios apyvartos išimta apie 0,25 kg amfetamino, 0,45 kg metamfetamino, 1,3 kg marihuanos, 6,7 litrai aguonų ir jų dalių koncentrato, 17,9 kg aguonų ir jų dalių. Nuo 2004 m. aguonų pagrindu pagamintų narkotinių medžiagų ir jų žaliavos sulaikoma vis mažiau, o sintetinių ir rekreacinių kvaišalų kiekiai sparčiai auga.

gyvenimo sferose, vėlyvuoju sovietmečiu įvaldytas aktyvias „pasidaryk pats“ praktikas po truputi ištumia pasyvesnė vartotojiška elgsena.

III.4. 2005-2009 m.

Pirmieji Lietuvos narystės Europos Sąjungoje metai buvo santykinai ramūs ir saugūs. 2005-2009 m. nusikalstamumas Klaipėdoje stabilizuojasi, o bendras nusikaltimų skaičius mieste pradeda mažėti. Ypatingai sumažėja smurtinių nusikaltimų ir vagysčių. Jų įvykdoma beveik du kartus mažiau nei 1999-2000-aisiais, kada ekonominės Rusijos krizės padariniai įgavo akivaizdesnes socialines išraiškas Lietuvoje.

2005-2009 m. Klaipėdoje užregistruoti 794 atvejai, kai policija iš nelegalios apyvartos išėmė narkotines ir psichotropines medžiagas. Daugiausiai tokių nusikaltimų išaiškinta 2009 m. – 171 nusikaltimas, mažiausiai 2006 m. – 154 nusikaltimai. Su nelegalia narkotinių medžiagų apyvarta susiję nusikaltimai sudarė 3 proc. visų per penkerius metus užregistruotų nusikaltimų mieste. Narkotinės medžiagos sulaikytos 418 vietų, iš kurių 25,5 proc. sutapo su registruotų narkotikų vartotojų gyvenamosiomis vietomis.

Lyginant su ankstesniais laikotarpiais, stebimi akivaizdesni pokyčiai ir kvaišalų rinkoje. Sintetiniai ir rekreaciniai narkotikai ištumia namudiniu būdu sutaisytus kvaišalus, kurie buvo populiarūs vėlyvuoju sovietmečiu ir pirmąją Nepriklausomybės dekadą. Policija mieste sulaiko vis mažiau

aguonų pagrindu pagamintų narkotinių medžiagų. Pavyzdžiui, 2007 m. sulaikyta tik 0,99 kg aguonų ir jų dalių koncentratų; 2009 m., po keturių metų pertraukos, sulaikyta 0,22 kg aguonų galvučių žaliavos, kai 2004 m. tokios žaliavos išimta 17,9 kg. Efedronas, kuris anksčiau buvo labai populiarus, į teisės saugos rankas nebepapuola iš viso. Užtat išauga kitų sulaikomų narkotinių medžiagų kiekiai: 2007 m. sulaikyta 3,8 kg amfetamino, 16,4 kg metamfetamino, 23,3 kg kanapių; 2009 m. – 33,2 kg heroino, 21,6 kg kokaino ir 1588 *Ecstasy* tabletės⁵⁰.

Iš nelegalios apyvartos išimtų kvaišalų kompozicijos pokyčiai rodo, kad Klaipėdoje narkotikų rinkoje pradeda dominuoti globalios prekės, skirtos anoniminiams vartotojams. Daugelis jų pagamintos tikrai ne vietinėse laboratorijose, o atvežtos iš tų šalių, kur nelegali ekonomika aprūpina kvaišalais viso pasaulio narkotikų vartotojus. Globali rinka pradeda diktuoti vietinės kvaišalų vartojimo madas, o individualus prasminis santykis su konkrečia narkotine medžiaga subordinuojamas pirkėjo-pardavėjo santykių struktūrai. Sovietinės ir posovietinės gatvinės farmakologijos žinios bei praktikos, leidžiančios namudiniu būdu sutaisyti tinkamą kvaišalų dozę, pralaimi globaliems prekiniais ženklams, orientuotiems į greitą vartojimą ir apkvaitimą. Kvaišalų vartojimas palaipsniui tampa išvietintu, nebesusaistančiu kvaišalų vartotoją su betarpiška jo gyvenamąją aplinka. Įvyksta veiksmo dislokacija, pasitraukia ma į kitas vietas.

⁵⁰ Palyginimui, kokių narkotinių medžiagų kiekiai sulaikyti 2004 m., žr. 49 išnašą.

2005-2009 m. kvaišalų geografija mieste tapo labiau fluidiška ir ne tokia koncentruota, kaip anksčiau (žr. 2 žemėlapi). Daugiau nusikaltimų padaroma Senojoje miesto dalyje, vis daugiau nusikaltėlių sulaikoma iš Pietinių miesto rajonų, kur gyvena didžioji dalis registruotų narkotikų vartotojų. Jei Centrinėje dalyje stebima erdvinė nusikaltimų dispersija ir palengva blanksta „karštieji taškai“ (čia sunaikinti keli ilgalaikiai narkotikų platinimo taškai), tai Pietinėje dalyje stebima aiškesnė erdvinė nusižengimų koncentracija ir „karštųjų taškų“ slinktis.

43 vietose narkotinės medžiagos sulaikytos daugiau nei 3 kartus. Daugiausiai nusikaltimų užregistruota bendrabutyje (Rumpiškės g. 7), kur vien tik 2006 m. policija 10 kartų sulaikė įvairius narkotinių medžiagų kiekius ir galutinai sunaikino 7 metus veikusį kvaišalų platinimo tašką. Per 2000-2006 m. šiame bendrabutyje užregistruoti 36 nusikaltimai ir iškeltos bylos 38 asmenims, todėl ši vieta labai aiškiai išsiskiria kaip „karštasis taškas“ nusikaltimų žemėlapiuose (žr. 2 žemėlapi).

Miesto bendrabučiuose kvaišalų pro truputi pradeda mažėti. Jei 2000-2004 m. bendrabučiuose narkotinės medžiagos išimtos 81 kartą, tai 2005-2009 m. – 74 kartus. Daugiausiai nusikaltimų bendrabučiuose užregistruota 2006 m. – 26, mažiausiai 2008 m. – 6. Lyginant su ankstesniu laikotarpiu, kada bendrabučiuose stebėta opioidų vartotojų koncentracija ir sulaikomi namudinės gamybos kvaišalai, 2005-2009 m. atsiranda nauja bendrabučių gyventojų ir kvaišalų sąsajų tendencija. Policija vis

dažniau apsilanko studentų bendrabučiuose ir suranda marihuanos. Tačiau tokie atvejai yra labiau atsitiktinio pobūdžio, o sulaikomų kvaišalų kiekiai – minimalūs. Per visą 2005-2009 m. laikotarpį studentų ir buvusių sovietinių pramonės įmonių bendrabučiuose iš viso narkotinės medžiagos sulaikytos 29 kartą. Tačiau tik penkiuose iš jų (visi jie yra buvusių sovietinės pramonės įmonių bendrabučiai) užregistruota 3 ir daugiau nusikaltimų, susijusių su nelegalia narkotinių medžiagų apyvarta.

Kitos vietos, kur dažniausiai sulaikomos narkotinės medžiagos, buvo naktiniai klubai ir prekybos centrų prieigos. Kaip minėta ankstesniame poskyryje, narkotinių medžiagų prekyba arba buvimas šiose vietose rodė labiau anoniminės kvaišalų ekonomikos plėtrą. Tačiau skirtingai nei 1995-2004 m., kada šokių subkultūra su rekreaciniais kvaišalais slėpėsi pogrindyje, o pigių kvaišalų prekeiviai stoviniavo šalia turgaviečių, pastaraisiais laikais kvaišalų prekyba vis dažniau glaudžiasi prie labiau išpuoselėtų vartotojiškos kultūros vietų. Jos svarbios, kadangi čia telkiasi arba didesnę perkamąją galią turintis gyventojų segmentas, arba žmonių srautai yra žymiai didesni.

Pavyzdžiui, 5 miesto naktiniuose klubuose 2005-2010 m. narkotinės medžiagos sulaikytos buvo 59 kartus, kai anksčiau tokie atvejai pasitaikydavo itin retai. Kvaišalai sulaikomi dideliuose klubuose, o ne uždaruose pogrindžio susibūrimuose. Anksčiau reivo mėgėjai teisėsaugos pareigūnų kontrolės išvengdavo dėl pasitikėjimu grįsto socialinio tinklo, nes pogrindinio laisvalaikio

organizatoriai sykiu buvo ir aktyvūs tokio laisvalaikio vartotojai. Tačiau naujomis ekonomikos sąlygomis dėl socialinių vaidmenų diferenciacijos, aiškesnio pramogų organizatorių vadybinio požiūrio ir orientacijos į masinį vartotoją naujos laisvalaikio erdvės tampa intensyvesnės socialinės kontrolės zonomis. Joms būdinga ne tik išorinė kontrolė, bet ir savikontrolė. Dažniausiai apie kvaišalus klubuose policijai pranešdavo klubų apsaugos darbuotojai. Anoniminiame vartotojų susibūrimo pasitikėjimui nėra vietos; toks susibūrimas yra labiau išdavikiškas ir įtarus. Tad ir prevencinės akcijos jose yra žymiai efektyvesnės.

Nereikia užmiršti, kad nusikaltimai, kurie patenka į policijos registrus ir kuriuose nėra aukų ar turtinio nuostolio, dažnai yra dorovinės laikysenos rezultatas. Tai yra lokali reakcija į lokalų įvykį – socialinės normos pažeidimą, kada aplinkiniai nusižengimą suvokia kaip netoleruotiną ir keliantį grėsmę nutikimą. Nepakantumas, kurio skirtingus lygius apibrėžia konkreti socialinė aplinka, priverčia šauktis kriminalinės justicijos įsikišimo. Skirtingai nei 1990-1994, kada erdvinė kvaišalų dispersija mieste atspindėjo po grindyje besislepiančius socialinius tinklus, 2010 m. kvaišalų geografija tampa socialinio nepakantumo geografija, o ne reiškinio nuotrauka.

Apibendrinant 2005-2009 m. kvaišalų geografijos slinktis Klaipėdoje, galima vienu teiginiu: posovietinė kvaišalų subkultūra ir jos individualizuotos farmakologinės praktikos vis akivaizdžiau užleidžia vietą labiau nuasmenintai narkotikų rinkai, kuri yra žy-

miai skvarbesnė, atsitiktinio pobūdžio, ne taip koncentruota.

Išvados

Empiriniame lygmenyje 1990-2010 m. Klaipėdoje galima išskirti kelias svarbias kvaišalų geografijos tendencijas, kurios būdingos daugeliui posovietinių visuomenių:

- 1) nusikaltimų, susijusių su nelegalia narkotinių medžiagų apyvarta kasmet didėja;
- 2) augalinės kilmės kvaišalus keičia sintetiniai narkotikai;
- 3) jei anksčiau kvaišalai dažniausiai sulaikomi narkotikų vartotojų gyvenamojoje aplinkoje, tai ilgainiui jie vis dažniau sulaikomi ten, kur nėra aiškiai identifikuojamos narkotikų vartotojų koncentracijos, bet yra žymiai didesnis žmonių judėjimas (pavyzdžiui, prie turgaus ar prekybos centrų);
- 4) nuo 2002 m. vis dažniau narkotinės medžiagos išimamos masinių pramogų vietose kaip naktiniai klubai;
- 5) didesnė narkotikų vartotojų dalis telkiasi vėlyvuoju sovietmečiu pastatytuose gyvenamuosiuose rajonuose ir bendrabučiuose.

Priminsime, kad šios studijos sumanymas buvo dviejų socialinės kontrolės registrų, kuriuose detalai kolekcionuojami socialinės elgsenos nukrypimai ir aprašomos jų aplinkybės, sugretinimas. Tekste vengta smulkmenų, detalių ar konkrečių nutikimų perpasakojimo. Tačiau, prieš pereinant prie sociologinių apibendrinimų, norisi pateikti

dvi iliustracijas apie tai, kaip mūsų aprašomi erdviniai procesai bei socialiniai skirtumai įgyja faktinę išraišką nusikalstamų veikų registre:

2004 06 01 apie 20.35 val. Klaipėdoje, Debreceno g. 23 (*aut. pastaba* – buvusios sovietinės pramonės įmonės bendrabutis), įvykio vietos apžiūros metu pas pil. AK, gim. 1951 m., rasti du polietileniniai maišeliai, kuriuose buvo po 0,5 kg augalinės kilmės medžiagos, įtariama, jog tai narkotinė medžiaga, ir du buteliai 1,5 l ir 0,5 l talpos, kuriuose kiekviename iš jų yra po 0,5 rudos spalvos skysčio, kaip įtariama narkotinė medžiaga.

2010 02 06 apie 23.45 val., Klaipėdoje, Taikos pr. 64, klube „MARTINI“ Klaipėdos AVPK PER pareigūnai sulaukė pil. SV, gim. 1978, gyv. Klaipėdoje, Debreceno 47, pas kurį pirminės apžiūros metu rastas polietileninis maišelis, kuriame yra 15 tablečių geltonos spalvos ir 16 tablečių rudos spalvos, kurios manoma gali būti narkotinė medžiaga. Pil. SV apklausas, nesulaikytas. Tabletės išimtos ir išsiųstos ekspertizei.

Abu atvejai gerai reziumuoja tai, kokios įvyko kvaišalų geografijos slinktyse posovietinėje Klaipėdoje. Juose subtiliai atsispindi ir didesni socialiniai procesai, ir erdvės pokyčiai, ir kvaišalų vartotojų kartų skirtumai.

Pirma, posovietiniu laikotarpiu mieste stebima ryškesnė dviejų socialinės elgsenos modelių diferenciacija. Vienas modelis grįstas sudėtingais pasitikėjimo santykiais, pagrindiniais tinklais, sudėtingomis farmakologinėmis praktikomis, namudine kvaišalų gamyba, augalinės kilmės opioidų vartojimu. Jis lokalizuojamas sovietmečiu atsiradusioje urbanistinėje erdvėje, kuri palapsniui praranda anksčiau turėtą prestižą ir

kur silpsta lokali socialinė kontrolė. Ją galima atrasti bendrabučiuose, sovietinio tipo daugiaaukščiuose namuose. Antras modelis labiau grįstas anonimiškumu, nereikalaujančiu ilgalaikių santykių ir socialumo. Šio socialinio veiksmo erdvę apibrėžta vartotojiška kultūra, todėl jį dažniau pamatysime prie prekybos centrų, pasilinksminimo vietose, naktiniuose klubuose. Narkotinės medžiagos yra rekreacinio pobūdžio, lengvesnės, nevedančios link greitos ar sunkios priklausomybės.

Antra, pasitikėjimu grįstus pagrindinius socialinius tinklus, kuriuose priklausomybė nuo narkotinių medžiagų ir nusižengimas skleidėsi vienoje ir toje pačioje gyvenamojoje erdvėje, keičia labiau anonimiška kvaišalų rinkos ekonomika. Ji diferencijuoja narkotikų gamybos, pardavimo ir vartojimo erdves. Jei pirmaisiais posovietinio laikotarpio metais kvaišalų geografija buvo labiau centruota erdvėje, vėliau ji tapo tirpia, fluidiška, skvarbesnė. Dėl šios priežasties naujų nusižengimų ar sergamumo atvejų negalima prognozuoti pagal socialinės aplinkos atributus; socialinio nukrypimo erdvė nebereprodukuoja nusižengimo.

Trečia, kadangi erdvinės ir socialinės slinktyse identifiкуotos pagal socialinės kontrolės registrų duomenis, mūsų įvardintos tendencijos pirmiausiai atspindi kvaišalų kontrolės diskurso kaitą. Jei ankstyvuojų posovietiniu laikotarpiu svarbiausias kriminalinio rūpesčio objektas buvo pagrindiniai socialiniai tinklai, kurie neurėjo aiškiai identifiкуojamo teritorialumo ar erdvių žymių, tai nauju laikotarpiu svarbiausiu krimina-

linės dienotvarkės klausimu tampa reakcija į globalias kvaišalų vartojimo tendencijas, peržengiančias lokalaus konteksto primetamus suvaržymus ar socialumo formas. Lygiagrečiai medicininiai-disciplinariniai režimai palaipsniui perima vėlyvuoju sovietmečiu atsiradusių savinaikos įpročių kontrolę, kas leidžia valstybei efektyviau kontroliuoti dalį narkotikų vartotojų, esančių socialinėje atskirtyje. Kaip jau užsiminta, dabartinį kvaišalų vartojimo ir apyvartos lauką struktūruoja posovietinės visuomenės prieštaravimai ir įtampos: namudinė farmakologija *versus* masinės gamybos kvaišalai; augalinis *versus* sintetinis; lokalus *versus* globalus; seni narkomanai *versus* eksperimentuojantis jaunimas; pasyvus atsiribojimas (opioidai) *versus* aktyvus pramogavimas (stimuliatoriai); socialinės atskirties grupės *versus* vartotojiška visuomenė. Šios opozicijos ne tik parodo skirtingus socialinės kontrolės imperatyvus bei diferencijuoja atskiras kvaišalų vartotojų grupes, bet jos iš esmės perbraižo posovietinio miesto žemėlapi ir suteikia kvaišalų vartojimui aiškesnius erdvinius žymenis.

Kvaišalų geografija miesto politikams ir planuotojams kartais gali pasirodyti savaime suprantama. Ji subjektyviai žinoma iš žiniasklaidos pranešimų, patiriama iš kasdienių susidūrimų su keistai apdujusiais žmonėmis

gatvėse ar atpažįstama iš kitų subtilių ženklų. Kaip ir kita savaime suprantama miesto tikrovė, įgalinanti žinoti, kuriame miesto rajone ar kvartale gyvena mažiau socialiai privilegijuoti žmonės ar kurių miesto vietų reikia vengti, nes jos yra pavojingos, lokali kvaišalų geografija retai susilaukia metodiškai ją įvardijančio, sisteminančio ar objektyvuojančio veiksmo. Mūsų tyrimas buvo tik atsargus bandymas pažvelgti į žinomą, bet nepažįstamą miesto erdvę. Tai vojeristiškas žvilgsnis į materialų miesto rūbą, slepiantį gaivališką ir keistą savinaikos energiją.

Ko mums neparodė kvaišalų geografija? Šios studijos nuošalyje liko labai svarbus elementas – prasminiai kvaišalų vartojimo aspektai arba subjektyvių prasmų pasaulis, kuris pateisina kvaišalų vartojimą, padaro narkotikų vartotojų veiksmus prasmingais, leidžia paaiškinti jų pasirinkimus, emocijas, patirtis bei santykį su aplinkiniu pasauliu, jo materialumu ar kitais žmonėmis⁵¹. Esame įsitikinę, kad prasminiai pasakojimai galėtų atskleisti kiek kitokią miesto geografiją – įdomią, dramatišką, latentinę, pasislėpusią, drąsą, įžūlią, nepasiduodančią kontrolės diskurso topologijoms ar kartografijoms.

Miesto sociologijos materialumas neleidžia pamatyti ir kito svarbaus socialinio proceso. Tai kvaišalų apyvartos slinktis į

⁵¹ Besidomintiems subjektyviai konstruojamomis prasmų sistemomis galima rekomenduoti kelias skirtingų laikotarpių ir kontekstų sociologines studijas, kurios išsamiai dokumentuoja narkotikų vartotojų gyvenamąjį pasaulį: Howardo S. Beckerio užrašytą ir pakomentuotą narkotikus vartojančios merginos autobiografiją *The Fantastic Lodge* (Clark 1961), Charleso E. Faupel knyga apie heroino vartotojus *Shooting Dope* (1991) bei Torkelio Richerto studiją apie tai, kaip narkotikų vartotojai interpretuoja heroino perdozavimą *Wasted, Overdosed, or Beyond Saving – To Act or not to Act?* (2014).

virtualią erdvę, kur įgyjamos naujos žinios apie narkotikus, sudaromi neteisėti sandoriai, atrandami nauji kvaišalai, aptarinėjami psichofiziologiniai poveikiai, formuojasi nauji socialiniai tinklai, kuriems būdingas demonstratyvus vartojimas. Paradoksalu, bet internete greta naujų narkotizuojančių prekių ir jų elektroninių parduotuvių atsiranda ir senosios „gatvinės farmakologijos“ žinios, kaip reikiamą kvaišalą pasidaryti namudiniu būdu. Tai, kas sovietmečiu buvo perduoda-

ma tiesioginės komunikacijos būdu, laukia smalsautojų virtualioje tikrovėje. Tačiau abejotina, kad sovietinis „pasidaryk pats“ principas ir kelių kartų išpuoselėtos savinaikos žinios galėtų konkuruoti su žymiai greitesnėmis ir naujomis kvaišalų vartojimo praktikomis. Virtualioje aplinkoje sklandančios senosios „gatvinės farmakologijos“ žinios greičiau yra posovietinės nostalgijos ženklas, liudijantis globalios narkotikų rinkos pergalę prieš lokalias kvaišalų vartotojų subkultūras.

LITERATŪRA

Acus, Arūnas. 2011. „Nusikalstamumo raida Klaipėdoje 1990-2000 metais: kultūros ir nusižengimų santykis“, *Tiltai* 57 (4): 13-27.

Acus, Arūnas; Kraniuskauskas, Liutauras. 2012. „Sociokultūrinis nusikalstamumo raidos Klaipėdoje 2000-2010 metais diskursas“, *Tiltai* 58 (1): 105-131.

Airis. 1993. „„Nenormali“ Klaipėda“, *Klaipėda* (1993-12-24).

Anderson, Tessa K. 2009. „Kernel Density Estimation and K-means Clustering to Profile Road Accident Hotspots“, *Accident Analysis & Prevention* 41 (3): 359-364.

Babaian, Eduard. 1971. „Drug addiction control in the USSR“, *Bulletin on Narcotics* 23 (1): 1-2.

Baumer, Eric. 1994. „Poverty, Crack and Crime: A Cross-City Analysis“, *Journal of Research in Crime and Delinquency* 31: 311-327.

Baumer, Eric; Lauritsen, Janet; Rosenfeld, Richard; Wright, Richard. 1998. „The Influence of Crack Cocaine on Robbery, Burglary, and Homicide Rates: A Cross-City Longitudinal Analysis“, *Journal of Research in Crime and Delinquency* 35: 316-340.

Becker, Howard S. 1963. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press of Glencoe Inc.

Bennett, Trevor; Holloway, Katy. 2005. „The Association Between Multiple Drug Misuse and Crime“, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 49 (1): 2005. 63-81.

Bernasco, Wim; Block, Richard. 2011. „Robberies in Chicago: A Block-Level Analysis of the Influence of Crime Generators, Crime Attractors, and Offender Anchor Points“, *Journal of Research in Crime and Delinquency* 48(1): 33-57.

Blumstein, Alfred. 1995. „Youth Violence, Guns and Illicit-Drug Industry“, *Journal of Criminal Law and Criminology* 86(1): 10-36.

Ceccato, Vania; Lukyte, Nijole. „Safety and sustainability in a city in transition: The case of Vilnius, Lithuania“, *Cities* 28: 83-94.

Ceccato, Vania; Oberwittler, Dietrich. 2008. „Comparing Spatial Patterns of Robbery: Evidence from a Western and an Eastern European City“, *Cities* 25: 185-196.

CEEHRN (Central and Eastern European Harm Reduction Network). 2003. *ŽIV/AIDS*

prevencija tarp švirksčiamų narkotikų vartotojų Lietuvoje: gera praktika. Vilnius: CEEHRN.

Clark, Janet (pseud.) 1961. *The Fantastic Lodge. The Autobiography of a Drug Addict* (edited by Helen MacGill Hughes; poscript by Howard S. Becker). Greenwich, Conn.: A Fawcett Premier Book.

Cohen, Stanley. 2011 [1972]. *Folk Devils and Moral Panics: Creation of the Mods and Rockers*. London and New York: Routledge.

Craglia, Massimo; Haining, Robert; Signoretta, Paola. 2001. „Modeling High-Intensity Crime Areas in English Cities“, *Urban Studies* 38 (11): 1921-1941.

Currie, Elliott. 1993. *Reckoning: Drugs, the Cities, and the American Future*, New York: Hill and Wang.

Curtis, Richard. 1998. „The Improbable Transformation of Inner-City Neighborhoods: Crime, Violence, Drugs, and Youth in the 1990s“, *The Journal of Criminal Law & Criminology* 88(4): 1233-1276.

Cushman, Thomas. 1995. *Notes from Underground: Rock Music Counterculture in Russia*. Albany: State University of New York Press.

Dobryninas, Aleksandras; Sakalauskas, Gintautas. 2011. „Country Survey: Criminology, Crime and Criminal Justice in Lithuania“, *European Journal of Criminology* 8(5): 421-434.

Eismontaitė, Agnė; Beconytė, Giedrė. 2012. „Vilniaus miesto policijos 2010 ir 2011 m. registruotų įvykių teritorinė sklaida“, *Filosofija. Sociologija* 23(4): 215-227.

Erickson, Bonnie H. 1981. „Secret Societies and Social Structure“, *Social Forces* 60(1): 188-210.

Faris, Robert E.L.; Dunham, H. Warren. 1939. *Mental Disorders in Urban Areas: An Ecological Study of Schizophrenia and Psychoses*. Chicago: University of Chicago Press.

Faupel, Charles E. 1991. *Shooting Dope: Career Pattern of Hard-Core Heroin Users*. Gainesville: University of Florida Press.

Gambetta, Diego. 2009. *Codes of the Un-*

derworld. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Gilinskiy, Yakov. 2006. „Crime in Contemporary Russia“, *European Journal of Criminology* 3(3): 259-292.

Gliožerienė, Audronė. 1997. „Operacijos „Aguona-97“ rezultatai“, *Klaipėda* (1997-09-15).

Goldstein, Paul J. 1985. „The Drugs/Violence Nexus“, *Journal of Drug Issues* 15: 493-506.

Golunov, Sergei. 2007. „Drug-trafficking through Russia's Post-Soviet Borders: Problems, Misperceptions, and Countermeasures“, *Acta Slavica Iaponica* 24: 24-46.

Goode, Erich; Ben-Yehuda, Nachman. 2009. *Moral Panics: The Social Construction of Deviance* (2nd. ed.). Chichester: Wiley-Blackwell.

Hunt, Dana E; Lipton, Douglas S.; Goldsmith, Douglas; Strug, David. 1984. „Street pharmacology: uses of cocaine and heroin in the treatment of addiction“, *Drug and Alcohol Dependence* 13(4): 375-87.

INCB. 1980. *Report of the International Narcotics Control Board for 1980*. New York: United Nations.

INCB. 1986. *Report of the International Narcotics Control Board for 1986*. New York: United Nations.

INCB. 1987. *Report of the International Narcotics Control Board for 1987*. New York: United Nations.

INCB. 1988. *Report of the International Narcotics Control Board for 1988*. New York: United Nations.

INCB. 1989. *Report of the International Narcotics Control Board for 1989*. New York: United Nations.

INCB. 1990. *Report of the International Narcotics Control Board for 1990*. New York: United Nations.

INCB. 1991. *Report of the International Narcotics Control Board for 1991*. New York: United Nations.

INCB. 1995. *Report of the International Narcotics Control Board for 1995*. Vienna: United Nations.

INCB. 1997. *Report of the International Narcotics Control Board for 1997*. Vienna: United Nations.

INCB. 2004. *Report of the International Narcotics Control Board for 2004*. New York: United Nations.

INCB. 2006. *Report of the International Narcotics Control Board for 2006*. New York: United Nations.

INCB. 2007. *Report of the International Narcotics Control Board for 2007*. New York: United Nations.

Jean, Peter K. B.St. 2007. *Pockets of Crime. Broken Windows, Collective Efficacy, and the Criminal Point of View*. Chicago: University of Chicago Press.

Juodytė, Gražina. 1992 „Dar kartą apie narkomanus (interviu su Klaipėdos narkologinio dispanserio vyriausiuoju gydytoju Aleksandru Slatvickiu)“, *Klaipėda* (1992-08-29).

Juškevičius, Pranciškus. 2006. „Vilniaus miesto erdvės ir socialinės deviacijos“, *Urbanistika ir architektūra* 30(2): 69-77.

Kiškis, Alfredas. 2012. „Registruoto nusikalstamumo statistikos ir viktimologinių tyrimų duomenų kompleksinio panaudojimo problemos“, *Socialinių mokslų studijos* 4 (2): 697-717.

Kramer John M. 2011. „Drug Abuse in Russia. An Emerging Threat“, *Problems of Post-Communism* 58(1): 31-43.

Kraniauskas, Liutauras. 2012a. „Miesto erdvė ir subkultūrų dinamika Klaipėdoje 1991–2010 m. (1)“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 30: 165-209.

Kraniauskas, Liutauras. 2012b. „Miesto erdvė ir subkultūrų dinamika Klaipėdoje 1991–2010 m. (2)“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 31: 153-186.

Kudirka, Robertas. 2014. *Kalėjimo kriminalinio ir narkomanų žargonų žodynas (2-asis pataisytas ir papildytas leidimas)*. Kaunas: Kitos knygos.

Lee, Rensselaer W. 1991a. „Soviet Narcotics Trade“, *Society* 28(5): 46-52.

Lee, Rensselaer W. 1991b. „Dynamics of the Soviet Illicit Drug Market“, *Kennan Institute Occasional Papers*, No. 242.

Lee, Rensselaer W. 1993. *Dimensions and Significance of the Central Asian Narcotics Trade. Report to the National Council for the Soviet and East European Research*. Washington.

Leverenz, Andrea. 2012. „Narratives of Crime and Criminals: How Places Socially Construct the Crime Problem“, *Sociological Forum* 27(2): 348-371.

Lipton, Robert; Yang, Xiaowen; Braga, Anthony; Goldstick, Jason; Newton, Many; Rura, Melissa. 2013. „The Geography of Violence, Alcohol Outlets, and Drug Arrests in Boston“, *American Journal of Public Health* (published ahead of print February 14): e1-e7.

Lum, Cynthia. 2008. „The Geography of Drug Activity and Violence: Analyzing Spatial Relationship of Non-Homogenous Crime event Types“, *Substance Use and Misuse* 43: 179-201.

Malby, Steven. 2010. „Drug Crime“ in Stefan Harrendorf, Markku Heiskanen, Steven Malby (eds.) *International Statistics on Crime and Justice*. Helsinki: HEUNI, UNODC: 49-64.

Manzoni, Patrik; Fischer, Benedikt; Rehm, Jürgen. 2007. „Local Drug-Crime Dynamics in a Canadian Multi-Site Sample of Untreated Opioid Users“, *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice* 49(3): 341-373.

McLafferty, Sara; Williamson, Doug; McGuire, Philip G. 1999. „Identifying Crime Hot Spots Using Kernel Smoothing“ in Victor Goldsmith, Philip McGuire, John B. Mollenkopf and Timothy A. Ross (eds.) *Analyzing Crime Patterns: Frontiers of Practice*. London: SAGE Publications Ltd.: 77-85.

Morenoff, Jeffrey D.; Sampson, Robert J. 1997. „Violent Crime and the Spatial Dynamics of Neighborhood Transition: Chicago, 1970-1990“, *Social Forces* 76(1): 31-64.

Neuhauser, Kimberly C. 1990. „The Market for Illegal Drugs in the Soviet Union in the Late 1980's“, *Berkeley-Duke Occasional Papers on the Second Economy in the USSR*, No. 23.

- Oginskas, Vytautas. 1995. „Baltoji mirtis“, *Klaipėda* (1995-10-23).
- Olsen, Ken. 1986. „Newspapers Chronicle: Soviet Union's Fight against ‚Narcomania‘“, *The Associated Press*, August 26.
- Pandey, Shanta; Coulton, Claudia. 1994. „Unraveling Neighborhood Change Using Two-Wave Panel Analysis: A Case Study of Cleveland in the 1980s“, *Social Work Research* 18(2): 83-96.
- Paoli, Letizia. 2002. „The Price of Freedom: Illegal Drug Markets and Policies in Post-Soviet Russia“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 582(1): 167-180.
- Park, Robert E.; Burgess, Ernest W.; McKenzie, Roderick D. 1984 [1925]. *The City*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pauliukevičius, Romualdas; Zaleckis, Vaidotas. 1993. „Baltosios mirties šešėlyje“, *Klaipėda* (1993-12-11).
- Perminienė, Rožė. 2008. *Klaipėdos miesto narkotikų vartotojų anoniminių konsultacijų kabinetų veiklos vertinimas. Magistro diplominis darbas*. Kauno medicinos universitetas (nepublikuotas).
- Pilkington, Hilary. 1994. *Russia's Youth and its Culture. A Nation's Constructors and Constructed*. London: Routledge.
- Pocienė, Aušra; Kalesnykas, Raimundas; Kiškis, Alfredas; Uscila, Rokas; Mališauskaitė-Simanaitienė, Sonata. 2010. *Saugumo miestuose užtikrinimo problemos*. Vilnius: Teisės institutas.
- Policijos departamentas prie VRM. 2006. „Neteisėtos narkotikų apyvartos ypatumai Lietuvoje 2005 metais“ (apibendrinta informacija, pateikta LR Seimo Narkomanijos prevencijos komisijai, 2006 m. kovo 29 d.; http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=5139&p_d=53842&p_k=1).
- Powers, Keiko; Hanssens, Dominique M., Hser, Yih-Ing; Anglin, Douglas. 1991. „Measuring the Long-Term Effects of Public Policy: The Case of Narcotics Use and Property Crime“, *Management Science* 36(6): 627-644.
- Redhead, Steve. 1990. *The End-of-the-Century Party: Youth and Pop Towards 2000*. Manchester: University of Manchester Press.
- Richert, Torkel. 2015. „Wasted, Overdosed, or Beyond Saving – To Act or not to Act? Heroin Users' Views, Assessments, and Responses to Witnessed Overdoses in Malmo, Sweden“, *International Journal of Drug Policy* 26: 92-99.
- Risch, William Jay. 2005. „Soviet 'Flower Children'. Hippies and the Youth Counter-culture in 1970s L'viv“, *Journal of Contemporary History* 40(3): 565-584.
- Schmid, Calvin F. 1960. „Urban Crime Areas: Part II“, *American Sociological Review* 25(5): 655-678.
- Schur, Erwin M. 1965. *Crimes without Victims. Deviant Behavior and Public Policy: Abortion, Homosexuality, Drug Addiction*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall Inc.
- Shabad, Theodore. 1987. „Soviet Discloses 1977 Survey of Narcotics Use“, *The New York Times*, March 22.
- Shcherbakova, Ekaterina. 2005. „The Narcotics Invasion in Russia. What the Statistics Say“, *Sociological Research* 44(5): 53-63.
- Short, Martin B.; D'Orsogna, Maria R.; Pa-sour, Virginia. B.; Tita, George E.; Brantingham, P. Jeffrey; Bertozzi, Andrea L.; Chayes, Lincoln B. 2008. „A Statistical Model of Criminal Behavior“, *Mathematical Models and Methods in Applied Sciences* 18 (suppl.): 1249-1267.
- Silverman, Bernard W. 1986. *Density Estimation for Statistics and Data Analysis*. Boca Raton: Chapman & Hall/CRC.
- Stankevice, Inga; Sinkiene, Jolita; Zaleckis, Kestutis; Matijosaitiene, Irina; Navickaite, Kristina. 2013. „What does a City Master Plan Tell about our Safety? Comparative Analysis of Vilnius, Kaunas, and Klaipėda“, *Social Sciences/ Socialiniai mokslai* 80: 64-76.
- Strumyla, Albinas. 1997. „Policija apie narkotikus ir narkomanus“, *Klaipėda* (1997-07-15).
- Sutherland, Edwin H. 1947. *Principles of Criminology (4th ed.)*. Chicago: J.B. Lippincott Co.
- Šileris, Edvardas. 2009. „Neteisėta narkotikų apyvarta Lietuvoje – paklausos mažinimas“ (pra-

nešimas konferencijoje „Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija ugdymo įstaigose“, Vilnius, 2009 m. lapkričio 16-19 d.).

Taylor, Matthew; Potter, Gary R. 2013. „From “Social Supply” to “Real Dealing”: Drift, Firendship, and Trust in Drug Dealing Careers“, *Journal of Drug Issues* 43(4): 392-406.

Thompson, Kenneth. 1998. *Moral Panics*. New York: Routledge.

TSKP. 1986. *TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga*. Vilnius: Mintis.

Vaičekauskas, Gintaras. 1993. „Mes kaip viena didelė draugiška šeima“ (interviu su Klaipėdos VPK Kriminalinės policijos Turtinių nusikaltimų skyriaus komisaru V.Dambrausku)“, *Vakarų ekspresas* (1996-04-06).

Vilniškis, Romas. 1998. „Klaipėda – narkomanijos veidrodis“, *Klaipėda* (1998-04-07).

Vinkevičiūtė, Svaja. 1994. „„Bomberos“ diskoteka ruošiasi tapti naktiniu klubu...“, *Klaipėda* (1994-03-11).

Vyshemirskaya, Inna; Osipenko, Victoria; Koss, Alexander; Burkhanova, Olga; Lazzarini, Zita; Burris, Scott; Case, Patricia; Chintalova-Dallas, Repsina. 2008. *HIV and Drug Policy in Kaliningrad: Risk, Silence and the Gap between Human Needs and Health Services*. (April 30, 2008). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1262798> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1262798>.

Wilson, William Julius. 1987. *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass and Public Policy*. Chicago: The University of Chicago Press.

Zaleckis, Vaidotas. 1997. „Šiandien – kovos prieš narkomaniją diena“, *Klaipėda* (1997-06-26).

Zaleckis, Vaidotas. 2000. „Pernai nusikaltėliai siautėjo mažiau“, *Klaipėda* (2000-01-20).

Zorbaugh, Harvey W. 1929. *The Golden Coins and the Slum. A Sociological Study of Chicago's near North Side*. Chicago: University of Chicago Press.

Бабаян, Эдуард; Гонопольский, Марк. 1987. *Наркология*. Москва: Медицина.

Блюдина, Ульяна. 2006. *Борьба с наркоманией в современной России: взгляд социолога права*. Ульяновск: Изда-во Ульяновского государственного университета.

Габнани, Анзор. 1977. Наркотизм: (конкретно-социологическое исследование по материалам Грузинской ССР). Тбилиси: Сабчота Сакартвело.

Габнани, Анзор. 1987. «Наркомания: горькие плоды сладкой жизни», *Социологические исследования*, № 1: 48-53.

Габнани, Анзор. 1988. *Наркотизм: вчера и сегодня*. Тбилиси: Сабчота Сакартвело.

Габнани, Анзор. 1992. «Кто такие наркоманы?», *Социологические исследования*, № 2: 78-83.

Калачев, Борис. 1989. «Наркотики в армии», *Социологические исследования*, № 4:56-61.

Козырев, Б. 1988 «Борьба с наркоманией. Сделан лишь первый шаг», *Аргументы и факты*, № 26: 61-70.

Левин, Борис; Левин, Михаил. 1991. *Наркомания и наркоманы: книга для учителя*. Москва: Просвещение.

Левин, Михаил. 1988. «Итак, наркомания», *Огонёк*, №23: 18-20.

Паоли, Летиция. 2000. *Незаконная торговля наркотиками в России. Итоговый отчет*. Фрайбург: Институт зарубежного и международного уголовного права им. Макса Планка.

Силасте, Галина. 1994. «Новая наркоситуация в России: результаты исследования», *Социологические исследования*, №6:138-145.

Чарный, Семен; Папоров, Юрий. 2004. *Темная сторона СССР*. Санкт-Петербург: Издательский дом «Нева».

Щадилова, Каринэ (ред.). 1989. «Наркомания с точки зрения социолога, врача, правоведа и журналиста (обсуждение за «круглым столом» редакции)», *Социологические исследования*, № 2: 38-51. Медведев, Роман. 1996. «Как убить наркомана?», На дне № 1 [<http://www.proza.ru/diary/rkmgf/2012-12-26>]

ABSTRACT**GEOGRAPHY OF DRUGS IN POST-SOVIET URBAN SPACE:
DRUG CRIMES AND DRUG ABUSE IN KLAIPEDA, 1990-2010**

This study explores transformations of local drug geography in Klaipeda, 1990-2010. Using spatial analysis of geocoded data about 1351 cases of drug crime (manufacturing, storing, possession, and sale) and 1510 registered drug users, we researched spatial-temporal patterns of drug crime and drug abuse in changing post-soviet urban environment. Data for this study was provided by Klaipeda Police Headquarters and Klaipeda Centre for Addictive Disorders. We found, that key changes within local drug geography started in 1997-1999 and were caused by development of new economy expanding drug sale to anonymous customers. Since the collapse of the Soviet regime, drugs were mostly manufactured, circulated and used within underground social networks of drug users. The main features of those networks were trust and direct communication among drug users and dealers, who regularly were drug users also. Therefore drugs were locally produced, stored, sold and used in the same places; places of drug abuse and drug crime regularly overlapped. Nevertheless spatial patterns of such underground networks were more accidental in their nature, they had not clear attributes of spatial identify within urban environment. But newly emerging drug economy was based on commodity-money relations between drug dealers and drug users and new market regime clearly differentiated places of drug sale and drug use. Drug sale moved from blocks to the night clubs, marketplaces and surroundings of huge shopping centres. Sociologically such change within drug economy of post-soviet city might be interpreted as a shift from subcultural networks, where local knowledge and practices of street pharmacology were transmitted to new users, to the conspicuous consumption of branded and recreational drugs.

Liutauras Kraniauskas
Klaipėdos universiteto Sociologijos katedra
El.paštas: liutauras.kraniauskas@gmail.com

Laimonas Beteika
Klaipėdos universiteto Socialinės geografijos katedra
El. paštas: laimi3s@gmail.com

* **Padėka:** Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-085/2014).